

حکومه تا هه رێما کوردستانی- عێراق
وهزارهتا په روهردی
رێشه به ریا گشتی یا پروگرام و چاپه مه نییا

بابه تین کۆمه لایه تی

بو پۆلا نه هی بنه رته

دانان

جوگرافیا

تحسین عبدالرحیم عزیز
سوزان موفق عبدالعزیز

د. سلیمان عبدالله ئیسماعیل
حکمت عبدالعزیز حمد

میژوو

د. دلیر ئیسماعیل حقی شاوهیس
د. محهمهد عبدالله کاکه سور

د. قادر محهمهد پشدهری
د. سه عدی عثمان حسین

هاونیشتمانی بوون

عمر علی شریف

صبح قادر محهمهد

پیداچوونا زانستی

د. خلیل اسماعیل محمد

پیداچوونا زانستی / به شی میژووی

د. سعدی عثمان حسین

هاتییه وهرگیرانکرن ژ زاری کرمانجیا خواری
بو زاری کرمانجیا ژوورو ژ لایی لیژنه یه کا
تایبته ژ ریقه بهریا گشتی یا په روهردا
پاریزگه ها دهوکی

سه‌رپه‌رشتی زانستی یی چابی: قیس صباح حمید
سه‌رپه‌رشتی هونه‌ری یی چابی: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح
تاییکرن: عدنان احمد خالد
دیزاین: هلال عابد رمضان
به‌رگ: زاگروس محمود عرب

جوگرافیا عیراقی

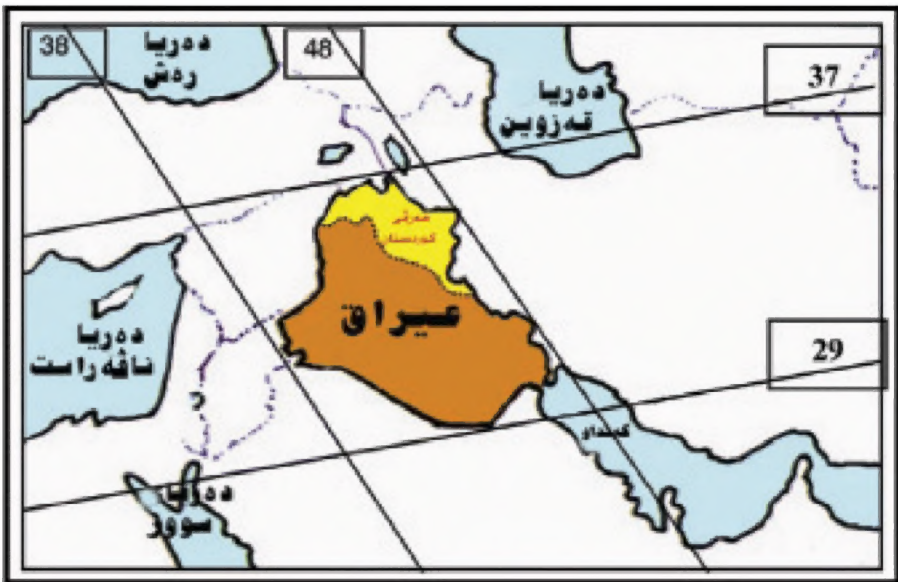
((باری سروشتی و

مروقی و ئابوری وهلاتی عیراقی))

وہلاتی عیراقی

جہی عیراقی

ئەڤ وەلاتە هشتکاتییه دناڤهرا کیشوهری ئاسیا و ئهوروپا دا ، هەر وەسا دەرەندەکی ئافی یه دناڤهرا زهریا هیندی و دهریا نافهراست ، رووبهری عیراقی (۴۳۸،۳۱۷) کم^۲ ، دکهڤیته دناڤهرا بازنی پانی (۲۹) - (۳۷) باکور ی هیلا یه کسان ، ودناڤهرا هیلا دریزا (۳۸) - (۴۸) روژهلاتی هیلا گرینج.

بھی چهندی دریزا ئهردی عیراقی ۹۲۵ کم وپانیا وی ۹۵۰ کم. وسنوری هشتکاتی ۳۵۰ کم ، وسنوری ئافی کو دکهڤیته سهر کهندافی عههه بی ۶۰ کم .

ل دهورو پشتين عيراقى كومه كا وهلاتانه كول روژههلاتى ئيرانه ب دريژترين سنور ، ول باكورى توركيایه ، ل روژئاڤا (سوريا و ئوردن و سعوديه) نه ، ول باشورى (كويت و سعوديه و كهناين عيراقى ل سهر كهنداڤى عهره ب) . جهى جوگرافىي عيراقى يى گرنكه بو هاتن و چونا ئهسمانى كو گرنگزين ريكا ئهسمانى يه دنابقهرا (ئاسيا و ئهوروبا و ئهفريقيا) ههر وهسا عيراقى گرنكيه كا ئايىنى ههيه ب تايهت بو (شيعا) كو ژ ئيران و لوبنان و سوريا و پاكستانى و وهلاتين دى هاتن و چونا دهفهرين بيروزين (نهجهف و كهربهلا) دكه ن ل عيراقى كو بويه ئهگهرى داهاته كى نهتهوهيى بو قى دهفهرى .

پيڤهاتنا روويى ئهردى عيراقى :

پيڤهاتنا ئهردى عيراقى ل دهفهره كى بو دهفهره كا دى وهكى ئيك نينه ، نيسته نين روويى ئهردى عيراقى ژ جورى تيفكلى يه ، كو ژ بهرى ئاگرى و گوهارتيى گهفن نخافيه كو ههتا قووناغا سىي نخافى بوو ب ئاڤا دهريا تيش ، و ژ ئهنجامين وان هوكارين نافخويى و دهره كى كو دڤى دهفهريدا رويداين چياين بلند دروست بوون ژ ئهنجامى وهرگيرانه كا مهزن كو دهيتته نياسين ب (لقينا ئهلب) كو بويه ئهگهرى دروست بوونا زنجيرا چياين زاگروس و توروس ، وچياين كوردستانى بشكه كه ژ قى زنجيرا چيا .

و دنابقهرا چيادا دهفهرين نرم (كویر) دهر دكهفن كو ژ ئهنجامى هه بوونا نيسته نيبا (دردهم) رويبار نهال پردنهفه كو بشيوى دهشتا دهر دكهفن .

و ژ ئهنجامى جوداهايا هوكارين پيڤهاتين ئهردى عيراقى روى ئهردى عيراقى جوداهايا هه ، ودئه نجامدا ئهم دشين روويى ئهردى عيراقى .

ب سەر چوار دهقهرين سهرهكى پارقه بكهين :

- 1- دهقهرهرا چيائى { ئەڤ هەردو دهقهره دكهقنه هەريما كوردستانى كو پاشى دى ل بابەتتى هەريما كوردستانى خوينين .
- 2- دهقهرهرا زيرك
- 3- دهشتا نيشتەنى { ئەڤ هەردو دهقهره ناڤهراست و ژيريا عيراقى پيك دئينن .
- 4- بانييا رۆژئاڤا

دهشتا نيشتەنى:-

سنورى قى دهقهرى ل باكورى هەتا باژيرى سامهرا ل سەر رووبارى ديجله و باژيرى رومادى ل سەر رووبارى فورات دەسپيدكهت ، ول باشورى هەتا سەر كەنداڤى عەرەبى دريژ دبيت ژ بەر هەندى بەشىن باشورى ئەڤى دەشتى دنزمن ول بەسرا نزيكى (٥٥م) ژناستى رويى دەريايى بلەندە ، لەورا بگرنگرتين دهقهره چاندنا جورا و جورى عيراقى دهيتە دانان ، بتايەتى برنج و جەه و گەنم و فيقى و زەرزهوات و دارا خورمى ژى كو گرنگيه كا مەزن هەيه .

و ژبەر كويى پانه و راسته ئەڤچا خەلك ب ساناهى هاتن وچونى دكەن و ب ساناهى ريكا دناڤهرا جهيڻ ئاڤەدانكرى دا دروست دكەن و ژ ئەگرى گوم وچالکين ئاڤى ، هاتن وچون و ڤه گوهاستن دناڤ وان ئافاندا بسەناهى يە ، ژ گرنگرتين وان گوم و چالکين ئاڤى گومكا ئاڤا حويزە يە لسەر رووبارى ديجله كو ب مەزنترين گومکين ئاڤا عيراقى دهيتە دانان ، هەر وەسا گومكا (زونگا) حەمار لسەر رووبارى فورات كو ب دپلا دوى دهيت ئەڤه و پتريا ئاکنجيين عيراقى دڤى دهقهریدا دخوڤهه و مەزنترين باژيرين عيراقى هەر دكهقنه قى دهقهرى ، وەكى باژيرين بەغدا ، بەسرە ، عەمارە ، ديوانیە ، ناصريە ، سەماوہ، کوت ، ئەڤەژى ژ ئەگەرى بسەناھيا هاتن و چونى وپيتيا دەشتى .

ههروهسا سامانه كۆ زۆرى نهفتى تىدايه ب تايبهتى ل ههردو پاريز گههين بهسره
و ميسان .

دهشتا لىتهىي (رهملى) كو روبهري ۲۴٪ ى ژ رويى ئهردى عراقى پيڭ
دئىنيت ، دابهش دبىت بو چهند بهشهكين سهرهكى وهكى (دهشتين رويبارا ،
دهشتا دلئا، دهشتين كهئارا ، دهقهرين گومين ئافا) (زونگا) ، دهشتين (شه تهس)،
رهخين روژههلاتى دهشتا نىشتهنى).

بانييا روژئافا :-

دكهفите بهشى روژئافا و باشورى روژئافايى عراقى ب دريژبوونا سروشتى يا
باديا شامى و بانيا نيمچا گزيرتا عهرهبي دهيته دانان .
ژ لايى پيڭهاتنى فه بكهفتين بهشين رويى ئهردى عراقى دهيته هژمارتن كول
چاخين جيولوجيين كهفن پهيدا بويه ، رويى ئهردى وى بگشتى مهيل و خاره و
پانه و هندهك گرگين نزم ل سهر ههنه .

بانييا روژئافا كو روبهري ۵۵٪ ى ژ رويى ئهردى عراقى پيڭ دئىنيت ژبه
بهرفرههياوى دهكهنه چهند بهشهك:-

۱- دهقهره نهالان :- كومهكا نهالان بخوفه دگريت ژ روژئافا بهرهو روژههلات
دخوارن و ل رووبارى فورات ب داوى دهيت وهكى نهالان حوران، وئهبهز،
ئهو رهخين كو ژ رووبارى فورات نزيكن هندهك چالين مهزن تيدانه و بووينه
دهرياجه وهكى حهبانيه و رهزاز . دقئى دهقهريدا گهلهك كانزا ههنه ، وهك
فوسفات و گوگرد ، خيزى شيشهى .

۲- دهقهره بهران:- كو دكهفите بهشى باشورى قى بانيى ، ل سهر رويى بانيى
ژ چينهكا بهرين رويت پيڭ هاتيه ژئهگهرى رامالينا باى و، نهبوونا بهرگى
گياى، گرنگرين دياردهيا ، قى دهقهرى ژى نزميين (سهلمان) ه.

۳- **بانیا جه زیره :-** کو دکه فیتته باکوری رووباری فورات ، ب گشتی ل باکوری بهر ب باشووری خواردیت ، نرماتیا (الثرثار) ب گرنگترین دیاردهیا سروشتی یا قی دهقهری دهیتته دانان

۴- **بانین رهخ بری :-** کو چه نندین میږگ تیدانه وه کی میږگین کوبه یسه و ره حالیه و دفان میږگان دا دارین خورمی زور هه نه و خه لک لی دئاکنجینه و تهرش و تهوالی لی خوداندکن .

۵- **دهقهره دودوبه :-** دکه فیتته داوییا باشوری روژهلالتی قی بانیی ، بشیوه کی گشتی رویی وی یی پانه (راسته) ، ژوی رهمل و ئاخیی پیک دهیت کو باو بابهلیسکان ژ دهقهرین دهووبه رین وی ئینایه ، گرنگترین نهال کو د قی دهقهریدا هه ی نهالا (باتن) ه یا کوپرو بهر فرهه .

پرسیار

- ۱- بوجی دبیژنه عراقی پرا هسکاتی ؟
- ۲- جهی عراقی لدویف بازنی پان و وهیلین دریژ دیار بکه ؟
- ۳- بهشین رویی ئه ری عراقی چهندن ؟ بژمیره .
- ۴- بهشین دهشتا نیشتهنی وبانییا روژئاڤا بژمیره ولسهر نهخشی دیار بکه .
- ۵- دهشتا نیشتهنی پتر بۆ ئاکنجیوونی یا باشه ، بۆ چی ؟

ئاڤ و ههوايی عیراقی

ئاڤ و ههوايی عیراقی ب دهقهره ههوايی نیمچهی خولگهیی هاتییه نیاسین ، بهلی باران باریناوی (نزمه زهپوشهکان) دهریا ناڤهراست ، وسیفهتی وی یی سهرهکی (جوداییا بلندیا پلین گهرمی یا رۆژانه و سالانه) ههروهسا کیمیا باران بارینی و کیمیا شههی و پتریا کهفتنا تیرۆژکا رۆژی و کورتیا وهرزی بهار و پاییزی، دئهنجامدا سیفهتی (ئاڤ و ههوايی هسکی (قاری) وهردگریت) بهلی پلا گهرمی وباران و شههی دعیراقیدا ژ دهقهرهکی بو کو دهقهرهکا دی ژیک جوداییه ژ ئهنجامی :-

۱- **بلندی و نزمیا ئهردی :** کو گرنگترین ئهگهره بو نزمیونا پلا گهرمی ژ ئهنجامی ریژا بارینی بلند دیت و دگههته (۵۰۰ ملم و زیدهتر ههتا ۱۰۰۰ ملم) ل گوپیتکا چیاپی حهساروست ، ههروهسا بلندی هوکارهکی سهرکی یه بو ههبوونا (بهفری) بهلی دهقهره نیمچه چیاپی راددا بارانی نزمتره دناڤهرا (۵۰۰ ملم - ۲۵۰ ملم) و چهند بهرهه باشوری رۆژئاڤا بچین راددی بارینی کهمتر دیت .

۲- **جھل دویف بازنیین پانیی :** کو هوکارهکی سهرهکی یه بو بلند بوونا پلا گهرمی و چهند بهرهه باشووری عیراقی بچین ژ بهر نيزیک بوونی ژ خولگهو هیلا یه کسانیی کوکار دکهته سهر دریژیا ماوی رۆژی و گوشا تیشکا رۆژی.

۳- **جھل دویف دهریا و زهریایان:** بتنی کهنداڤی عهره ب و دهریایا ناڤهراست کاری تیدا دکهت . بهلی ژ بهر بچووکیا کهنداڤی عهره ب کارتیکرنا وی کیمتره ژ نزمی و زهپوشهکانی دهریا ناڤهراست و ل سهر ئاڤ و ههوايی عیراقی ژ ئهنجامی فان هوکارا سی دهقهرین ئاڤ و ههوايی ل عیراقی ههنه :

أ- دهقهره ئاڤ و ههوايی دهریا ناڤهراست :
 { کو دکهفته
 ههریما کوردستانی

ب- دهقەرا ئاڧ و ھەوایی نیمچە ھشك (گەرمە سیر) :

ج- ئاڧ و ھەوایی بیابانان :

سیفەتی وی یی گشتی پلا گەرمی یا بلندە و کیم بارانە .وبارانا فنی دهقەری ژ ۲۰۰ ملم زیدەتر نابیت وساهیا عەسمانی ھۆکارەکی سەرەکی یە بۆ بلندیا پلا گەرمی ، جوداھیا پلا گەرمی دناقبەرا شەؤ و روژاندا گەلەکە ب تایبەتی ل وەرزی زفستانی .

نەخشی دەقەرین ئاڧ و ھەوایی عیراقی

چالاکى: گرۆپەك ژ قوتاییان نەخشەکی دەست کرد ئامادە بکەن ھەرمییین ئاڧ و ھەوای ل سەر دیار کەن :

دەرامەتى ئاقى ل عىراقى

مەبەست ژ دەرامەتى ئاقى ل عىراقى ھەمى جورىن ژىدەرىن ئاقىنە ل ئاق سەنورى
عىراقى كۆ ب سى جورا ديار دىت :

۱- ئاقا باران و بەفرى:

ئەفە يا ھاتىيە بەھس كرن د بەشى ئاق و ھەواى دا و ئەف دەرامەتە ئىكە ژ ژىدەرىن
ھەمە جورىن ئاقى ل عىراقى ژبەر ھەبونا بەفرو بارانى ل چىيىن كوردستانى
رۈوبارى دىجلە و لقىن وى دروست بن ، ولھىن فى رۈوبارى پشت بەھزىنا بەفرى
لھەمى دەفەرىن گرىددەت.

بەلى ل دەفەرى دى يىن عىراقى (دەفەرا زىرگ و دەفەرا بانبا رۇژئاقا دەشتا
نىشتەيى) رادا بارانى بتنى (۲۰۰ملم- ۱۰۰ملم) ئەفەزى بتنى بۇ مفايى پىك
ئىنانا جۇك وئاق دەيت ل دەمى نەھاتنا بارانى.

۲- ئاقا سەررووى ئەردى:

پىك دەيت ژ ئاقا دىجلە و فراتى و لقىن وى و جوكىن وان و شەت ول عەرەب،
ھەمى دەرەدەوامن ژبلى رۈوبارى (عوزىم) نە بيت ژ لقىن دىجلە .

ھەمى لقىن دىجلە ئەگەرەكى گىرنگە بۇ زىدە بوونا ئاقى لە زاتيا فى رۈوبارى .
ژ ئەنجامىن بوونا فان رۈوبارن و لقىن وان كۈمەكا سكران (بەنداڧ)
پروژىن ئاڧدانى وەكى سكرى سەماوە وسكرى كوت) ل سەر دىجلە
وسكرى حدىثە و رەمادى و ھىندىيە ل سەر فوراتى و جوكىن

غەراف و دوجیلە ل سەر دىجلە و جۆکین (ئەسکندریە و لەتیفیە و موسەیب و یین دی و تر) ل سەر فوراتی کۆ بوویە ئەگەری زیدەبوونا رووبەری ئافی سەر رووی ئەردی عیراقی ژ بلی فانا هەبوونا دەریاچین دروست کری د عیراقیدا و گۆم و زونگاوین ئافی و رووبەری ئافا سەر رووی ئەردی یا زیدەبووی ب چی شیۆه بیت ئەفە گرنگترین زیدەریین ئافی نه بو چاندنی ل عیراقی.

۳- ئافا بن ئەرد :

ژلایی گرنگی وریژا بکارهینانی یا دووی یه پستی ئافا سەر رووی ئەردی هۆین کار دکەنه سەر ئافا بن ئەرد

۱- ئاف و هەوایی دەقەری.

۲- شیوی بلندی و نرمی .

۳- جوۆی بهران .

ل دەقەری (هەریما کوردستانی) ئەف ئافە یا زۆره ژ ئەجمین باران و بهفر بارینی ل قی دەقەری ، هەروەسا جوۆی بهرا و خاراتیا دەقەری هاریکاره بو کۆمبوونا ئافا بن ئەرد ل دەقەری دەشتا و دولال قی دەقەری .
ئافا بن ئەرد ل عیراقی ل چار دەقەرا هەیه :

أ- دەقەرا چیاپی (ئافا زۆره) .

ب- دەقەرا زویرک (ئاف کیمره ژیا نیکی) : ب ئاشکرا دکەنه چیاپی شنگال ل بانیا مووسل و دەشتا هەولیر و بانیا کەرکوک و دەقەرا خانقین .

ج- دەقەرا دەشتا نیشتهنی : ئافا وی کیمره ژ هەردوو دەقەرن دی ریژا خوی یا زۆره .

د- بانيا جهزيره ئاڤا زوره: بهلى تاما وى يا خوش نينه ژبه ر هه بوونا گوگرد و كلور و كالسيوم بو هورى د ناڤا ئاڤا قى دهڤهري.

نه خشی رووبارو دهرا مه تین ئاڤی ل عیراقی

چالاقى: گرۆپەك ژ قوتايان راپورتەكى ل سەر گرنگيا ئافى ئامادە بىكەن و دانوستاندنان ل سەر بىكەن .

پرسىيار

- ۱- مەبەست ب دەرامەتىن ئافى چىيە؟
- ۲- ئافا سەر ئەرد ل عىراقى ژ چ پىك ھاتىيە ؟
- ۳- ئافا بن ئەرد ب پلا چەندى دەيت ؟
- ۴- ئەو ھوکار چنە كۆ كار دىكەنە سەر رىژا ئافا بن ئەردى ؟
- ۵- ئافا بن ئەردى يا (دەفەرا جەزىرە) تاماوى يا خوش نىنە بۇچى ؟

ئاخا عىراقى

ئەگەر ئاۋو ھەۋاي و جورى بەرا و بلندى و نرمى و رووھكى خورست ئەنجامى سەرەكى يە بو ھەبونا ھەمى جورىن ئاخى د عىراقىدا .
كىم باران و بلندبونا پلا گەرمى دىيىتە ئەگەرى ھەبونا سويراتيا ئاخى د دەمى ئافدانىدا ، كىمبونا رووھكى خورستى ئەگەرەكە بو كىم بونا مادەى ئەندامى د ناۋ ئاخى دا ، ھەبونا ھەمى جورىن كانزا د ناۋ بەرىن دايكدا ھوکارەكە بو قەلەويا ئاخى ژ مادەين كانزايى ۋەكى (كالىسيوم و گوگرد و فوسفات و بوتاسيۇم و نايترۆجىن و مەگنيسيۇم و مەنگەنيز و ئاسن و كلور) .

راھىنان

گەلەك رەنگيا ئاخى دىيىتە ئەگەرى
ھەمى رەنگيا ۋى

قوتايى خوشتى : فان فالاياب پەيۋەكا كوئىجاي ژ فان پەيۋىن خوارى پرىكە
رووھكى خورست ، ئاۋو ھەۋا ، بەروبومى چاندنى

رووهکی خورست

رووهکی خورستی کۆمه کا هوکارین سروشتی کارتیکنی ل سەر دکهن وهکی باران بارین و پلا گهرمی وجوری ئاخێ و بلندی ونزمی کو ژ ئهجمای فان هوکارا چار ههریمین رووهکی نهوهک ههف ب ئاشکرا ل عیراقی دیار دهن :-

- ۱- دهقهر دارستان و گزوگیایی چیاپی .
- ۲- دهقهر گیایی کورت و گهرمهسیر (ئیسیتیس) کوردستانی
- ۳- دهقهرارووهکی روبهرین ئافی .
- ۴- دهقهرارووهکی بیابانان .

راهینان

دهبارهی گرنکیا دارستانی دوو گروپین قوتابیان راپورتهکی بهرههف دکهن و دی دان و ستاندنی لسه رکهن .

۳-دهقهرارووهکی روبهرین ئافی :

ل دهقهر دهشتا نیشتهپی ل باشوری عیراقی ب ئاشکرای دهردهفیت ، گرنکترین رووهکی سروشتین فی دهقهری پیکهاتینه ژ لهقهن و قهرهمی بهلهک ، کو مفایی ئابووری ژ یی ههی .

۴-رووهکی بیابانی :

ئهف رووهکه بهرگریا گهرمی و هشتکاتی دکت ، کو ۷۰٪ ژ روبهری عیراقی قهه گریت ، ئهف رووهکه ماوی (۸) ههیفه بهرگریایی ئافی و پلهیا گهرمی یا بلند دهکت . گرنکترین رووهکی ئهفی دهقهری پیکهاتینه ژ سندیان و خوارنا حیشتی .

چالاكیڭن ئابوورى

كومەك ژ چالاكیڭن ئاكنجيان فەدگريتەن وەكى :-

ئېك - چاندن :

ژ ئەنجامى ھەبونا روبەرەكى ئەردى راست و بەرفرەھ د عىراقىدا و ژبەر ھەبونا ئاڧ و ھەواو دەرامەتتى ئاڧى وئاخەكا ب خىر و بىر بزاڧىن چاندنى رون وئاشكرا د عىراقىدا د ديارن ھەر ژ كەفندا ھەتا نوکە بتر ژ ۵۰٪ ژ ئاكنجيان مژويلى چاندنىنە .

بەرھەمىن چاندنى عىراقى دوو جورن :

۱- دەخل ودان (گەنم و جەھ).

۲- پەمبى و برنج .

گەنم بەرھەمەكى چاندنى يى زستانىيە و خوارنەكا سەرەكيا ئاكنجيانە ژى ل ھەرىما كوردستانى باش ديار دبىت . ژبەر ھەبونا بارانن تمام و ئاخەكا قەلەوو پلەيا گەرمى يا گونجاي . بەرھەمى دەخل و دانى ژسالەكى بۆ سالەكى نەوہك ھەقە . ژ ئەنجامى گورىنا رادا باراننى ژ سالەكى بو سالەكادى . ۵۰٪ روبەرى ئەردى چاندنى ب دەخل و دانى دەيتە چاندن .

جەھ - ل پترىا باژىرىن عىراقى ب ئاڧدانى ل وەرزى زفستانى دەيتە چاندن ، پىدڧى ب ئاخا قەلەو نینە . پەمبى بەرھەمەكى ھاڧىنيە ل پترىا باژىرىن عىراقى ، ب ئاشكرا بەرچاڧ دگەڧىت ، بەلى روبەرى وى دەيتە گوھورىن و مەزنترين روبەر ل باژىرىن ھەرىما كوردستانىيە . وب تايبەتى پارىزگەھا كەركووكى و ل رىزا دووى دىالا و ل رىزا سىي پارىزگەھا بابل دەيت . بۆ پيشەسازىي تەڧن رستنى مڧاى ژى دبىنن

بەركىن وى (دندك) يا ب مفايه بو بيشەسازىي روونى و سابىنى ، پاشماوين دى
ژى پشتى ھىرانى بو ئالفى ئازەلان بەرچاۋ دىت ب كاردھىت .

ھەر وەسا بەرھەمى برنجى كو بەرھەمەكى ھافىنيە ، ئىك ژ گرنگترىن خوارنىت
مروڧىن عىراقىنە . ل پترىا باژىرىن عىراقى ب ئاشكرائى بەرچاۋ دىت ل دەورو
بەرىن رويباران وليڧىن وان ژبەر پشت گرىدانا وى ب ئاڧدانى يە .

پارىزگەھا نەجەف ل رىزا ئىككى دھىت ژ روبەرو بەرھەمى برنجى كو ۴۴٪
روبەرى پارىزگەھا نەجەف برنج دھىتە چاندن . ژ ئەنجامى ھەبونا ھوكارىن ھەبونا
برنجى كو پىك دھىت ژ ھەبونا ئاڧى و ئاڧا پىسى و كلس و جوتياران . پارىزگەھا
موسەنە و پارىزگەھا قادسىە ل رىزا دووى وسىي دھىن ژ چاندن و بەرھەم ئىنانا
برنجى .

ھەروەسا برنج ل باژىرىن ھەرىما كوردستانى ژى دھىتە چاندن و باژىرى سليمانىي
ل رىزا ئىككى يە و ھەڧلىر و دھوكى ل رىزا دووى وسىي دھىن . ھەر وەسا بىدڧىە
بزائىن كو ل پىنج پارىزگەھىن عىراقى برنج ناھىتە چاندن وەكى (بەغدا و ئەنبار
و بابل و كەربەلا و سەلاحەدىن)

۳- دار خورمە

ل دەشتا نىشتەنى ل عىراقى ل رەخورووين رويباران ب ئاشكرا بەرچاۋ دىت
ب تايبەتى ل رەخورووين شەت و ئەلەرەب ، ئەگەرى ھەبونا وى دزڧرتە ڧە
بو ھەبونا ئاڧى وئاخا ڧەلەو يا نىشتەنى . و ھەبونا پلا گەرما بلند و تىروشكا
روژا ھشك و (كىم شەھ) ۴۰٪ ژ ژمارىن دار خورمىن عىراقى ل دەڧەرا شەت
و ئەلەرەبن .

پارىزگەھا بەسرە ل رىزا ئىككى دھىت ژڧى بەرھەمى ب رىزا ۴۵٪ ژ سەرجهمى
بەرھەمى خورمى . پارىزگەھا دىالا و ناسرىە ل رىزا دووى وسىي دھىن .

وینەیی دارخورمان

ب کێر خوارنا مروۆقان دهیّت ل ناڤ وهلاتیا و داهاتی نەتەوهییە بو عێراقی د دەمی فروتنیدا ، و مفای ژێدکەن بو پیشەساز خوارنی و پسکت و سیهیکێ ژبلی پیشەسازی دوشاڤا خورمی . هەر وهسا ئەردی عێراقی کونجی ژێ لی دهیته چاندن کو بهرهمه کێ هافینیە مفای ژێ وەردکرن بو روینی و سابینی . کهسکاتی ئێک ژوان خوارن سەرکی عێراقینە به لی بێدقین ناڤ خو پتره ژ وی بهرهمه می دهیته چاندن ل ناڤ - عێراقی

هەر وهسا دارێ بهری (باخچین فیقی) ژبلی خورمی وه کی (هنار ، سیڤ ، پرتەقال، خوڤ ، گیز ، فستەق ، زەیتونان)، کو پرتەقال و لەیمون ل پارێزگەها بهغدا و دیالا ب باش بهرچاڤ دبن ب ریزا ئێکی و دووی دهین ل نافهرا دارخورمان دهینه چاندن بو وەرگرتنا مفای ژ سیبهرا وان . به لی دارا تری ل باژیری سلیمانیی ب بهرچاڤ دبیت ، و باژیرین ههقلیر و دهوکی ریزه کێمتره . هەر وهسا هنار ل پارێزگەها بهغدا و دیالا و کهربهلا و ب ئاشکرای پیش چاڤ دبن ب ریزا ۷۰٪ بهرهمه می عێراقی ژفی دارین بهریه . زەیتون ل باژیرین میسل ب

ریزائیکی دهیت کو ۷۲٪ سەرجهه دارین زهیتونین عیراقی ل قی پاریز گههینه.
بهلی گیز و فستهق ل باژیرین کوردستانی ب ئاشکرا پیش چاؤ دبن ب تایبهتی
ل سلیمانیی .

وینی که سکاکی وفیقی

ناریشه‌بین چاندنی:

- ۱- کیم ب کار ئینانا پهینی (زبلی) .
- ۲- زوربونا ریژا خوی ل ناڤا ئاڤا عیراڤی ل دهڤهرا نافهراست و باشوری عیراڤی.
- ۳- نهزانینا جوئیاران ب ریڤکین نوی بو چاندنی.
- ۴- نهبونا نهخشی چاندنی بوبه‌ره‌مه‌ئینانا چاندنی ب باشترین توڤ.
- ۵- نهبونا هاریکاری بو جوئیاران بو دانا (سلفه‌ی) ل ده‌می کرینا توڤی و پهینی (زبلی) ، ئو زفراندنا (سلفه‌ی) ل ده‌می فروتتا به‌ره‌می .
- ۶- ب کارئینانا سیسته‌می به‌نوره (کیلان بی چاندن) ل ئه‌ردی چاندنی ئه‌گه‌ره‌که بو کیم بونا به‌ره‌می جوئیاران ب تایبه‌تی ل ئه‌ردین بچویک.

دووی ب خودانکرنا ئازهلان:

ژ ئه‌نجامی هه‌بونا هوکارین ب خودانکرنا ئازهلان وه‌کی (روبه‌ره‌کی ئه‌ردی به‌رفره‌ه و هه‌بونا ئاڤی و هه‌ر وه‌سا هه‌بونا بازاری بو کرینا به‌ره‌مین ئازالی) ریژا وی ژی به‌رده‌وام دوه‌راریدایه . و به‌رده‌وام داخازی یا ل سه‌ر زوره و ژ ئه‌نجامی پیشکه‌فتنا ژیارا خیزانین عیراڤی و زوربونا هژمارا وان نوکه ژمارا ئازهلان بیدڤین ناڤا خویی پر ناکه‌ن ئو ب تایبه‌تی ژ گوشتی . خودانکرنا ئازهلان یا گرنکه چونکی خوارنا مروڤان و که‌رستین خاڤیین بیشه‌سازی خوارنی دابین دکه‌ت ، هه‌ر وه‌سا پیساتیی وی ژی پهینی ئه‌ندامیه بو چاندنی ب کارده‌یت ، ژبلی ڤی ژی ئیک ژچالاکیین مروڤین عیراڤینه . ئه‌م دشین خودانکرنا ئازهلان بکه‌ینه چه‌ند به‌شه‌ک:

۱- ئاژەلى گۆشت سور :

ژ بزن و ميه مانگا و چيل و گاميش و حيشترا پيك دهيت ژبلى بهرههمي وان يي گۆشتى بهرههمي شپرو هري و پيستي ژى يي هه، ل ههمى باريزگههين عيراقى يين ههين .

گاميش ژبلى بهرههمي وى ئەم مفاي ژى دكهين بو كارى ل ناف زهفي ل دههمى بهرى بتنى ل دهقهري گۆم و پەنداڤا ههههون لى نوكه ل پتريا باژيرين كو روبهري ئاڤى هه يين لى پهيدا بوين .

مهزنترين هژمارا ميهان ل پاريزگهها مووسل پيش چاڤ دبيت و پاريزگههين ديبالا و سهلاحهدين ل ريزا دووى و سبي دهين . و مهزنترين هژمارا بزنان ل پاريزگهها سليمانى يه وب ريزا دووى و سبي پاريزگههين دهوك و ههڤليرى دهين . هژمارا چيلان ل پاريزگههين موويسان وزيقار نيزيكى ئيكن كو بتره ژ (۲۰۰۰۰۰) سهران . مهزنترين هژمارا گاميشا ل پاريزگهها بهغدا يه ئو پاشى ل ميسان و بهسرا يه .

۲- پهلهوهر (ته يروته وال) :

ههمى جورين پهلهوههوان قهه گریت كو بتنى بو مهرهما گۆشتى نينه ، بهلى گهلهك مفايين دي يين ههين . ب دوو ريكا دهينه خودانكرن . ل زهڤيئن چوتياران كو ريزهيا كيمه ئان ل زهڤيئن تايهت بو خودانكرنا پهلهوههوان نهڤهژى دوو جورن:

۱- پروژين خودانكرنا پهلهوههوان بو گۆشتى

۲- پروژين خودانكرنا پهلهوههوان بو هيكان . جهى ئەفان پروژان نيزيكى باژيران (ب مهرهما نيزيكبوونى ژ بازاری) .

ب خودانکرنا مریشکان

ب مهرما پیشیخستا ب خودانکرنا پهلهوهران چهندين جورين بياني ئينانه ناؤ
بازاری عيراقی بو مهرما زیده کرنا هژمارا وان د ئه نجامدا باشترين جورى پهلهوهر
ل پروژين خودانکرنا پهلهوهر دهر کهفتن.

بهلى ههتا نوکه بيدقيين ناخويى پرناکهن د ئه نجامدا ، پشکهك ژ پيدقيا وان ژ
دهرقهري وهلاتى دئين ب شيوى (مريشكين سهر ژيكرى) ژبلى زيدهبارى ئينانا
هيكان .

٣- ماسی :-

ژبه‌ر هه‌بوونا هه‌ردوو رویبارین عیراقی و لقین وان ، هه‌ر وه‌سا هه‌بوونا شه‌ت ولعه‌ره‌ب و که‌نداقی عه‌ره‌بی رووبه‌ره‌کی به‌رفره‌هه‌ په‌یدا بوو بو خودانک‌رنا ماسیان، ژبلی گرتنا ماسیان یا سروشتی چه‌ندین برکین ب خودانک‌رنا ماسیان یین ده‌ستکرد ل عیراقی دپیش دبن .

ناریشین به‌ره‌مه‌ی نازهلای :-

أ- ناریشا سروشتی : ژ ئه‌نجامی جوداهیا ئاف و هه‌وایی عیراقی کو ده‌یته نیاسین ب جورا و جوریا پلین گهرمی و گهورینا به‌رده‌واما ریژا باران بارینی وئه‌فه‌ دبنه هوکاری دروستک‌رنا جهین تایبه‌ت بو نازهلان ژبو دویر که‌فتنا وان ژ مه‌ترسیا ئاف و هه‌وایی نه‌ گونجای .

کیمیا ئافی ب تایبه‌تی ل نافه‌راست و روژ ئافایی عیراقی کو ئیکه ژ مه‌ترسیین توشی نازهلین عیراقی دبن ول (کوردستانا عیراقی) توشی ناریشا کیم باران و به‌فری دبن ل هنده‌ک سالا ود ئه‌نجامدا مه‌ترسییه‌کا زور لسه‌ر نازهلین عیراقی په‌یدا دک‌ن . ژ ئه‌نجامی کیمیا کوزین (له‌وه‌رگا) نازهلان رووبه‌ری له‌وه‌رگ د بچووکن ئه‌فجا گژوگیا تیژا ناکه‌ت وئه‌فه‌ژی دبیه‌ت ئه‌گه‌ری بلندبوونا ریژا ژ نافچونا نازهلان .

ب- هوکاری مروفی : ژبه‌ر گهورینا داخوازیا ئاکنجیان یا به‌رده‌وام ژ گوشتی سور بو بالندان یان ماسیا و به‌روفاژی زی ده‌ر که‌فت ، هه‌ر وه‌سا نه‌بوونا خزمه‌تین ساخله‌می یین فیت‌نه‌ری (به‌یته‌ری) ب شیوه‌کی ریک وپیک ل هه‌موو ده‌قه‌رین عیراقی . ب تایبه‌تی ل جهین خودانک‌رنا بالندان .

سى - پيشه سازى :

پيشه سازى ل عيراقى بهره ف پيشكهفتى بوو ههتا سالىن بهرى ۱۹۸۵ ز وه د دناقبهرا ۱۹۵۴ز - ۱۹۸۵ز مهز نترين پلين پيشكهفتى بخوفه ديتيه .....

سالىن بهرى ۱۹۵۴ز بتى ۵٪ ى ژ دهستى كاركهرا د پيشهزايدا ههبوو، ۹۹٪ ى ژفان پيشهسازيان ژ جورى بچووكه ول مال دا بوون كو دناقبهرا (۱) كريكار - ۲۵ كريكاران) كار تيدا دكر .

و ژئهفجامى بچووكى ، پيدقيين نافخويى پر نه دكرن ، وپرانيا وان ژ جورى رستنى و دورينا جل و بهرگان و خوارنى بوون .

چهند ياساين ميرى دهركهفتن بو وهرار كرنا پيشهسازيى ، و ژوان :-

۱- دانانا بانقه كى بو قهرزدانا پارهى .

۲- ليبورينا وان ژ باجى يان كي مكرنا ريژا وى .

وينى كارگه هه كى

پيشه‌سازي نافع‌خويي د بيته چار جوړ :-

۱- پيشه‌سازي پست ب بهرهمي چاندني ونازولي گريدهت و هكي خورما دناؤ قوديكادا و هيرانا گه‌نم و جه‌هي وپيشه‌سازي هه‌فیر و ناني و رويني كونجيا و بيري ... هتد .

وپيشه‌سازي پست ب په‌مپي گريدهت و هكي به‌تانيا ... ههر و هسا پيشه‌سازي شهربه‌تي و جگارا و ماست و په‌نيري ههر و هسا پيشه‌سازي رستن و چيني (هري و حه‌ري) .

۲- پيشه‌سازي پست ب بهرهمي كشتوكالي نافخويي گريدهت و هكي پيشه‌سازي رويني رووه‌كي ژ په‌مپي و كونجيا و جوړين گول به‌روژا پيشه‌سازي سابيني ژ رويني زهيتونان ، پيشه‌سازي شرينيا ژ گه‌نم و برنج و كونجيا و فيقي و گويزا و فسته‌قان .

ههر و هسا پيشه‌سازي شه‌كري ژ چه‌وهندري و قاميشي شه‌كري .
ههر و هسا پيشه‌سازي داري و هكي دروستكرنا تشتين ناف مالي .

چالاكي: گروپه‌ك ژ قوتابيان راپورته‌كي ل سهر گرنگيا ثافي ناماده بكه‌ن و دانوستاندنان ل سهر بكه‌ن .

۳- پيشه‌سازي پست ب كه‌ره‌ستين خاځي ننه گشتوكالي فه‌گريداي ، و هكي چيمه‌نتويي و گيچي و تابوقكا و كونكريتي و كاشي وپي دي كو بو دروستكرنا خانيا دهينه بكار ئينان .

۴- پيشه‌سازي كو پست ب كه‌ره‌ستين خاځي ننه ژ دهرفه‌گريد دهن .

هه‌موو تشتین دروستکری یین مه‌ته‌خی کو پیو‌یستی ب ئاسن و سفر و ئه‌له‌منیومی هه‌یه ، هه‌ر وه‌سا پیشه‌سازیین زیف و زیری بکار‌دینن و هه‌ر وه‌سا دروست‌کرنا مه‌کینه و ئامیریین چاندنی و پیشه‌سازیا ترومیلا ، هه‌ر وه‌سا پیشه‌سازیا چی‌کرنا په‌نجهر و ده‌ر‌گه‌هان .

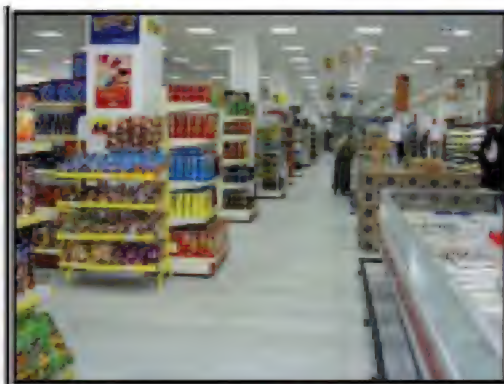
پرسیار :

پیشه د عیراقیدا دینه چهند به‌ش ؟ بژمیره

ئیک ژ گرن‌گترین پیشه‌سازیین عیراقی (نه‌فته) کو پشتی ده‌ریخستنی د‌چیته پارزینی ل چهندین پارزینگه‌هین عیراقی ل که‌ر‌کوکی و به‌غدا و به‌سره کو ب پیشه‌سازیین پتر و کیمیای دهینه نیاسین ، هه‌ر وه‌سا پیشه‌سازیا قیری بو دروست کرنا ریکین ترومیلا ل عیراقی و پیو‌یستی بی زیده‌دبن ل‌گه‌ل پتر بوونا ده‌قه‌رین شارستانی .

هه‌ر وه‌سا پیشه‌سازیا چیمه‌نتویی کو ل ده‌قه‌رین سلیمانی و میسل و سه‌ماوه وه‌ندیه و به‌غدا به‌ر‌چا‌ف د‌که‌شیت .

ده‌ر‌که‌فتنا پیشه‌سازیی ل هه‌ر ده‌قه‌ره‌کی گری‌دایه ب :-

دیمه‌نی بازار

- ۱- که‌ره‌ستین خا‌ف .
- ۲- هه‌بوونا ریکین هاتنو و چونی .
- ۳- مه‌سره‌ف و پارێ مه‌زاختی .
- ۴- سیاسه‌تا حکومه‌تی .
- ۵- پیو‌یستی ئا‌فی .
- ۶- هی‌زا کاری .
- ۷- بازار .

و پتریا وان ل عیراقی هه نه بتی سیاسه تا حکومه تی نه بیت ژ بهر هه بوونا شه ری
عیراقی و ئیرانی ول پشتی وی شه ری کویتی و دورپیچا ئابووری بو نه گه ری
پاشیخستنا دامه زراندا پرانیا پیشه سازیان ل عیراقی .

چارئ - ده ریخستنا کانزایان :-

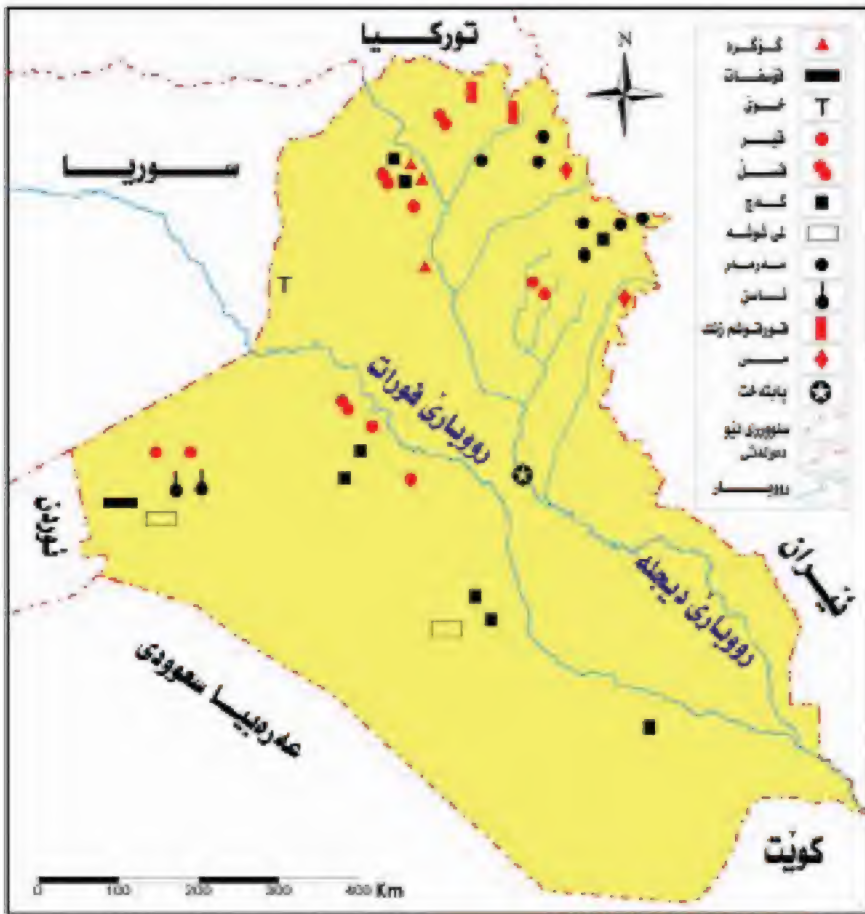
جو ری به ری و پیکه اتنا جیولوجی هوکاره کی سه ره کیه بو هه بوونا کانزایان ،
دشین بیژین پتریا کانزا ل عیراقی ژ جو ری کانزایان نه فلزی نه وه کی (نهفت
و ره ژیا به ری ، خوی و گازا سروشتی) ژ بهر هه بوونا به ری نیشته و ل پرانیا
رووبه ری عیراقی پهیدا دن .

ههروه سا جو ری کانزایا فلزی به لی ل ده قهرین بچووک هه نه ل زنجیرین چیاپین
بلندین هه ریما کوردستانی ژ بهر هه بوونا به ری (ئاگرین و گورین) وه کی کانزایی
زیر و رساس وئاسن ... هتد .

به لی لیگه ریان لدویش کانزا ل عیراقی ژ لایی کومه کا کومپانیین بیانی قهیه ،
مه زنتین ریژه ژ کانزایان عیراقی کانزایی نهفتی یه کول پرانیا ده قهرین عیراقی
ب تایبه تی ل ده قهرین نیمچه چیاپی ، ل راپورتا لیژنا بهریتانی پتر ژ (۲۰ جو
کانزا) . وشییو دابه شبوونا کانزا ل عیراقی بقی شیوی ل خاری یه :

جوړی کاناږی	دابه شېوونا جوگرافی
نهفت	کهړکوک ، خانه قین ، عین زاله ، قیاره ، زوبیر ، میسان ، کویه ، مه خور ، که کهک .
قیر	گه یاره ل مووسلی ، هام علی ل مووسلی
ئاسن	ئامیدی ، ره واندز ، قه لادزی ، چوارته و سلیمانی ، پینجوین .
سفر	ره واندز ، قه لادزی ، چوارته و سلیمانی ، هله بجه .
فوسفات	ل دهقرا (H۲ ۲۰) ل روتبه ل پاریز گه ها ئه نبار .
زیروزیف	ئامیدی و قه لادزی و روتبه .
رساس	ل زاخو و ئامیدی
کروم	ره واندوز .
باریت	زاخو و ئامیدی .
مه گنسیوم	ره واندوز .
ره ژیا بهری	ل کفری و ئه نجانه .
یورانیوم	(H۲ ۲۰) ل ئه نبار و دهوکی .
گوگرد	دهوک ، میسل و کهړکوک و فتهحه .
خوی	چوارته و ره واندوز و ئامیدی و کهربه لا و سه ماوه و شهنگالی .
مهرمهړ و هه لان	
خیزی شیشه ی	هله بجه ، وچوارته ، قه لادزه و ره واندوز و پیرام
گرانیت	کهربه لا و کوفه و روتبه و نه جهف .
و کوارتز	چوارته

پرسیار : بوچی کاناږین فلزی ل چیا دهر کهفن ؟

نەخشەی دابەشبوونا کانزای عێراق

پێنج / رێکێن هاتن و چوونی و بازەرگانی :-

بازەرگانی ژ ئه‌نجامی هه‌بوونا رێکێن هاتن و چوونی دهرکه‌شن ژ لایه‌کی فه‌، وه‌ه‌بوونا به‌ره‌مه‌ی زێده‌ ل ده‌فه‌ره‌کی و نه‌بوونا وی ل ده‌فه‌ره‌کا دی یا وه‌لاتی دبێته‌ ئه‌گه‌ری په‌یدا بوونا بازەرگانی ناخۆ ، و ئه‌گه‌ر پێ گه‌ورین ژ سنوری وه‌لاتی دهر بازوو دبێژنی بازەرگانی ژ دهر فه‌.

۱- ریکین هاتن و چوونی :-

ریکین هاتن و چوونی مهلبهندی پیشکهفتنا ئابووری و کومه لایه تیه ژ بهر زیده بونا په یوه ندیا د نافه را هه موو بهشین وهلاتی کول بهری گه هشتن بو فان دهفهران گه له کا ب زه همت بوو ، وریکین هاتن و چوونی ل عیراقی سی بهشن .
۱- ریکین هشتکاتی : کو پیک دهیت ژ ریکین ترومیلا ل کول دهفهرین دهشتایی بهایی چی کرنا وان یا کیمه . نه گهر بهراورد بکهین لگهل ریکا ترومیلا دهفهرین چیاپی ژ بهر سروشتیا نه ردی ، کو د نه جامدا ریک دریتو تر دبن .

پرسیار :

مه سره فی ریکین هاتن و چوونی ل دهفهرین چیاپی یا زوره ؟

گرنگترین ریکین ترومیلا ل عیراقی نه فنه نه :-

- ۱- ریکا به غدا - کوت - عه ماره - به سره .
- ۲- ریکا به غدا - حله - دیوانیه - سه ماوه - ناسریه - به سره .
- ۳- ریکا به غدا - رومادی - حه دیشه - قائم .
- ۴- ریکا به غدا - رومادی - روتبه .
- ۵- ریکا به غدا - تکریت - میسل - دهوک .
- ۶- ریکا به غدا - به عقوبه - خانه قین .
- ۷- ریکا به غدا - کهرکوک - هه قلیر .
- ۸- ریکا به غدا - کهرکوک - سلیمانی .

نەخشی رێکێن ترومبیلان ل عێراق

پرسیار

- ۱- بوچی بازرگانی پەیدا بوو ؟
- ۲- بوچی رێکێن هاتن و چوونی دگرنگن ؟
- رێکێن دەفەرین دەشتین نێشتەنی و بانیا روژنآفا مەسرهفی وان کیمه ؟
- بوچی ؟

هەر وهسا رێکێن شەمەندەفرا هەنە کو دەسپێدکەن ژ .

- ۱- بەغدا - تکریت - میسل - ره بیهه .
- ۲- بەغدا - حله - دیوانیه - سهماوه - ناسریه - بهسره .
- ۳- بەغدا - رومادی - حەدیشە - قائم - عەکاشات .
- ۴- حەدیشە - بیجی - کەرکوک

ب- ریکۆن ئاقی :

رووباری دیکله ل ناڤ کوردستانی ب کۆر هاتن و چوونی ناهیت ژبه‌ر نشیقیا ده‌قهری و له‌زاتیا ئاقاوی ، هه‌ر وه‌سا رووباری فورات ژ نهاله‌کا ته‌نگ را دبورت ل ده‌قهر با‌نیا روژئاڤا ژبه‌ر وی چه‌ندی‌هاتن وچوون تیدا ناهیته‌کرن ، به‌لی هه‌ردوو رویبار ل باشوری به‌غدا ب کۆر هاتن و چوونی ده‌ین . به‌لی پاپورو به‌له‌مین بچووک هاتن وچوونی تیدا دکهن . وشه‌ت وئه‌له‌ه‌ره‌ب دا پاپورین جوری نافنجی دشین دناڤدا ب بۆرن .

ج- قه‌گوه‌استنا ئه‌سمانی :

کۆمه‌کا هیلین هاتن وچوونا ئه‌سمانی ل عیراقی هه‌نه ؟

۱- به‌غدا

۲- هه‌ولیر

۳- سلیمانی

۴- به‌سه‌ره

۵- مووسل

پرسیار :

۱- بۆچی رویباری دیکله ل هه‌رمێا کوردستانی ب کۆر هاتنو چوونی ناهیت؟

۲- بازارگانی

بازرگانی ل عیراقی دو جوړن :

۱- بازارگانیا نافخو: ژ ئه نجامی جوړاو جوړیا بلندی ونرمیا ئه ردی عیراقی ب باش بهرچاډ دبیت ئه فنی ژی کار کریه سهر جوړا وجوړیا باری ئاډ وبای و ههمی رهنکیا بهروبورمی ئاژهل و چاندنی ، دئهنجامدا بازارگانیا نافخو پیدابوویه .
ژبلی وی ژی بازارگانیا ب هیژ دناقبهرا گوندو باژیران ل ههمی دهفهرین عیراقی ژ لایه کی و بازارگانیا ب هیژ دناقبهرا باژیرین عیراقی و پایتهختی ژ لایه کی دیقّه ههنه ژ ئه نجامی هه بوونا پتریا پیشهسازیا ل فی باژیری .
ههر وهسا بازارگانیا نافخو دناقبهرا باژیرا و گوندان ههیه بو گوهرینا جل و بهرگا (عهره بی و کوردی) .

وینی پاپوری وفروکی و شه منده فری

ب - **بازرگانیا ژ دهرقه** : ئەڤ بازرگانیه دناڤهرا عیراقی و ولایتی دهور و بهرین وی ههیه ب ههمی جورین ریکین ڤه گوهاستنی ب تایبهتی ڤه گوهاستنا هشکاتی ، کۆ بو ڤه گوهاستنا تشتین دروست کری پی ئەنجام دهن . ڤه گوهاستنا خاړنی ب ههمی جورین وان دناڤهرا ئیران و تورکیا و سوریا دگهل عیراقی ب ههمی ریکین نیڤ دهولهتی ئەنجام ددهن . ژبلی ریکا هشکاتی ژی ، بوړین نهفتی و گازا سروشتی دناڤهرا کانین نهفتین عیراقی و بهندهرین دهریا ناڤهراست ل سوریا و تورکیا زیدهباری بهندهرین عیراقی کول ویری بهرهف جیهانی ب پاپورین تایبهت یین ڤه گوهاستنا نهفت و گازای ب جوری (پاپورین مهزن) دچت .

ههر وهسا ڤه گوهاستن ب شه‌مه‌نده‌ری ههیه کو ب کیر مفایی بازرگانیا نافخو دهیت ب تایبهتی ڤه گوهاستنا به‌ره‌می چاندنی د ناڤهرا ده‌ڤه‌را نیمچه چیاپی و دهشتا لیته‌پی ل به‌سرا به‌ره‌ف به‌غدا و مووسل و ده‌ڤه‌رین دی .

دیمه‌نی به‌نده‌ره‌کی

ئاكنجیبوون

ژمارا ئاكنجیان ل عیراقی بهردهوام د زیدهبوونی دایه ل سالیڼ پشستی ۱۹۲۷ز ههتا کۆ نهۆ ول سه‌رژمیریا ۱۹۵۷ز ژمارا ئاكنجیڼ عیراقی گه‌هسته (۶۴۹۵۰۰۰) كه‌سان به‌لی ل سالا ۱۹۷۷ز گه‌هسته (۱۲۱۷۱۰۰۰) كه‌سان ول سالا ۱۹۸۷ز چریا ئاكنجیڼ عیراقی (۲۸كه‌س) بوون كم ۲، به‌لی ئه‌ۆ چریه ل هه‌می ده‌قه‌را وه‌کی ئیك نینه ل ده‌قه‌را بیابانی کی‌متره ول چیا‌یڼ بلند ئاكنجی دکی‌من به‌لی ئاكنجیڼ ده‌شتان كه‌له‌ك زیده‌ترن، غوونه‌ك بلندی ژ چریا ئاكنجیان ب دیار ده‌ردگه‌فت ل فان خالیڼ خاری :-

چریا ئاكنجیا ل دیف ده‌قه‌ریڼ جودا جودایڼ عیراقی :

۱- ده‌قه‌را چریا زۆر بلند : پارێزگه‌ها به‌غدا فه‌دگه‌ریت كو چریا وی ۱۰۸ كه‌سن / كم ۲.

۲- ده‌قه‌را چریا زۆر : ل پارێزگه‌ها بابل ب چریا ۶۳ كه‌سان / كم ۲.

۳- ده‌قه‌را چریا ناخنجی (ناوه‌ند): پارێزگه‌ها كه‌ركوك و به‌سره و دیوانیه و ناسریه و سلیمانی و هه‌قلیر و ده‌وك و میسل كو چریا ئاكنجیان د ناقه‌ه‌را (۳۱- ۵۳) كه‌سان / كم ۲.

۴- ده‌قه‌را چریا کی‌م : كو چریا وی د ناقه‌ه‌را (۱۵- ۲۳) كه‌سا / كم ۲ پارێزگه‌ها كوت و عه‌ماره و سلاحه‌دین و نه‌جه‌ف .

۵- ده‌قه‌را چریا زۆر کی‌م : كۆ چریا ئاكنجیان د ناقه‌ه‌را (۴- ۵) كه‌سا كم ۲ ل پارێزگه‌ها ره‌مادی و كه‌ربه‌لا و سه‌ماوه كو دكه‌فیته بانیا روژئاڤا عیراقی.

ئەگەر ئىچرىا زۆرىا ئاكنجيان فەدگەرىتەفە بۆ ھەبوونا پارەيەكى زۆر بۆ
 (پەيدابوونا پىشەسازى و بازىرگانى و دامەزىراندنا كۆمپانىيان بۆ بازىرگانىا گىشتى
 ھەر وەسا ھەبوونا چەندەھا فەرمانگەھىن مىرى و ..... يىن دى تر . كۆ دىتە
 ئەگەر ئىخربوونا ئاكنجيان ل فان باژىران) . بەروفاژىا ئەوان دەفەرا كۆ ئاكنجىين
 وان دكىمن .

پىنكھاتنا ژى و رەگەزى ئاكنجى

گىرنگىا ناسىنا پىنكھاتنا ژىي يا گىرنگە بو زانىنى

۱- ژىي بچووك (زارۆك) ژدايك بوونى ھەتا كۆ (۱۴ سال) :

كۆ ژىي ب خودانكرنى يە و رىژاوان ل عىراقى ۴۵٪ سەرجمى ئاكنجىين
 عىراقى پىك دەيت ، ئەف ژىيە پىدقى ب ئاگەھدارىا خواندن و فىركنى و
 ساخلەمىي ھەيە ژلايى دەزگايىن مىرى فە .

۲- ژىي نافنجى (ناوھند) (۱۵-۶۴ سال) :

ئەف ژىيە ژىي كاركرنى و ھەراركرنا ئاكنجىانە كۆ ئەگەرى زىدەبوونا خەلكىيە
 ل ھەر وەلاتەكى رىژاوان ل ناف جفاكى دگەھشتە ۴۲٪ ژ ئاكنجيان زىدەبوونا
 ئارىشەيا مشەختبووى بەرەف دەرڧەيا ولاتى دناۋ ئەڧى دەستەكا تەمەنى دا ھەيە
 كۆ پىشتى سالىن ۱۹۸۰ز پەيدابوو . ل دەمى شەرى عىراقى وئىرانى وشەرى
 كويتى ول سالا ۱۹۹۰زىدە دۆرپىچكرنا ئابورى ل سەر عىراقى زىدەتر لى ھات ،
 ئەگەرى كىمبوونا كرىكاران و كىمبوونا ژىي ھەراركرنا ئاكنجىين عىراقى .

۳- ژیی مهزن (۷۵ سال و زیده تر):

کۆ ریژا وان دناڤهرا (۴-۷٪) ژ ئاکنجیین عیراقی نه ئەڤهژی پیدفی ب چاڤدیریینه ههر وهسا باری ساخلهمیا وان پاشکەفتیه و خرابه ، بهلی ئەف ژماه ههتا رادهکی تمام نین ب تایهتی خه‌لکین ژیی کار کرنی (۱۵-۶۴) سال ، ژبه‌ر وی کو پتریا ژنال مالی دروینشتینه بی کار کرن باری ب خودانکرنا وان دکەڤیته سهر ده‌ور و پشتین وان .

پیکهاتنا ره‌گه‌زی ئاکنجیین عیراقی:

- مه‌رهما مه‌ ژفی پیکهاتنی نیاسینا ژمارا نیر ومی یانه ژ ئاکنجیین عیراقی .
- ب شیوه‌کی گشتی ژمارا کچان ژ کوران زیده‌تره ژ ئەنجامی :
- ۱- هه‌بوونا شه‌ری عیراقی و ئیرانی و پشتی هینگی شه‌ری کویتی کو بویه ئەگه‌ری ژناقچوونا ریژه‌کا زۆر ژ ره‌گه‌زی نیر ل عیراقی .
  - ۲- مشه‌ختبوونا پتریا ره‌گه‌زی نیر ل عیراقی چ ژ به‌ر مه‌ترسیا شه‌ری یان ژبه‌ر لیگه‌ریان ل دیف زیاره‌کا خوش تر و ئارامتر ژ ده‌رقه‌ی عیراقی .
  - ۳- ههر وهسا هوکاری بیالوجی کار دکته سهر زاروکی ژدایک بووی نیر زیده‌تره ژ مییان و له‌شی وان ب هیژتره ، زاروکی نیر زیده‌تر ژ مییان ل ته‌مه‌نی کیمتر ژ ساله‌کی توشی نه‌خو‌شیان دبیت .
  - ۴- گه‌له‌ک ژ ئامارا ژماره‌کا تمام تیدا نینه ، ژبه‌ر نه‌دانا پیزانین تمام ههر ژلایی خیزاناقه‌ ژبه‌ر مه‌ترسیا تووشبوونا کورین وان ل به‌ر خزمه‌تا سهربازی .

چالاکي: گروپه‌ک ژ قوتابیان به‌لاڤۆکه‌کا سهر دیواری ئاماده‌بکه‌ن ده‌رباره‌ی (ئاکنجیبوون) و کیشین وان ل عیراقی .

نەخشی کارگێڕیی عێراقی

وەرارکرن ئاکنجیین باژێران

باژێر ل عێراقی ب گشتی د وەرارکرنی دانە ژ ئەنجامی :-

- ۱- مەشەختبوونا ئاکنجیین گوندان بۆ باژێران ب تایبەتی ل باژێری هەولێر و دەهۆک و سلیمانیی ئەقەژی ژ ئەنجامی کۆمەکا هۆکارانە :
- ۲- تێکدانا گوندان ژ لایینی حکومەتا ئەوی سەردەمی قەبەب هێجەتا هاریکاریا وان بۆ پێشمەرگە .
- ۳- هەبوونا جوداھێەکا زۆر دناقبرا باژێر و گوندان ژ ئەنجامی هەبوونا گەلەک جۆرین کاری ل باژێران بەروفاژیا گوندان .
- ۴- هەبوونا هەمی جۆرین خزمەتگوزاریی (ئافا پاقت و بنگەھی ساخلەمی و قوتابخانە ویی دێ تر) .

لڦيرى پيدقيه ئەڤ بەرفره‌بوونا باڙيران رابوستيت ، ب شيوه‌كى كو باڙير ژ
شيوى شارستانيه‌تا خو بمينت بڤان خالين خوارى:

۱- راگرتنا بەرفره‌بوونا باڙيران ب دامه‌زراندنا كه‌مه‌ره‌يه‌كا كه‌سك ل ده‌ورو
پشتين باڙيران ب مه‌رما راگرتنا بەرفره‌بوونا ئاسوويى .

۲- دامه‌زراندنا باڙيرين نوو ل ديف پيدقى يان ب تايبه‌تى باڙيرين پيشه‌سازى،
و هوين دامه‌زراندنا پيشه‌سازى يان نيزيك بازاري يان كه‌ره‌ستى خاڤ يان هه‌ر
ده‌ڤه‌ره‌كادى.

۳- بەرفره‌كه‌رنا باڙيران بهلى ب شيوه‌كى ستوونى ب دامه‌زراندنا (شوقين
ئاكنجيبوونى).

۴- دامه‌زراندنا ده‌ڤه‌رين خوڤه‌بوونى ل ده‌وروپشتين باڙيران بهلى ب شيوى
نه‌خسه‌كيشانى .

پرسیار: بەرفره‌بوونا روبه‌رى باڙيران ب شيوى ئاسوويى بو ئەڤى سه‌رده‌مى
زۆر گونجای نينه ، بوچی ؟

جوگرافیا سرۆشتی
یا ههریما کوردستانا عیراقی

چەمكى كوردستان :

كوردستان وەك ناڤى ھەرىمەكى و زارافەكى جوگرافى بۇ جارا ئىككى ل سەردەمى سەلجۇقىيان ، ل ناڤەراستا چەرخى دوازدى بكار ھاتىە (سەنجەرى) دووماھىك سولتانى سەلجۇقىيان ئىكەم كەس بوو كو ئىك ژ ھەرىمىن وەلاتى خو بناڤى كوردستان بناڤكرى ، و گەرىدەيى بناڤو دەنگى ئىتالى ئىكەم كەس بوو كو ناڤى كوردستانى توماركرى وب (كاردستان) ناڤبرى .

پشتى پەيداىون وبەلاڤبونو زارافى كوردستان دىنين ھەمى ڤەكۆلەر و نڤىسەر و دەزگەھىن زانستى لسەر وى چەندى ئىكن كو مەرەم ژڤى زارافى ئەرد وەلاتى كوردانە .

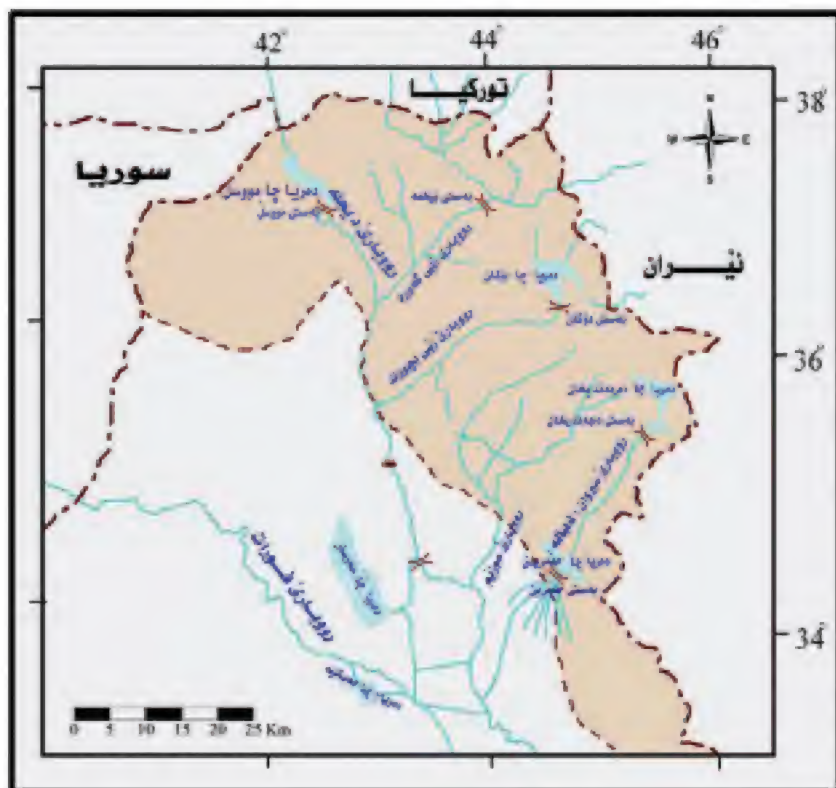
ل دەمى دروستبونا دەولەتا عىراقى وپشتى شەرى جىھانى يى ئىكى ، زارافى عىراق ژلايى كارگىرى وسىاسى ڤە ھاتە بكارئىنان ھەمى وى ناڤى ڤەدگرىت كو كەڤتە بن دەسھەلاتا دەولەتا عىراقى و دگەلدا بەشى باشورى كوردستانى كو ھاتىە بناڤكرن ب ھەرىما كوردستانى ، ئەوا پەيوەندى ب زارافى (ھەرىم) ڤە ھەى ژلايى جوگرافى ڤە : ئەو پارچا ئەردى يە يا كو دياردەك يان چەند دياردين جوگرافىن وەكى ئىكە ھەتا وى رادى وى پارچا ئەردى وەلى دكەت تايبەت مەندىەكا ھوسا ھەبىت ژپارچىن دەوروپەر جودا بكەت ، سەبارەت ھەرىما كوردستانا عىراقى دىنين ژمارەكا تايبەتمەندىن جوگرافىن ھوسا ھەنە وەلى دكەن كو كوردستانا عىراقى ھەرىمەكا جوگرافىا جوداىت ، ژ وانا پلا ئىكى ھەرىمەكا مروڤى يە وەلات و ئەدرى كوردانە و پترىا ئاكنجىن وى كوردن ، ژلايى بلندى ونزمىا ئەردى ژ ھەرىمىن دى يا جوداىە ،

ژبهړ كو نهالين كوير گرو دهشتين بهر فرهد و زنجيرا چيايې بلندين ههين ، ههر
 وهسا ئيكه مين ههرېما عيراقى يه كو ئاډ و ههوايه كى شهدار و نيمچه هشكاتى
 يى ههى ، ژلايى گياو رووه كى خورسك ، وتهيرو تهوال و گيانه وهريڼ كويشى
 وئاقاين بن ئهردى وسهر ئهردى دهوله مهندين ههرېما عيراقى يه ، نه قجا ههرېما
 كوردستانا عيراقى ژنه گهرى تايبه تمه ندين مروډ و سروشتى ههرېمه كا جوگرافى يا
 جودايه ژ ههرېمين دى يين عيراقى .

سنورى جوگرافىي ههرېما كوردستانا عيراقى:

سنورى روژه لات و باكور و باكورى روژئاډيا ههرېما كوردستانا عيراقى
 سنوره كى نيڅ دهوله تى يه دگهل ههر ئيك ژ دهوله تين ئيران و توركييا و سوريا ،
 بهلى سنورى باشورى روژئاډا ههتا نوكه دهستنيشان نه كړيه ، ودڅى بواريډا
 براقين زور ژلايى څه كوله راقه بو دهستنيشان كرنا سنورى ههرېمي ، بشت گريډان
 ب پيشانين توبوگرافى و ميژوويا خه لكى ههرېمي و پشت گوډ خستنا پروسين
 ئاكنجيكرنا هوزين عه رها و ههولن ته عري بكرنى پشتى دامه زراندا دهسه لاتا
 نافخويى ل عيراقى ، وهسا دياربوو كو سنورى ههرېمي ل ره خه كى عيراقى
 باشورى روژه لاتى باژيركى به دره ل پاريزگه ها واست دهست پى دكهت ،
 وبه رها باكور ههتا كانين نه فتى ل روژئاډيايى باژيركى مهندهلى دهيت ، وبره خ
 بلنداهيڼ حه مرين ههتا فته حه دچيت ومل بملى رووبارى ديجله سهر دكه فيت ول
 باكورى باژيرى موسل به رها باشورى روژئاډا دزفريت و بولاىي باژيركى حه زهر
 پاش به رها روژئاډا ههتا دگه هته سنورى عيراق - سوريا ل باكورى باژيركى
 به عاج .

روبه‌ری هه‌ری ئیزیکی ۹۰,۰۰۰ کیلومترین دوجارکی دبیت کو دگه‌هته
 زیده‌تر ژ ۲۰٪ ی ژ سه‌رجه‌می روبه‌ری عیراقی ، بقی شیوه‌ی هه‌ریم دناقه‌ه‌را
 هه‌ردو بازین پانی (۳۳ - ۳۷) باکوری هیلا یه‌کسانی دایه ، و دناقه‌ه‌را هه‌ردو
 هیلین دریژ (۴۱ - ۴۶) روژه‌ه‌لاتی هیلا گرینج دایه .

نه‌خشی هه‌ریما (کوردستانا عیراقی)

بلندى و نزمىا رويى ئەردى ھەريما كوردستانى

جەئى جوگرافىيى ھەريما كوردستانا عىراقى كارى كرىه سەر سىمىيى بلندى و نزمىا روى ئەردى و ئاخاوى ، ئەفەزى روالەتەكى وان ھۆكارىن جىولۇجىه كو ئىك ل دويىف ئىك بسەر ئەفئى ئەردى داھاتىن ، دكەفندا ئەف دەفەرە بەشەك بوو ژ دەريايا (تیش) يا كەفن ، پرۇسا سەرنافكەفتنا وى ب ژمارەيەكا جولاندنىن بلندىن تەكتونى دەست پىكرىه و مليون سالان قە كىشايە ، وئەف جولانىن بلند و نزمىن سەر ئەردى لى پەيدا بوون .

دشپىن ئەفئى پارچى ھوسا وەسەف بکەين كو پىكەتايە ژ چەپىن كوور كو چەمىيى و نەھالین كوور دكەفە دناقدا ، ئەف چەپ چەميانە ب شىوى شوربونى وەرگرتىە كو ل باکورى رۇژنافا ھەريمى بەرەف رۇژھەلات دچیت وپاش بەرەف باشورى رۇژھەلات شورەبنەفە ، ئەفجا رويى ئەردى ھەريما كوردستانى يى جودايە ژلايى بلندى و نزمى ژبەر ھندى دشپىن دابەش بکەين بو دوبەشپىن سەرەكى :

۱- دەفەرا جىايى .

۲- دەفەرا زویرک (نیمچە جىايى)

۱- دەفەرا جىايى :

ئەف دەفەرە باکورى ھەرە دویرى باکورى رۇژھەلاتا ھەريما كوردستانى قەدگريت ، چىايىن ئەفئى دەفەرى د بلند و سەرتیژن و بلندایا وان دناقەرا (۱۰۰۰ - ۳۶۰۰ م) وپتیا چىايىن ئەفئى بەشى ب چەپىن چەمىای و رک

هاتينه نياسين . دشين دهفرا چيائي لسهر بنه ماي بلندي ويكهاطنا جيولوجي بكهينه دو زنجيرين چيائي .

أ - زنجيرا چيائين بلند و چه ميايي و ئالوز : ژ باكورو باكوري روژهلتي كو بلنديا وان دناقهرا ۲۱۰۰ - ۳۶۰۰ مترن ، جهين ئهقي دهفري زوريا گوپيتك و ژيهلي و ژووردانيين رك هاتينه نياسين ، گهلهك جاران چهين وي ليك نزيك دبن . وچيا بهرفره دبن ، بفي چهندي نهالين چيائين مهزن گهلهك تنگ دبن ، ئهوتشتي ركاتيا دهفري زيده كري تونديا هوكارين هريانيه ژئه گهري باران وبه فري ، ژچيائين في دهفري چيائي مهرنار وئاشينه و سهرميدان لسهر سنوري عراق و توركيا ، وچيائي حهساروست كو بلنداها وي ۳۶۰۷ متر ا پتره و چيائي قهنديل و ههوره مان لسهر سنوري عراق و ئيراني .

ب- زنجيرا چيائي چهين ساده :

ئهف دهفره دكهفته باشوري دهفرا ئيكي بلنداها چيائين وي دناقهرا (۱۰۰۰- ۲۱۰۰) متره ، ئهف دهفره ب كييمياچهپ و چيري ، بهريني دهيته نياسين ، دگهل وي چهندي چيائين في دهفري كهفتينه بن كاريگهريا هريان وژيگفه بووني ، بهلي زنجيرا چيائين دهفري بشيوه كي رونتر دهر دكهفن ، زنجيرا چيائين في دهفري كو سنوري باشوري دهفري ديار دكهن ئهفهزي دهفرا زويرك جودادكهت ژ زنجيرا چيائين وي بيخير ، سهفين ، ههيبهت سولتان ، قهره داغ ، زهرده داغ ، ههروه سا ژماره كا بانييان بخوفه دگرن .

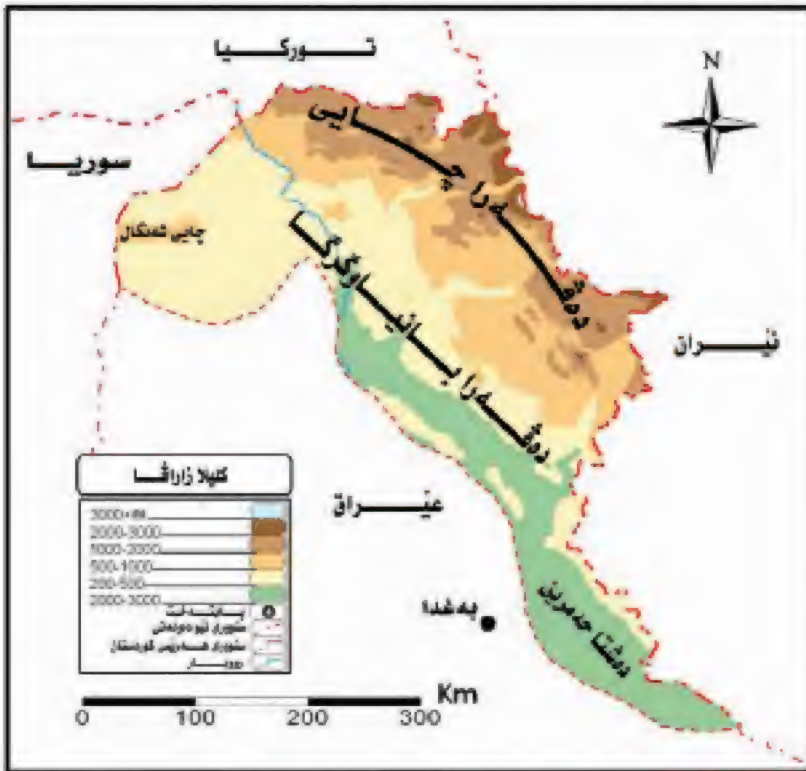

ب - دەشت :

دەشتىن ئەفئى دەفەرى ب راستى پىكھاتىنە ژ چەمىيى و بلنداھيان ھۆكارىن خوارن و رامالىنى يىن پركرىن ژ چىنەكا ستىر يا نىشتەنى لم . ھندەك ژوان باشتىن و چىترىن دەشت بۆ چاندنى دەين ژوان ژى : دەشتا ھەفليرى ، دەشتا شنگالى و دەشتا ھرىن .

ج - بانى :

ئەفئى دەفەرى روبەرەكى بەرفرەھ ژ بانىان و گرگا يىن تىدا ۋەكى مە ئاماژە پى دای چەمىيى پتر ب گرگا فەدچن و ژىك دويرن و رك و ئاسى نىن . ژ گرنگىزىن بانىن ئەفئى دەفەرى بانىيا كەركووكى و بانىا مووسلە .

نەخشى روويى ئەردى ھەرىما كوردستانى

ئاڧ و ھەوايى ھەريما كوردستانا عىراقى

ئاڧ و ھەوايى ھەر ھەريما كى دكەڧتە ل بن كارتىكرنا كۆمەكا ھۆكارا و ل دويمايى كارتىكرنا وان ديار دبىت ل سە سالوخەت وتايبەتەندىن ئاڧا و ھەوايى وى . ئەڧجا بۆ زانىنا سەقايى ھەر ھەريما كى پىدڧىيە ئەم وان ھۆكاران بەحس ژى بكەين ئەوين كارتىكرن ل سەركرى .

و ئەويا پەيوەندى ب ھەريما كوردستانا عىراقى ڧەھەى ئەڧ ھۆكارىن ل خوارى گرنگرتىن ھۆكارن كۆ كاركرىە سەر سەقايى ھەريما كوردستانى .

۱- جەل دويف بازىن بانيى :

ھەريما دەكڧتە د ناڧەرا بازىنپان يىن باني (۳۳ - ۳۷) پلا ل باكور ، ئەڧ جەھەتتا رادەكى گەلەك بەرپرسە ژ :

أ- نەوەك ھەڧىەكا مەزن بۆ بلندترىن پلا گەرمى و نرمترىن پلا گەرما سالانە .

ب- دەر كەڧتنا ھەر چار وەرزىن سالى ب تايبەتە ل دەڧەرىن چىاي .

ج- دەر كەڧتنا دياردا بارانىن وەرزى (باران بارىن ل نيڧا زڧستانا سالى و وھاڧىنا ھشك) .

۲- جەل دويف دەريا و زەريان :

ھەريما كوردستانا عىراقى جەھەكى كىشورەى يى دوير ئاڧى يە ئەڧجا كارتىكرنەكا بەيىز ل سەر كەش و ھەوايى ھەريما كى دكەت ، كو تىكرا (مەزناھيا ھىزا گەرما سالانە و روژانە و كىم باران و كىم رادا شەيى يا بەرنىاسە . د ناڧ رووبەرىن ئاڧىدا دەريايا ناڧەراست كارتىكرنا ل سەر سەقايى ھەريما كى ھەى .

۳- بلندی و نرمیا رویی ئهردی :

دابهش بونا رویی ئهردی ههريما كوردستاني ل سهر چهند يه كهيين بلند و نرم
(دهقهرين چيایی و نيمچه چيایی) و ب لای دريژبونا زنجيرا چييين سهره كي
ژ باكوري رۆژ ئافای بهرڤ باشوري رۆژههلات، ب شيوه كي ئاشكرا كار كړيه
سهر سهقايي ههريمي ، ئهقهزي بويه ئه گهری پهيدهابونا جوداهيه كا زورا گهرمي ل
دهقهههه كي بو دهقههه كا ديتر ب تايهتي ل وهرزي زفستاني ، ههروهسا جوداهيه كا
زور ژ باران باريني پهيدهاكريه ژبلي جوداهيا جورين داباريني (بهفر ئان باران)

۴- نزماهييين سهقاي (نزمين كesh و ههواي) :

ئهو نزماتيين ههواي كو د ههريمييدا دبورن ژ لايي ژماره و جورانقه كاره كي
مهزن دكهنه سهر كesh و ههوايي ههريمي ، برا باران باريني و وهرزي داباريني ،
دريژاهيا ماوي باريني ، ئاراستا باي حهتا راده كي زور پشت ب فان نزماهيان قه
گريدياه ، ههر وهسا دياردا زوري و كيمنونا برا باران بارينان سالانه و ههيقانه
دزقريته قه بو ههبوونا جوداهيه كا زورا مهزن ژ ژماره و جورين نزماهيين سهقاي
كو ل ههريمي د دبورن.

۵- پييلين باي (الكتل الهوائية) :

ههريما كوردستانا عيراقی توشي پييلين باي يين ژيك جودا دييت د وهرزين جودا
جودا دا ، كو يين سارو هشك و كييم شه ههنه ، هندهك زي گهرم و شهدارن .

بارو دوخی ئاف و هه‌وای ل هه‌ریما کوردستانا عیراقی :

گومان تێدانینه کو باو گهرمی دبارین ژ گرنه‌ترین ره‌گه‌زین ئاف و هه‌وای دهینه هژمارتن ، ئه‌قان ره‌گه‌زان دی چه‌نده‌ک ب درێژی به‌حسی ژێ کهین .

۱- با (الریاح) :

ل هه‌ریما کوردستانی ئاراسته‌یا بایین به‌رنیاس دوباره بوونا وان ل وهرزه‌کی بو وهرزه‌کی دیت بایین به‌رنیاس یین زفستانی و بهاری پیکهاتینه ژ :
باییی باکوری روژه‌لات ، باییی باشوری روژه‌لات و باییی باشور . و باییی به‌رنیاس ل وهرزی هاقینی پیکهاتینه ژ باییی روژئاڤا ، باییی باکوری روژئاڤا و باییی باکور .

سالوخته‌ین ئه‌وبایین کو ب سهر هه‌ریمیدا دهین جوداهیا ل دویف جوداهیا ئارسته وئهو ژێده‌رین کو ژێ دهین ، باییی باکوری روژه‌لات شه‌داره و گهرمه . ئه‌و باییی ژ روژئاڤای ل وهرزی هاقینی دهیت بایه‌کی هه‌شکه و گهرمه هنده‌ک جارا توز دگه‌لداهیه .

ل هندک ده‌قه‌رین چیا یین هه‌ریمی باییی خو جهی ب سهر داده‌یت وه‌کی باهینیکی چیا و نه‌الا و ره‌شه باو ب سهر گوما سلیمانی دا دهیت .

۲- گهرمی :

تیکراییا گهرما هه‌ریمی ل ده‌قه‌ره‌کی بو ده‌قه‌ره‌کا دی و ژ وهرزه‌کی بو وهرزه‌کی دی یی سالی جودای هه‌یه ژ بهر کو تیکراییا پلا گهرما ده‌شتان جودایه ژ یا چیا یان ئویا وهرزی زفستانی جودایه ژ وهرزی هاقینی دی ل خاری ده‌بارهی گهرما هه‌ر ئیک ژ وهرزین زفستان و هاقینان ل هه‌ریمی دی فه‌کولینی ل سهر کهین .

باری گهرمی ل وهرزی زفستانی:

تیکراییا گهرما هه یقا کانونا دووی کو سارترین هه یقا سالی یه دهه ریمیدا ل ناؤ بهرا (۱-۳) پلا سه دیه ل ویستگه هئی سه لاهه دین و ۹, ۹ پلا سه دیه ل خانه قین، ب گشتی چهند بهره ف باکور و باکور ی روژه هلاتا هه ریمی قه بچین پلا گهرمی دهیته خاری ژ بهر دوو ئه گهران :

ئیک : چهند بهره ف باکور و باکور ی روژه هلاتی قه بچین ئهرد بهرز و بلند بیت. **دوو :** لایین باکور ی هه ریمی دکه فنه وان دهه ران یین کو ژ کهمه را ئهردی د دویرن، دبیته ئه گهری کورتیا روژی د نیقا زفستانا سالیدا و کیمبونا کهفتنا گوشا تیروژکین هه تافی .

دیمه نه ک وهرزی زفستانی دیار دکه ت

باری گهرمی ل وهرزی هاشینی :

کیمیا خواربونا کهفتنا گوشتا تیروژکین تافی ، ههروه سا روژیت دریژ و
ساهیا ئهسمانی و پیله کا بای کو فی کیشوهری هسک د فی وهرزیدا ههریمی
قه دگريت، هاریکاری بو بلندبونا پلین گهرمی دکهن :
د پتریا دهقه رادا ژ (۳۰) پلا سه دی پتره .

ئاڤ و ههوايي ههریمی ژلایي گهرمی قه تایبه ته ندیه کا دی یا هه ی ئه وژی
تایبه ته ندیا ئاڤ و ههوايي کیشوهریه کو ب هه بوونا جوداهیه کا گهرما زورا گهرما
سالانه دیاردیت ژ (۲۵) پلا سه دی پتره ل ههمی ویستگه هین ههریمی سه حکه
خشتی ژماره (۱) .

دیمه نه کی ژ وهرزی هاشینی دیاردکهن

خشتی ژماره (۱)

تیکراییا پلا گهرمی یا ههیفانه و سالانه ل چهند ویستگههین ههری و پلا سهدی

ههیف / ئیسگهه	شهنگال	سهلاحه دین	سلیمانی	کهر کوک	خانه قین
کانوونا دووی	۶,۲	۳,۱	۳,۲	۸,۴	۹,۹
شوبات	۸,۱	۴,۹	۵,۳	۱۰,۲	۱۱,۵
ئادار	۱۲,۲	۹,۱	۱۰,۲	۱۳,۱۷	۱۵,۵
نیسان	۱۶,۹	۱۴,۱	۱۵,۳	۱۹,۲	۲۰,۵
گولان	۲۳,۹	۲۰,۲	۲۱,۳	۲۶,۳	۲۷,۵
خزیران	۳۰,۴	۲۶,۲	۲۸,۶	۳۲,۲	۳۲,۱
تیرمهه	۳۳,۸	۳۰	۳۲	۳۵,۲	۳۵
ئاب	۳۳,۷	۳۰,۲	۳۱,۹	۳۴,۷	۳۴,۸
ئیلون	۲۹,۳	۲۶,۱	۲۷,۵	۳۰,۴	۳۰,۴
چریا ئیککی	۲۲,۶	۱۹,۴	۲۱,۱	۲۴	۲۴
چریا دووی	۱۴,۹	۱۱,۵	۱۲,۸	۱۶,۶	۱۶,۳
کانوونا ئیککی	۸,۲	۵,۵	۶,۱	۱۰,۶	۱۰,۸
تیکراییا سالانه	۲۰	۱۶,۷	۱۷,۹	۲۱,۸	۳۲,۴

ههر و هسا پیدقیه نامازی ب هه بوونا دوو وهرزین فه گوهاستی ل ههری کو بههار وپایزن بکهن ، ل فان ههر دوو وهرزا گهرمی یا نافجی یه بو ژیانه کا گونجای ده بیت .

۳- دابارین:

چەندیا دابارینی وچۆری دابارینی ل هەریما کوردستانا عێراقی لپە ی وان
هوکارین کاریگەری ل سەر ئاڤ و هەوای هە ی تینە گهورین و ئەو بایین نزم کو
ژ دەریا نافەراست دەین هوکارین سەرەکی دابارینی نە د هەریمیدا ، ل هەریمی
هەمی جوړین دابارینی (باران ، به فر ، گژلوك) دبارن .

به فر بارین ب پلا ئیکێ تایبەتیه ل دەڤهرا چیا ی ل هەریمی ل هەیفین زڤستانا
دروست (به فرانبار و ری بەندان و رهشەمی) دباریت . ب گشتی گوپیتکین
چیا و بلنداهی وینارین باکوری ژ هەمی دەڤهری د ی ب به فترن . سەبارەت
باران بارینی جوداهیەکا زۆر و چەندیا باران بارین د هەریمیدا هەیه بو ئه‌ونه
نافەندی بارانا سالانه د هەریمیدا دناڤهرا ۳۲۸ملم دایه ل خانه‌قین و زی‌ده‌تره ژ
۷۰۲ملم ل زاخو .

پرسیار:

هوکاری سەرەکی یی دابارینی د هەریمیدا چیه ؟

ب گشتی بارانی هەریمی هندی به‌ره‌ف باکوور و باکوری روژه‌لاتی بچین پتر
دەبن ، ئەڤه‌زی ژ بهر هوکاری بلندی و نزمیی ژلایه‌کی ڤه و دەر بازبونا هژماره‌کا
زۆر ژ بایین نزم چەند به‌ره‌ڤ باکوری بچین پتر نزم دبن .

هەریمێن ئاڤ و هەوای :-

لەسەر بنەمای ئێو جوداھیا زورادناڤھەرا دەڤەرێن هەریما کوردستانا عێراقیدا
 ھەمی ژلایێ ئاڤ و هەوای ڤە ب تایبەتی ژلایێ گەرمی و دابارینی ڤە ، ڤەکۆلینێن
 نووین تایبەت ب لینکرن ئاڤ و هەوایی عێراقی ڤە ڤی هەریمی ژلایێ ئاڤ و هەوای
 ڤە بو دوو هەریما پۆلیندکەت:

١- هەریما ئاڤ و هەوایی دەریای ناڤەراست :

ئەڤ هەریما بەشین باکوری و باکوری رۆژھەلاتی ئانکو دەڤەرێن چیا ڤە دگرت ،
 ژلایێ گەرمی ڤە ب زڤستانەکا زۆرا سار و ھاڤینەکا ھین دەیتە نیاسین ، وژلایێ
 دابارینی ڤە ئەڤ هەریما تنی هەریما کو بەفرەکا ستوور تیدا دکەڤی، تیکراین بارانا
 سالانە ژ ٥٠٠ ملم کیمتر نینە ، چاندنا زڤستانی دڤی هەریمیدا تەمامی پشت ب
 بارانی گریڤەت ، لەوا ب هەریما کا باران مسوگەر دەیتە نیاسین .

پرسیار :

بوچی هەریما ئاڤ و هەوایی دەریایا ناڤەراست ڤی ناڤی دەیتە نیاسین ؟

٢- هەریما ئاڤ و هەوایی نیمچە ھشک (گەرمەسیر) :

بەشی دی یی هەریمی ئانکو دەڤەرا زویرک ڤە دگرت ، د ھاڤینیدا پلین گەرمی
 د بەرزن و زڤستانا وی کیمتر یا سارە ، تیکرایێ بارانا سالانە ژ ٥٠٠ ملم کیمترە ،
 وچاندن دڤی هەریمیدا زڤستانیه ، چیدبیت تووشی ھشکاتی بیٹ لەورا ب
 هەریما بارانا نەمسوگەر دەیتە نیاسین.

رووه کی خورستی

رووه کی خورستی (سروشتی) ههروه کی ژ ناڤی دیاره وان ررووه کا فه دگریت یین نهو بخو شین دهن . رووه کی خورستی ب گشتی ب کارتی کرنا دناڤه را ئاڤ و ههوا ی ورووی ئوردی وئاخی بهرهم دهیت . ههه لپه ی وی جوداهیا ئاشکرایا دناڤه را ئاڤ و ههوا یی ههه ییدا هه ی ، جوداهیه کا وه ساژی درووه کی خورستیرا دهیته دیتن ، نهڤ جوداهیه ژی دناڤه را دارستان چیا و گژوگیایین دهشتیدا ب روونی یا دیاره .

ههه یما کوردستانی دابهش دبته سهر دو کهمه رین سهره کی یین رووه کی نهوژی کهمه را دارستانا و کهمه را گژوگیایین کورت (گهرمه سیږ) ان ، ههروه سا رووه کین سروشتیین دی ژی هه نه کوهر ده می روو بارا پانیه کا بهر فره بخو فه بگریت شیت دهن .

نیک / دهڤه را دارستانا و گژوگیایین چیا :-

پرانیا دارستان سروشتی دکهڤه باکور ی روژه هلاتا ههه یی ، در یژبوونا دارستان سروشتی شیوه کی کڤانه یی بخو فه گرتیه کو ژ باکور یی روژئاڤا بو سهمتا باشور ی روژه هلاتی در یژ دبیت ، نهڤه ژ ی هه مان سهمت و جهه کو هیلین بارانی دی دهڤه ریدا دچن .

دیمه نه ک ژدارستان

ههروه سا پتریا ئه و دارستانین ل بلنداهین ۶۰۰-۲۰۰۰ م شین دهبن ئانکو دکهښه دهڅه را ئاف و هه وایی دهریا یا نافه راست کو زښتانا ساره و هافینا هینه و مام ناوه ندیه ، رادا دابارینا سالانه بقی دهڅه ری دناڅه را ۵۰۰-۱۲۰۰ ملم دایه ، جوداهیا رادیی دابارین ل دهڅه که کی بو دهڅه که کا دی بویه نه که ری جوداهیا چر وپریا دارستانا ژ جهه کی بو جهه کی دی .

ئه و رووبه ری دارستانین سروشتی نخافتی ب نیژیکی (۶) میلون دوڅا دهیته خه ملاندن ، وب شیوه کی نه وه کهه ژ ل دهڅه رین هه ری بیه لاف بوینه وه کی خشتی ژماره (۲) .

رووبه ری دارستانین سروشتی لدویف پاریزگه هین هه ری بیه / دونه م .

پاریزگهه	رووبه‌ری دارستانا ب دوئه‌ما	ریژا سه‌دی ژ رووبه‌ری گشتی یی دارستانا
دهووک	۲۰۵۷۶۰۰	٪ ۲۸,۹۴
هه‌ولیر	۲۳۱۲۰۰۰	٪ ۳۲,۵۲
سلیمانی	۲۱۹۵۲۰۰	٪ ۳۰,۸۵
نه‌ینه‌وا	۵۱۴۴۰۰	٪ ۷,۷۴
دیالا	۱۹۶۰۰	٪ ۰,۲۸
سه‌لاحه‌دین	۱۱۶۰۰	٪ ۰,۱۷
سه‌رجه‌می گشتی	۷۱۱۰۴۰۰	٪ ۱۰۰

ده‌رکه‌فتی کو پاریزگه‌ها هه‌ولیری ل پیشه‌یا پاریزگه‌هین هه‌ریمی دهیت ،
لدویف چری و پریا دارا ، سی کومه‌لین سه‌ره‌کی یین دارستانین سروشتی د
هه‌ریما کوردستانیدا هه‌نه :

۱- دارستانین شه‌کری :

وان دارستانین به‌ر به‌لا‌فه‌دگریت کو چریه‌کا ئاشکرانینه به‌لکوی ژ کومه‌کا
تراشین کت کته لقیژه و ویره‌هه‌ پیکهاتینه ، و مه‌ودایه‌کی به‌رفره‌ه دناقه‌ه‌را وان
دایه . رووبه‌ری وی نیزیکی ٪ ۴۸ ی ژ رووبه‌ری سه‌رجه‌م دارستانین سروشتی
پیکدئینیت . دشیاندا هه‌یه جو‌ری دارستانا ل چیاپی شنگالی و گویره و سه‌فین
به‌ینه دیتن .

۲- دارستانا چری مام ناوہندی :

ئەف دارستانە ب وی چەندی دناقدارن کو چریا وان مام ناوہندیە و ژ ئەگەرا برینا ھەرەمەکی فالاهی و دەفەرا بی دار تیدا پەیدا بوین ، رووبەری وی نیزیکی ۱۶٪ ی رووبەری سەرژەم دارستانا نەل دەفەری سوارەتووکا و قەرەداغ و ئەتریش و چۆمان دەیتە دیتن .

۳- دارستانا چر :

چریا وی یا زۆرە دارین وی ژ جورین باشن دشیاندا ھەبە بو بدەست فەئینانا کەرستین داری ھەر تەختە ... ھتە ب بەیتە بکار ئینان ، رووبەری وی ب ریژا ۳۶٪ ی سەرژەمی رووبەری دارستانا پیک دئینیت .

پرسیار :

دارستانا سروشتی یا ھەرمی ل سەر چ بنەماد بیتە سی کۆمەل ؟

دوو : دەفەرا کۆرتەگیا (السهوب) :

پتزا رووہکین وی دەفەرا زویرکادا ھەنە و ب باشترین چروانی ھەرمی دەیتە ھژمارتن ، ژبەر چەندی وچاوانیا سالوختا و بەلاقبونا گژوگیایی وی ژ ی لپە ژبەری دژیک جودانە ، ل سنوری ژبیرا فی دەفەری گیاو سترین بیابانی زیدەتر پیقە دیارە ، بەل ل دەفەرا چیاپین ژوریدا ، گژوگیا و دارین وی نیزیکی گژوگا و دارین دەفەرا چیاپی نە . ئەف نەوہ کەھفی یی ژ ی چوان ئاف و ھەواویی روی ئەردی دەردئین کوی چ ب بی جوداهی تیدا پەیدادبیت . باران ل باشوری دەفەری کو ۲۰۰ ملم دبیت زیدە دکەت بو ۴۰۰ ملم ل سنوری باکوری دەفەری . ژناقدارترین رووہکین فی دەفەری گژوگیایی جورا و جورن وەکی کەنگرو ئەنیمون و قوراد تولک .

دهرامه تی ئافی

ل ههریما کوردستانی دو شیوین دهرامه تی ئافی هه نه : ئافا بن ئهرد و ئافا سهر ئهرد ، ئه ف ههر دو ژیده رین دهرامه تی ئافی پشت ب چه ندیا بارانی و به فرا حه لیای فه گریده ت کوکار ده که ته سهر سروشتی ئافا سهر ئهرد و بن ئهرد .
له ی وان بارانی ههریمی ب شیوه کی تایبه ت د وهرزی زفستانیدا دبارن . بارانی فی وهرزی پشکا ههره مه زنا ئافا رووباری دیجله و ژیده رین وی پیک دئینیت .
ل ههریما کوردستانی به فر بارین ل داویا هه یفا کانوونا دووی ده ست پیدکه ت و حه لاندنا وی ل هه یفا نیسانی ده ست پیدکه ت ئه فه زی کارده که ته سهر چه ندیا سالانه یا ئافا سهر ئهردی و زان و په قینا ئافا بن ئهردی .

۱- ئافا بن ئهردی :

ئافا بن ئهردی ب ژیده ره کی گرنگی دهرامه تی ئافی ل ههریما گوردستانی ده یته هژمارتن ، ژ بهر ب کارئینانا وی د بیافین جوراو جورین ژیانیدا ، سهرباری وی چه ندی کو هوکاره که ژ هوکارین سروشتی بو پیک ئینانا ئافا سهر ئهرد چونکی ب ئیک ژ ژیده رین گرنگین ئافا روبار و دهریاچا ده یته هژمارتن ، ئه ف دهرامه ته رولی خو دگێرت ژبو تیرکونا پیدفین ئاکنجیا بو ب کارئینانا وان و پیدفین ئازه لی و چاندنا هافینی ل ههریمی . ههر وه سا هه تا راده کی زور زی ل گه له ک جه ی ههریمی جه ی خو جه بوونا مروفا دیار ده که ت . دریزبوونا زنجیرین چیا ب سه متا باکورێ روژئافا - باشوری روژه لاتێ کو دناقه را واندا چه ند نهال و ده ست هه نه .

ئەو دەفەر كرىنە عومبارە كا مەزنا ئافى بن ئەرد ، زىدەبارى وى پىكھاتىي كلسىي
 ئافەلگەر وكونكدار ھارىكارە ژبو بەرفرەھيا ئافا بن ئەرد ل ھەرىي . ژ ئافزىلین
 گرنگن ئافا بن ئەرد د ھەرىي دا ئافزىلین ھەولیر ، ئاکرى ، شارەزوو ، رانیە
 و، قەلادزی .

ئافا بن ئەرد ل ھەرىي دابەش دىت بو :

۱- بىر و كارىز :

بىر ب ئىك ژ رىكىن كەفنىن دەرىخستنا ئافا بن ئەرد ل ھەرىي دەيتە دانان،
 ژپىخەمەت دابىنكرنا پىدقین جورا و جۆرىن ئاكنجیا دەيتە كولان . سەبارەت
 ب كارىزا ژى كارىز رىكە كا گەلەك كەفە كو ئاكنجىن ھەرىي بو دەرىخستنا
 ئافا بن ئەرد ب كاردىنا ، پىكھاتىە ژ كۆمەكا بىرا كو ب رىكا ھندەك جو كافە
 ھاتىنە گریدان وئاستى ھەرىي ژوان ژیا بەرى خو نزمترە و ماوى كىمتر ژ
 ۲۰ مېتر دناقبەرا وان دایە .

۲- ژىدەروكانى :

پىقانا بلندى و نزمین سەر رووی ئەردى و تايەتمەندىا جیولۇجى رولى خو
 د پتریا ژىدەروكانىن ھەرىمىدا گىرايە ، كونكداریا كەفەرىن سەقامكېر ب سەر
 چىنن كەفرىن ین ئافەلكر و ھەبوونا گەلەك دەرز و كونا ھەمى ھۆكارەكى
 ھارىكار بوون بو بەلاقبوونا ژىدەرىن وى ، ئەفە زىدەبارى ھەف ئاستى ئافا بن
 ئەرد دگەل رووى ئەردیدا ، ئەفان ژىدەروكانیا رۆلەكى چالاك د دابەش بوونا
 ئافەدانىن ھەرىمىدا گىرايە .

د ههریمیدا چه ندین ژید هروکانین ئافا کانزایی هه نه کو ژبه ر نافهروکا وی یا کیمیایی دنوژداریددا بو چاره سهر کرنی ب کاردیت . وه کی کانین بانیا خیلان، بازیان ، شیخی باله کان وشیره سوار ، ئافا بن ئهرد ب شیوه کی گشتی د ههریمیدا ب سهر دو دهفهره دا دابهش بوویه .

نیک: دهفهره چیاين بلند کو ب مشهیا ئافان ئهرد و زه لالی و کیمیا نافهروکا کانزایی . هه لای و کیمیا پیس بوونی دهیته جودا کرن .
دوو: دهفهره نه هند ئاسی یه کو چه ندی و زه لالیا ئافاوی ل دهفهره ئیکی کیمتره .

۲- ئافا سهر ئهرد :

دهرامهتی ئافا سهر ئهرد ل ههریما کوردستانی خود رووبار و دهريا چادا دبسته فه ، ههریما کوردستانی دقئ بیافیدا یا دهوله مهنده چونکی رووباری دجله وهر پینج تایین وی د ئهردی ویدا دهربازدین .
ئهو تایین دریزنه رووباری دجله ئافهرویا وان دکه فیه سنوری ههریمی و پارچین دین کوردستانی ك ۶۶ % ی داهاتی سالانه یی ئافی بو رووباری دجله دابین دکهن .

رووباری دجله :

رووباری دجله ژ دههمانین ژیریا زنجیرا چیاين روژهه لاتا توروس ل باکورێ کوردستانی دزین ، پشتی ل باکورێ گوندی پیشخابور دهیته نا ئاخوا کوردستانی دنا ئهاله کا بهرفرها خارو فیهیدا و بورت و پشتی هنگی بانیا مووسل دبریت ود وریدا بهندا ئه (سکر) ی مووسلی لسهر دروستکریه .

پشتی وی بلنداهیڼن همیرین ل دهرتهنگا فتهه دبریت وب سهمتا باشوری
روژههلاتی دریژدیهته فه، دۆریژیاوی ژ پیسخابور ههتا فتهه ۱۰ ۴ کم دبیت ،
پینج تایین سهرهکی درژنه سهر کو دکهفته لایی روژههلاتی رووباری ،لهی ئیک
ئهفهنه : خابوور ، زیی مهزن ، زیی بچووک ، عوزیم ، سیروان (دیاله) .

پرسیار : بوچی ئافا بن ئهر د ل هندهک دهفهرین ههریمی بو چارهسههرکنا
نهخوشیا ب کاردهیت .

۱- خابوور :

ئیکهم تایه دگههیهته رووباری دیجله ب ئیک گههشتنا ههردوو تایین وی مههرما
و هیزل دروست دیت ول باکورێ گوندی جالیکه دهیهته ناڤ ئهردین ههریمی .
پشتی کو ریرهوا خو بهرهف باکور و باکورێ روژئافا دگهوریت و ناڤ زاخو را
دهربازیت .

دریژیا فی تای دگههیهته ۱۶۰ کم و تیكرایی داهاتی ئافا وی یا سالانه دگههیهته
۱,۹۶ ملیار /م^۳ ، ب ریژا ۲۲ % ی پشکداریی د سههرجهمی سالانه یی ئافا
رووباری دیجله دا دکهت .

دیمه نئی رووباره کی

۲- زیئ مهزن

ئه ؤ زییه ب گرنگترین تایین رووباری دیجله دهیته هژمارتن ، ل چیا یین هه کاری ل نافهراستا دناقههرا دهریا وانی و دهریا یاورمی دزیت ، ول نیزیک گوندی چال ل باکوری قهزا ئامیدی د دهقهرا بارزاند دپورت بهره ؤ باشوری روژههلات لاددهت و پاشی رووباری شین و شه مزینان دریژنه سهر، پشیی تایي رهواندوزی دریژته سهر ئه ؤ رووباره ریوهوا خو ب سهمتا باشه ری روژئاقا دگهورتی و ل نیزیک کافلین نهمرود دریژته دیجله ، دریژیا زیئ مهزن ۳۹۲ کم . داهاتی ئافاوی یاسالانه دگههته ۱۳،۲۹ ملیار / م ۳ ئه ؤ رووباره ب ریژا ۳۳٪ ی پشکداریی د سهرجهمی سالانه یی ئافا رووباری دیجله دا دکهت .

۳- زیئ بچووک :

چيائين قهندیل ولاجان ب ژیدهرين سهره کيڼ ئهڤي زيئ وتايڼ وی دهينه هژمارتن ، ژ چهند لقين بچووک پيکهايه ل نزيکی گوندی ماشان دهيتہ ناؤ ناخا هريما کوردستاني ، ب شيوه کی سهره کی ل ئيکگرتنا رووبارکی تيت ورووبارکی ماوهت (قهلاچولان) پيک دهيت ، زيئ بچووک دهشتين پشدهرو قهلاذی دهریت و ژ بهندهری دوکان دهوریت ، د ويریدا سکرى دوکان لسهر هاتيه دروست کرن ، ريرهوا فی رووباری بهرهؤ باشوری روژئاڤا دريژد بيت ب (پردی- نالتون کوپری) دا د بوریت ههتا ل دووراتيا ۳۰ کم ل باشوری شهرقات و ريژيته رووباری ديچله ، دريژيا زيئ بچووک ۴۰ کم داهاتي ئاڤاوی يی سالانه ۶,۹۹ ميليار / م^۳ ريژا ۱۷ % پشکداريی د سهرجهمی سالانهیی ئاڤا رووباری ديچله دا دکهت .

۴- روڤخانه (عوزيم) :

چيائين قهره داغ و شوان ب ژیدهرين سهره کی بو تير کرنا تايڼ فی رووباری وهززی دهينه دانان .
ئهؤ رووباره ژ سى لقين وهززی پيک دهيت ئهو ژى (خاسهسو) کو باژيرى کهر کووکی دکهڤيته سهر، (تاوغ سو) کو باژيرى (دافوق) ل سهره ، و (ناق سو) کو باژيرى (دوز) ل سهره ، ول پشتی هنگی عوزيم ل باشوری بهلهد دريژيته رووباری ديچله .

دريژيا فی زيئ ۲۳۰ کم تيکرايی داهاتي ئاڤاوی يا سالانه دهگهيتہ ۰,۷ ميليار / م^۳ بهريژا ۲ % بشکداريی د سهرجهمی سالانه يی ئاڤا رووباری ديچله دا دکهت .

۵- سىروان (دىالە) :

چىيىن رۆژھەلاتى كوردستانى و چىيىن پارىزگەھا سلىمانى ب ژىدەرىن سەرەكىن ئاڧاڧى رووبارى دەينە دانان ، ل نزيكى گوندى لاوهرانە دەيتە ئاڧا ئاھا ھەريما كوردستانى وژ ب ئىك گەھشتا سى تايىن سەرەكى پىك دەيت ، رووبارى سىروان و رووبارى تانجەرۆ رووبارى زەلم ، پشتى دناڧ چىيىن ھەورەمان و زنجىرا بەراناندا دەربازدبىت ، ل دەرتەنگيا دەربەنديخان سكرى دەربەنديخان ل سەر رووبارى ھاتىە دروست گرن . ل نزيكى بلنداھيىن مەنسورىە سكرى ھەمرىن لسەر دروست كرىە ئەڧ ربارە ل باشورى بەغدا دريژيتە سەر ديچلەى . ريژيا وى دگەھيتە ۳۸۴ كم، وتىكراى داھاتىي ئاڧاوى يا سالانە ۵,۳ مىليار/م ئەڧ رووبارە ب ريژا نزيكى ۱۴ % ى سەرجمى ئاڧا سالانەى رووبارى ديچلە دابىن دكەت .

سكر و بەنداڧ :

د ھەرىمى دا كۆمەكا پرۆژىن دەست بسەر داگرتن و ئاڧا ەمبار كرنى ھەنە كو دماوين جودا جوداين بۆرىدا ل سەر رووبارى ديچلە و تايىن رووبارى بەرەما ئاڧدانى وبەرەمئىنانا وزا كەھر وئاڧى و دوورخستنا مەترسيىن لەھيا و بۆمەرمين گەشت و گوزارى ھاتىە دروست كرن ، د شىين دئەڧىن خوارىدا خرڧە كەين :

۱- سكر و بەنداڧا مووسل :

ل باكورى باژىرى موسل ل دەڧەرا ئاسكى موسل ل سەر رووبارى ديچلە ھاتىە دروست كرن ، وژ سكرى بەرايە ژ (۶) دەرگەھا پىكھاتىە ، شانين ئاڧا ھەلگرتنا سكرى دەگەھيتە ۱۳,۳ مىليار/م ۳ يىن ئاڧى ، بۆ مەرما ئاڧدانى و

بهره‌مئي‌نا وەزىيا كەهرو ئاڧى و پاراستنا باژىرى موسل و دەرڧەرىن دورو بەر ژ مەترسىيىن لەهيا دەيتە بكارئىنان ژبلى بهايى گەشت و گوزارى ماسى گرتنى .

پرسیار :

بۆچى پروژىن (ئاڧدانى) ل هەرىمى دكىمن ؟

۲- سكر و بەنداڧى دوكان :

ل نزيك دەرتىنگى دوكان ل سەر زىيى بچووك هاتيه دانان ، و ژ جورى كۆنكرىتى كڤانهيه ، سەرجهمى ئاڧا هەلگرتى دگەهيتە ۶,۸ مليار/م^۳ . وژ (۵) دەرگەها پىك هاتيه ، وىستگەها بەره‌مه‌يىنانا وزا كارەبى بۆ بەره‌مه‌يىنانا (۱۰۰) هزار كيلو واتا دەمژمىرەكى كارەب لىسەر ڧى سكرى هاتيه دانان . ئاڧا سكرى بۆ ئاڧەدانا رووبەر بەرف رە سلىمانى و كەركووك بكار دەيت ، لگەل وىستگەهى كارەبا دەر بەنديخان ژىدەرەكى سەرەكىيى وزا كارەبى نە بۆ پارىزگەهين هەرىمى . ئەڧە سەرەراى بهايى گەشت و گوزارى و بهايىن دىتر .

۳- سكر و بەنداڧى دەر بەنديخان :

ئەڧ سكرە ل دەرتەنگا دەر بەنديخان ل سەر رووبارى سىروان هاتيه دروست كرن ، ژ سكرىن بەرى يە ژ (۳) دەرگەها پىك دەيت ، وىستگەهى كارەبا وى شيانين بەره‌مه‌يىنانا ۱۱۲۵۰۰ كيلو وات / دەمژمىر كارەبى هەيه . ئەڧ سكرە زىدەتر ژ ۳ مليار / ۳م ئاڧى ڧەدگريت .

وینئ سگری (به نداقا)

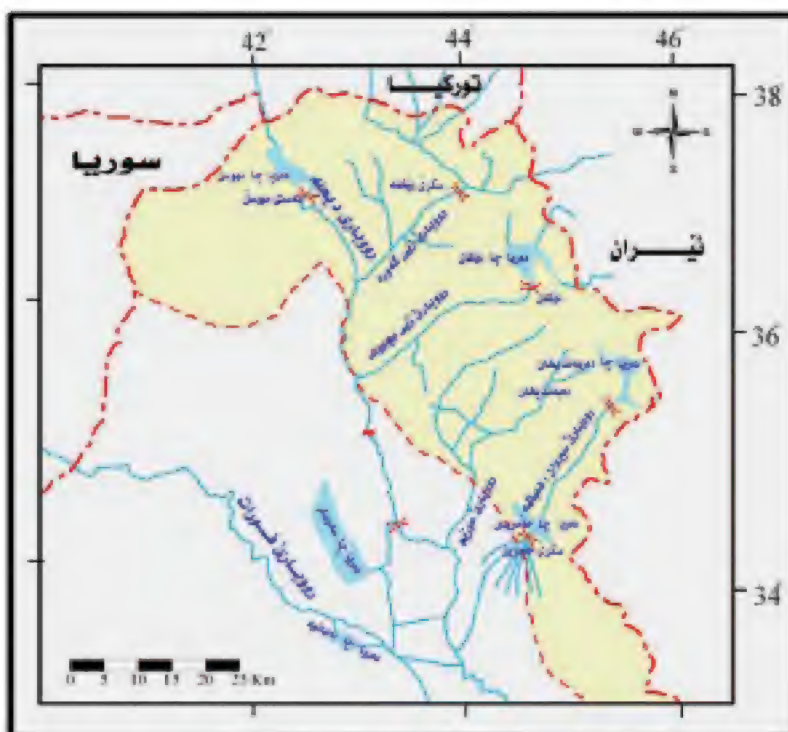
زهښین بهر فره ژ باژیری دیالا و سلیمانیی ب ئاڤا سگری دهینه ئاڤدان و ئاڤا وی بو چهند مهومین دی دهیته بکار ئینان .

۴- سگر و به نداقا جه مرین :

ئهڤ سگره ل ژیریا سگری دهر به ندیخان لسه رووباری سیروان هاتیه دروست کرن ، وژ سگرین بهری یه و (۶) دهر گه هه نه ، نزیکي ۳,۲ ملیار/م^۳ ئاڤی ڤه دگریت .

۵- سکرو بهنداڻا (دبس):

ئەڤ سكره ل سهر زيي بچووك ل قهزا دوبر سهر ب پاريزگهها كهركووك هاتيه دروست كرن ، ئەڤ سكره زيدهتر ژ (۱۰۰) مليون / ۳م ئاڤي ڤه دگريت ، بۆ ئاڤدانا زهڤيڤن چاندنئ وبهرهه مهينا وزا كههرو ئاڤي مفا ژئ دهيتته وهرگرتن .

نه خشی دهرا مه تین ئاڤی ل شه ریما کوردستانی

دەرامەتتەن كانزايى

وەرار كرنا ھەر ھەرىمە كا جوگرافى بشت ب ئاستى مشەييا دەرامەتتەن سىروشتى
قە گرېدەت د ناۋ وانژىدا دەرامەتتەن كانزايى كو رۆلە كى گىرنگ و بەرەف پېش
قەبرنا ژبارا ئابوورى يا ئاكنجىيەن ھەرىمىدا دگىرن.
ھۆكارىن سىروشتى تى ھۆكارى پەربرسە ژ دابەش بوونا جوگرافىا دەرامەتتەن
كانزايى ، ھۆكارىن سىروشتى خو د بارودوخى جىولۇجى ۋەكى جورى كەقرا و
چەرخى جىولۇجى و لىقنا تىقكىلى ئەردى و ھۆكارىن رامالىنى دا دىين
لسەر بنەمايى بەھا و بكارىنانا كانزا د پىشەسازى و پىركرنا پىدقايى ھەمە جورىن
مروقى، كانزا د ھەرىمىدا دھىنە دابەشكرن بۇ :

أ- كانزايىن فلزى :

ئەو كانزانە كو دەدىنچىن و دىھلىن و ھندەك فلزىن دى ژى بدەستقە دھىن ، قان
كانزايىن ل خارى قەدگىرىت .

ئىك : ئاسن

ئاسن ل چەند جەھەكىن ھەرىمى دەردكەفىت ۋەكى ئاسنا ۋە ل ژىريا رۆژھەتا
بىيجوین ، كارگەھا سەرچنار كەرسىن خاقىن قى دەقەرى بۇ دروست كرنا
چىمەنتويى ب كار دىنىت .

هەر وهسا خاقین ئاسنی ل دهفهره بېنجوين ل مېشا و ل باکورې روژهه لاتا بېنجوين دهر دکه ښت ، ټيکرایي ريژا ئاسنی وخاقین ههر دو جها دگه هېته ۱۸٪ .

دو: قورقوشم وخارسين

نيشتويي خاقین قورقوشم وخارسينی ل دو دهفهرين سره کی دهر دکه ښت ، دهفهره مهربه سته ل نزيکی قه لادزی ونهالا سهرگوزه ل باکورې ناميدي . ژ سهرجه مي خاقین ههر دو دهفهره ريژا قورقوشمي ۱۲٪ و ريژا خارسينی ۲۰٪ دهرباز نابيت .

سی: سفر و کروم

سفری خاځ ل دهفهرين نزيکی چوارتا ول کاروتا د ناڅه رايات و گه لاله ، وړانيه و قه لادزی ههيه .

ئهو خاقین کرومي کو د سنوري ههرميډا ب خاقین ئابووری دهېته دانان ل سنوري زنجيرا چيایي ماوهت و شلير ل بېنجوين دهيتن ، ل هندهک جهين ديتر خاځي نه ئابوری تيډا ههيه وهکی شه قلاوه و هير و ئاسناوه .

چار: مهنگه نيز ونيکل

د ههرميډا کوردستانيدا مهنگه نيز ل سیرنا نزيک گوندي پشت ئاسن هاتيه ديتن ههر وهسا ل به کراوه و نهالا گه لاله و رايات و ماوهت ههيه . نيکل ل رانيه و بېنجوين و چوارتا وره واندوز که فتيه بهرچاځ .

پينج: زيړ

چه نده کا کيم ژ زيړی ل نهالا شلير ل باکورې گوندي ديژه ، ههر وهسا ل نيزيک ميرزا روستم ل نزيک دوکان ههيه .

ب- کانزاییڻ نه فلزی:

کانزاییڻ نه فلزی دو کو مین کانزا فه دگرن ب فی شیوی خاری :

۱- نهو کانزاییڻ نه فلزی کو بو پیشه سازی وئافا کرنی بکار دهین ژوان :

نیک : گوگرد (کبریت)

گوگرد ب شیوی توخمی پوخت بشیوی کانزای ژی ل چهند ده فیره کا د هه رمیدا ده رکه فیه وه کی سلیمان بهگ ل باکوری روژنایا کفری و کارگه ها ده ریخستنا گوگردی ل دوبروکانین گوگردی ل گهرماقا ل باکوری دهوکی . گوگرد د گه لهک بیافین پیشه سازیدا وه کی دروستکرنا زبلی و دهزیڼ پیشه سازی و کاغهزی مفای ژی دهیته وهرگرتن .

دوو : جیسوم و نه نهایدرايت

خافین جیسوم و نه نهایدرايت ل ده فیرین مهخور ، سلیمان بهگ ، کویه ده درکه فیت . نه ف خافه د پیشه سازیا گيچي و جیمه نتوی وب کارئینان دی ژیدا مفای ژی دهینه وهرگرتن .

سی : بهری کلس و دولومایت

بهری کلس و دولومایت بو دروستکرنا کونکریتی وشوسته (رصیف) ین ری و ربارا مفای دهیته وهرگرتن هه ره و هسا بو دروستکرنا گيچي و جیمه نتوی . وه کی که رهسته کی ده سپیکی دهینه بکارئینان . بهری کلس و دولومایت پانیه کا بهر فیره ژ هه رما کوردستانی دادپوشن . ژگرنگترین ده فیرین وی بادوش ل موسل ، کانی دوملان ل کهرکووکی ، ئاکری ، چیاپی قهره چوغ ، نیشتیوین سهرچنار ل سلیمانی .

جار : قوم و چگل (خیز و حهسو)

خیز و حهسو ژ ئهنجامی هیربوون و شکهستنا که فرو بهرا پهیدا بووینه بو چه ندین مه ره ما دهینه بکارئینان بو نمونه دروستکرنا تیکه لی کونکریتی و حه لاندن و دروستکرنا شیشه ی . نیشتویا خیزو حهسوی سنوره کی به رفره د هه ریمیدا فه گرتیه ژوان نیشتوین نهالا داقوق و خاسه ل که رکووکی ، خیزو حهسویی نیشتی ل زیی مه زن ل ده فه را سفیه وئاسکی که له ک .

بینج : بهری مه ره ر

فه کولینا دیار کریه کو مه ره ر ب شیوه کی بهر فره د هه ریمیدا به لافه و جو ره کی زوری باشه . گرنه گرتین ده فهرین مه ره ر بخوفه کرتی بینجویین و چوارتا و قه لادزی و گه لاله و رایات و ره واندوز و شنگالن .

۲- ئه وکانزاییین نه فلزی یین وهک سوته مه نیی دهینه بکار ئینانا ژوان :

ئیک : یورانایوم

یورانایوم ل ده فهرین بینجویین و قه لادزی و کیوهره ش و گاره ی ههیه .

دو: ره ژیا بهری

ره ژیا بهری د هه ریمیدا ب گشتی چه نه ده کا زورا خلته (شوائب) تیدایه ئهقی ژی بهایی وی یی ئابووری یی کیم کریه . ئه ق کانزایه ل ده فهرین کفری ، ئه نجانه و بینجویین ، هه ر وه سا ل زاخو ل گوندی ئیسلام نزیکه شه رانش دهینه ده ر ئیخستن .

سى : نهفت

كهفتريڻ دهفهر را روژههلاتا نافهراست كو نهفت لى هايبيته ديتن ههرما
كوردستاني يه . ههر ژ كهفتدا گوريا نهفهمر يايا بابيه گورگور يا بهرنياسه نهفتچيا
نهفتا بهربه لاؤ كوم دكرو وهك زېدهره كي سوتهمه نيي و روڼاهيي دفروت .
كومين نهفتا ههرما كوردستاني دبه لاښ بشيوئ پيكهاتنا قوچه كي (هرمي) يارون
وئاشكرايه كو ب نيچير گههه كا غوونه ييا خرقه بونا نهفتي تيته دانان .

پرسيار :

رهژيا بهري د ههرميځدا بهايي وي يي ئابووري يي كيمه، بو ؟

كانين نهفتي ل ههرمي دابهش بووينه سهر سي كوما .

۱- كانين باشور :

كانيا نهفتخانه ل خانهقين فهدگريت ، بهرهه مي قئ كانين ل سالا ۱۹۲۷ ز
دهسييكره .

۲- كانين نهفتا نافهراست

مهزنتريڻ كانين نهفتي يين تيځدا د چارچوئي ههرمي و عيراقى و روژههلاتا
نافهراستدا . كانين قئ دهفهرى كانيت بابيه گورگور و باي حهسه و چهه بور
ل پاريزگهها كهركووكي ب خوفه دگريت . ل سالا ۱۹۳۴ ز بهرهه م ئينانا
بازرگاني يا كانيا بابيه گورگور ل كهركووكي دهسييكر .
كانيا (تهق تهق) ل پاريزگهها ههوليرى كو لقئ داويى دا دهست ب بهرهه مئينانا
وي هاتيه كرن ۲۰۰۹/۶/۱ بوژ دهرفه هاتيه هنارتن .

۳- کانپین باکور :

کانیڻ عهين زالہ و بہتہ فہدگريت . کانیڻ تاوکی ل زاخو ژ ۲۰۰۹/۶/۱
کہفتہ بياقی ہنارتني .

نه‌خشی نه‌فت و سامانیین کانزای ده‌ه‌ریما کوردستانیڤا

ئاكنجىيىن ھەريما كوردستانى

پيشەكى : ئەو باس ۋەكۆلىنىن پەيوەندى ب ئاكنجيا ۋە ھەي ، ژلاى ۋەرار كرنا وان ، دابەشكرنا وان ، چريا وان ، پىكھاتنا وان ... ھتد ھەمى دىناغەدا پشت گرېداي ئامارى نە ژبەر ھندى د باسى د ئاكنجىيىن ھەريمىدا ، پىدۋىيە باسى وان ئامار و سەرژمىريان بكهين كو د عىراقىدا نھو ھاتىنە ئەنجامدان ۋەكى سەرژمىريىن سالىن (۱۹۴۷ ، ۱۹۵۷ ، ۱۹۷۷ و ۱۹۸۷) كو باشترىن سەرژمىرى يا سالا (۱۹۵۷) بوويە ، بەلى سەرژمىريىن دويۋىدا بۆ مەبەستىن رامىياري و نەتەۋەيى گورىن وئامارا دا ھاتنەكرن ، ژمارە ورى ژا نەتەۋىن ۋەكى كورد و توركممان و كلد وئاشورى سەختەكارى تىدا ھاتنە كر .

زىدەبون ۋەرار ئاكنجىيىن ھەريمى :

مەرەم ژ زىدەبون ئاكنجيا ئەو گھورىنا سىروشتىيە كو ژ ئەنجامى جوداھيا دناۋەرا ژمارا ژ داىك بويا و ژمارا مريا پەيدا دبىت ، ئەگەر ل سەرژمىريىن ئاكنجىيىن عىراقى بنىرين دى بۆمە دەرکەڤىت كو دماۋى دناۋەرا سالىن (۱۹۵۷ - ۱۹۶۵) دا كو رىژا زىدەبون ئاكنجيا ل ھەريما كوردستانى ۲,۴ % بوويە ، ئەۋەزى ۋەدگريىت بۆ وان كىم و كورتيا كو دكارى سەرژمىريىدا ھەبووينە ، و بو بارى نەئارامى ھەريمى كو سەرژمىريى دھندەك دۋەرادا نەھاتىيە كرنا و ئامارا وان ب خەملاندن ھاتىيە نقيسىن . دماۋى دناۋەرا (۱۹۶۵ - ۱۹۷۷) رىژا

زیدەبوونی بلند بوویە بوو ۳,۸٪ ژبەر کو وی سەرژمیری هەمی دەفەرین هەرما
 کوردستانی فەگرتبون دگەل هەمی وان ئاواره و دەربەدەرین کو فەگەرابوون بو
 نافەهریمی ل نافەراستا سالیڤ حەفتیا ل سەدی بوری . دماوی دنایبەرا (۱۹۷۷ -
 ۱۹۸۷) ئەو ریزە نزم بوو ، بو ۳,۱٪ ئەفەزی فەدگەریت بو وان کارین
 خراین رژی دژی گەلی کورد . ب گشتی ولگورە سەرژمیریا سالا ۱۹۵۷
 ژمارا ئاکنجین هەریمی گەهشتە (۱,۷۲۲,۵۶۴) کەسا ول سالا ۱۹۸۷ بلند
 بوو ، بو (۱۱۵,۰۹۶,۰۴) کەسا ، دەیتە خەملاندن کۆد سالا (۲۰۰۵) ز دا
 ژمارا ئاکنجین هەرما کوردستانا عیراقی ژ (۷) حەفت مەلیون کەسا زیدەتر لی
 هاتیت ، بنیرە خشتی ژمارە (۳) .

بلند بوون و نزمبوونا ریزا زیدبوونا ئاکنجین هەرما کوردستانی ژ ئامار و
 سەرژمیرین سالیڤ ۱۹۴۷ ، ۱۹۵۷ ، ۱۹۷۷ ، ۱۹۸۷ وی بارودوخی نه
 ئاسایی نیشاددەت کویی کوردستانا و عیراقی تیدا ژیانای کو هەردەم بزافە هاتیه
 کرن ئامار و راستیافەشیرن و سەختە کاریی تیتا بکەن بو حوکمی رەگەزپەرستیا
 بەعسا عەرەبی یا وی دەمی . گومان د وی چەندی دا نینە کو سەرژمیرین نوو
 وان ئامارا بتمامی بشت راستکەن ، ژبەر کو جفاکی کوردهواری ب زوریا
 ئەندامین خیزانی و زوریا ژمارا ژ دایک بوویا دەیتە نیاسین . لەورا زور ئاساییە
 ریزا زیدەبوونا سالانە هەتا نهو دنایبەرا ۳-۴٪ دابیت (بو هەر ۱۰۰ کەسا
 ۳-۴ کەس سالانە زیدەبن) .

پرسیار: بۆچی بهری حکومهتا مهرکریا بهغدا بزاڤ دکر سهخته کاریا د ئامارین کوردستانی دا بکهت .

خشتی ژماره (۳)

ژماره و ریژا ئاکنجین کوردستانی ل چاڤ ئاکنجین عیراقی ۱۹۴۷ز - ۱۹۸۷ز.

سال	ژمارا ئاکنجیا	ریژه ژ سه رجه می ئاکنجین عیراقی
۱۹۴۷	۱۳۴۷۳۷۱	٪۲۸
۱۹۵۷	۱۷۲۲۵۶۴	٪ ۲۷,۴
۱۹۶۵	۲۱۱۸۲۸۸	٪۲۶,۳
۱۹۷۷	۳۰۶۹۴۱۱	٪۲۵,۹
۱۹۸۷	۴۰۹۶۱۱۵	٪۲۵,۱

دابەشبوونا ئاكنجيين هەريما كوردستاني :

ئەگەر چاڧ خشانده كى ب نهخسى دابهشبوونا ئاكنجيا د كيشوهر و ولاتين جيهانيدا بكهين وى نشاندهت كو ئەو دابهشبوونه ب شيوه كى وه كههڧ و ريك و پيك نينه ، بەلكو نهريكى و نهوه كههڧيهك دڧى چهنديدا ههيه، هەر ژ كهڧن وەرە مروڧ دوان دهڧهرا دا خو جهوويه ، كو دهرامهتین سروشتی بساناهی و ب مشهیی دهست دكهفت ، هەريما كوردستاني ژى هەر ل دهسپيكا چهرخين بهرينى مرڧ تيدا خو جهه بوويه وكارى چاندنى كرية و گوندو باريزك دروست كرينه ، ژبهه كو بارى ئاڧ و ههواى وجورى ئاخى و ژيدهرين ئاڧى هاريكار بوون خو جهوونى ل كوردستاني ، ئەڧهژى ب ئاشكرا بهرچاڧ دكهڧيت كو ب شيوه كى بهربهلاڧ ب سەر ههमी دهڧهرين هەريمايدا دابهش بووينه ، ئانكو مهلبهندين خو جهوونى (گوندو باڧيرك) ب ژماره زورن بهلى پتریا وان قهباره بچووكن و بشيوه كى بهربهلاڧ و پشت گريدان ژيدهرين ئاڧا بن ئەرد بسەر هەريماى دا بهلاڧ بووينه ، ئەڧ ديارده بهروڧا ژيه دگهل مهلبهندين خو جهوونى ل ناڧهراست و ژيريا عيراقى ، كو ئەو ب شيوه كى بهر بهلاڧ، و ژيك دا برى لسەر رووبهري دهڧهرا ناڧريدا .

يا ههژى گوتنى يه كو سهەرژميريا دناڧهرا سالين ١٩٨٠ - ١٩٩٠ گورينه كا مهزن بسەر دابهشبوونا ئاكنجيين هەريمايدا هات ، ئەوژى ژ ئەگهري ڧهگوهاستنا ئاكنجيين هەريماى ژ گوند و باڧيركا بو كۆمه لگههين بخورتى ب بههانين نه د جهى خودا وهكى نه هيلانا شورهشا چه كداريا گهلى كورد ، شهري عيراق - ئيران و دوويرئيخستنا كوردا

دەڤەرین چالین نەفتی ، بنیره خشتی ژماره (٤) . هەر ژ ئەگەری قی سیاسەتی
،ریژا خوچهین گوندا گەلەك کیم بوویه ، و خوچهین باریژا زیدهبوویه .

پرسیار :

بوچی دابه‌شبوونا ئاکنجیا بسەر دەڤەرین وەلاتی وەکەه‌ڤ نینه ؟

خشتی ژماره (٤)

سەرژمیری ١٩٨٧		سەرژمیری ١٩٥٧		
باژیر	گوند	باژیر	گوند	پاریزگەه
٧٤,٦	٢٥,٥٤	٧,٢	٨٢,٨	دهۆك
٧٧,٣	٢٢,٧	٢٦,٨	٧٣,٢	ههولیر
٧٤	٢٦	٣٩	٦١	كهركوك
٧١	٢٩	٢٦	٧٤	سلیمانی
٤٢	٥٨	٢٧,٦	٧٢,٤	نەینه‌وا
٥٣	٤٧	٣٢	٦٨	خانەقین
٦٧	٣٣	٢٩	٧١	کوردستان
٧٠	٣٣	٣٩	٦١	عێراق

پیکھاتا ئاکنجیئەن ھەریمما کوردستانی

قەوڵینا ئاکنجیا ل گورەى تەمەن و نێرو مێ بهایەکی مەزن ھەبە ، ژبەرکو سەرۆسیمایی دیمۆگرافی و چقاکی رووندکەت ، دەردئییخت ژمارە و ریزا وى چقاکی چەندە ؟ ئەوین شیاناکارو بەرھەمئینانی ھەى چەند نیشاد دە ؟ ھەر وەسا وەرار و زیدەبوونا ئاکنجیا رووندکەت .

۱- پیکھاتا نفشی یانئاکنجیا (ل گورەى نێرو مێ یا) :

مەرەم ژ (پیکھاتا نفشی) ریزا نێرى یە بو مێ ، ئانکو بەرامبەر ھەر (۱۰۰) کەسین مێ چەند کەسین نێر ھەنە ، و دبێژنێ (ریزا نفشی) ، ژوان سەرژمێرین کو ھەتا نھو ل عیراقی ھاتیە ئەنجامدان ، ئەو ریزەبە ھاتیە گوھورین جوداھى پیقەدیارە ، بەرى خو بدە خشتى ژمارە (۵) .

ریژا نفشی (کور بو کچ) د ھەریمما کوردستانیدا د ناڤەرا سالین ۱۹۵۷ - ۱۹۸۷ .

خشتى ژمارە (۵)

نیر	مێ	سال
۱۰۴	۱۰۰	۱۹۵۷
۱۰۷	۱۰۰	۱۹۶۵
۱۱۳	۱۰۰	۱۹۷۷
۱۰۳	۱۰۰	۱۹۸۷

۲- پیکھاتا ئاکنجیا ل گورہی تہ مہنی :

مہرہم ژفی جوڑی پیکھاتی دابہ شکرنا ئاکنجیانہ لسہر چہند کومہلین تہ مہنی،
ئەفەژى بۆ شلۆفە کرنا شیانین کاری و دابہ شکرنا ئاکنجیا لسہر کەنالین جوړا
و جوړ وه کی پەرورده و فیژ کرن ، سەربازی ، پیروپە ککەفتی ، زاروځ ، پاشی
دیار کرنا وی جفاکی ب گشتی کا زاروکه یان گەنجە یان پیرە .

دشیین ئاکنجیین هەریمی لسەر سی کومەلین تە مەنی دابەش بکەین :

ا- **کومەلا تە مەن بچووک** : ئەفەژى وان کەسا فەدگريت کو تە مەنی وان ژ (۲۰)
سالاً کیمترە ، ل گورہی سەرژمیریا ۱۹۸۷ ریترا گەهشتە فی کومەلی ۵۹٪ ی
ژ ئاکنجیان . ئەگەری فی بلندیی ژى فەدگەريت بۆ باشبونا بارى ساخلەمی
وئابووری و نزمبونا ریترا مرنی دناۋ زاروکاندا .

ب - **کومەلا تە مەن مەزن (دان عەمر)** : ئەفەژى وان کەسا فەدگريت کو تە مەنی
وان زیدەترە ژ ۶۵ سالاً ، ل گورہی سەرژمیریا سالاً ۱۹۸۷ ریترا وان ۵٪ ژ
ئاکنجیین هەریمی بوو ، ئەفەژى وی دگەهینیت کو ریترا دان عەمر یا کیمە .

ج- **کومەلا تە مەن نافنجی** : وان کەسا فەدگريت کو تومەنی وان دناقبەرا (۲۰-
۶۴) سالایە ئەفەژى ل گورہی سەرژمیریا سالاً ۱۹۸۷ گەهشتبوو ۳۶٪ .
بلندیا ریترا فی کومەلی گرنگیە کا زۆر هەیه ، چونکی کار و بەرھەمئیان و هیزا
سەربازی و بەرگری کرن ژ ئاخى پتر د ستوویی فی کومەلی دایە . بنیرە خشتی
ژمارە (۶) .

خشتی ژماره (٦)

رېژا دابه‌شبوونا ئاكنجيا ل هه‌ريما كوردستاني ل گورهي ته‌مه‌ني :

ماوی ته‌مه‌ني	رېژه ل گورهي ته‌مه‌ني	رېژه ل گورهي سه‌رژمير يا ١٩٨٧
١٩-٠	% ٥٣,٦	% ٥٩
٦٤-٢٠	% ٤١,٦	% ٣٦
ژ ٦٥ سالا زي‌ده‌تر	% ٤,٨	% ٥

٣- پي‌كهاتا ئاكنجيا ل گورهي ئاييني :

جهي جوگرافيي كوردستاني و ميژوويا ديرينا خوجهبوونا ئاكنجيان تي‌دا بوويه نه‌گه‌ري وي چه‌ندي كو ژماره‌كا ئايين و بئرو باوه‌رين ئاييني ده‌ريمي‌دا به‌لاقيت، به‌لي يين سه‌ره‌كي نه‌فه‌نه :

أ- ئيسلام : رېژا ٩٤% ي ژئاكنجيين كوردستاني موسلمانن ، نه‌فه‌زي ل گورهي سه‌رژمير يا سالا ١٩٨٧ ، ولسه‌ر هه‌موو پاريز‌گه‌هين هه‌ريمي دابه‌ش بووينه .

ب- ديان (مه‌سيحي) : رېژا وان ٣% ي ژئاكنجيين هه‌ريما كوردستاني يه ، ل گورهي سه‌رژمير يا سالا ١٩٨٧ پتر ژ ٣٧% ي مه‌سيحيين عيراقئ ئاكنجيين هه‌ريما كوردستاني نه و پتر يا وان د ده‌فه‌رين ده‌وك و تل‌كي‌ف و به‌عشيقه و به‌رت‌له و هه‌ولير و كه‌ركووكي داخو جهن .

ج- ئيزدي : رېژا ٣% ي ئاكنجيين هه‌ريما كوردستاني پي‌كدئينن ، د ده‌فه‌رين شي‌خان و شن‌گال و به‌عشيقه و موسل داخو جهن .

د- ئاینین دی : وهکی جوھی ، سابه ، ئهفه ریژه کا کیم ژ ئاکنجین ههریمی
پیکدئینن د ناڤ باژیرادا دبه لاڤ و خوجهن

دابه شپورنا ئاکنجین ههریما کوردستانی ل گورهی ئاینی:

پارێزگهه	موسلمان	دیان (مهسیحی)	ئیزدی
دهۆک	۸۹,۴	۶,۶	۳,۹
ههولیر	۹۷,۹	۲	۰,۰۴
کههروک	۹۶,۷	۲,۴	۰,۱
سلیمانی	۹۹,۷	۰,۲	۰,۱
نهینهوا	۸۶,۷	۴,۹	۸,۲
کوردستان	۹۳,۷	۳,۱	۳,۳
عیراق	۹۶,۷	۲,۱	۰,۹

۴- پیکهاتا نهتهوهیی:

ئهفهژی پیکهاتا ئاکنجیان ل گورهی نهتهوهی فه دگریت ، جهی جوگرافی
ههریما کوردستانی رولهکی مهزن ههویه دا گو ئهفه دهفهره بیهته پره کا ئهردی بو
دهربازبوونا گهلهک نهتهوا و دئهجمادا هندهک ژوان مان و خوجهیوون ، پاشی کارکره
سهه پیکهاتا نهتهوهیا فی دهفهری ، ئامار و زانیاریین تایبهت ب پیکهاتا نهتهوهیی یا
ههریمی گهلهک کیماسی وئالۆزی تیدا هههه ، ژلایهکی فه ئامار ل گورهی پارێزگهها
هاتینه پۆلینکرن ، وژ لایهکی دی فه کاری فه گوهاستن و ب عهرهب کرنی

رۆله کۆ خراب هه‌بوویه لسه‌ر سه‌روبن کرنا راستیا ، له‌ورا ژ ڤی لایی ڤه
دڤیت ب هشیاران ه‌زانستیانه سه‌ره‌ده‌ریی لگهل ئامارا بکه‌ین ب گشتی نه‌ته‌وی
سه‌ره‌کی یین هه‌ریی ئه‌ڤه‌نه:

۱- کورد : که‌ڤترین نه‌ته‌وی خو جهی کوردستانی یه د هه‌موو ده‌ڤه‌رین وی
دا به‌لاڤ بووینه ، ل گوره‌ی سه‌ره‌ژمیریا سالا ۱۹۵۷ ل ۵۶٪ ی ژ ئاکنجین
کوردستانی پیکدینن هه‌ر چه‌نده کو ئیزدی و شه‌به‌ک کوردن وب کی‌ماتین
ئایینی هاتینه دانان ، به‌لی د سه‌ره‌ژمیری داوین دا ئه‌ڤریژه نزم بویه بو ۵۳,۳٪
ی ل سه‌ره‌ژمیری سالا ۱۹۷۷ ز ، وئه‌گه‌ری ڤی چه‌ندی ژ ی ڤه‌دگریت بو :

أ- په‌یره‌وکرنا سیاسه‌تا ڤه‌گوهاستنی وب عه‌ره‌بکرنی ، وخوجه‌کرنا عه‌ره‌با ل
جهی وان ، ب تایبه‌تی ل پاریزگه‌هین که‌رکوک و دیالا و موسل .

ب- ژ به‌ر باری نه‌ئارامی هه‌ریی هه‌ژماره‌کا به‌رچاڤ ژ کوردا دناڤه‌را سالین ۱۹۶۱
- ۱۹۹۱ دا وپشتی هنگی به‌ره‌ڤ ده‌رڤه‌ مشه‌خت بوون .

ج- هه‌ولدان بووب عه‌ره‌ب نفیسینا کوردین ئه‌و ده‌ڤه‌رین کو ژلایی حکومه‌تا
عیراقی ڤه ب جهه‌کی ستراتیژی ونه‌ڤتی ده‌یت هه‌ژمارتن وه‌کی که‌رکوک و
خانه‌قین و ده‌ورو به‌رین موسلی .

۲- عه‌ره‌ب : چ به‌لگه‌هین وه‌سا به‌رده‌ست نینن کو ئه‌وی ده‌ریخن کو عه‌ره‌ب د
هه‌رمی‌دا خو جهی و به‌لاڤبووینه ، ئه‌ڤه‌ ڤه‌دگریت بو ده‌سپیکا دامه‌زراندنا حکومه‌تا
عیراقی ده‌می هوزین کو چه‌رین عه‌ره‌بی پالداین کو ده‌رمی‌دا خو جه‌بن ، ل ده‌سپیکا
سالین چلا ژ چه‌رخ بیستی پروژی خو جهی‌وونی سیمایه‌کی ریک و پیک بخوڤه‌گریه

وېشټی سالا ۱۹۶۰ زیډه تر لی هاتیه ، پاشن حکومتین ئیک لدویف ئیکین عیراقی عه ره ب پالدان کول کوردستانی خوجه بن و هه موو هاریکارین دارایی بو کون ، ل سهرژمیریا سالا ۱۹۵۷ دا ریژا عه ره با گه هشته ۳۲٪ ی ژ ئاکنجین ههریمی ، پاشی ل سهرژمیریا سالا ۱۹۸۷ بلند بوو و بو ۴۲٪ ژ بهر بکار ئینانا سیاسه تا فه گوهاستن وب عه ره بکرنی .

۳- تورکمان : نقش ی وان فه دگهریت بو هوژین تورکین نافه راستا ئاسیا پاشی گه هشته ههریمی ول ده قهری خو جه بوون ، ل سهرژمیریا سالا ۱۹۵۷ تورکمان ب پلا سی هاتن ، ریژا وان گه هشتوو ۷٪ ی ژ ئاکنجین ههریمی ول سهرژمیرین لدویفدا نزم بوو ، بو ۳٪ ژ ئاکنجین ههریمی ، چونکی تورکمان زی که فتنه بهر پیلا فه گوهاستن و مشه ختوونی بو ژ ده رقه .

۴- کلدو - ئاشوری : سهرژمیریه کا هویر و راست ل بهر ده ست نینه ، کو پیکه اتا راسته قینه یا کلد وئاشورین کوردستانی نیشان بده ت ، ئەڤ کۆمهله ، کلدانی و سریان وئاشوریا فه دگریت ، ل سهرژمیریا سالا ۱۹۵۷ ریژا وان گه هشته ۳٪ ی ژ ئاکنجین ههریمیه .

وه کی ئامارین سهری دا ده ردکه قیت کو ریژا کورد و تورکمان و کلدو وئاشوریا ب شیوه کی دیار و بهر چاڤ ل سهرژمیریه کی بو سهرژمیریه کا دی کیم بووینه . ئەڤه زی رامانا وی ناگه هینیت کو ئەڤ پیکه اتین نه ته وه بی هژمارا وان بهر ب کیمبوونی یه به لکی بتی ریژا وان ب کیمبوونی یه ژ بهر سیاسه تا ئینانا هژماره کین زورا عه ره با ژ ده قهرین عه ره بستانا عیراقی بو ناف کوردستانی . لسه ده ستی حکومتا نقش

ره گەز پەرستا به عس کو کار کریه سهر نزمبوونا وان پیکهاتین نه تهوهیی دقازانجی
 نه تهوی بالا دهست دا دهست بالا بوویه کو نه تهوهیی عهره به .
 دابه شبوونا ئاکنجین کوردستانی ل گورهی پیکهاتا نه تهوهیی د سهرژمیریا سالا
 ۱۹۵۷-۱۹۷۷ د .

کورد		عهره ب		تورکمان		کلدو ئاشوری		پاریز گهه
۱۹۷۷	۱۹۵۷	۱۹۷۷	۱۹۵۷	۱۹۷۷	۱۹۵۷	۱۹۷۷	۱۹۵۷	
۲۵	۵۶,۱	۷۲,۹	۴,۸	۰,۸	۶,۱	۱	۳۰,۷	دهوک نهینهوا
۸۶	۶,۶	۱۰,۴	۲,۵	۱,۶	۱,۷	۱,۷	۸۹	ههولیر
۳۷,۶	۲۸,۲	۴۴,۴	۲۱,۴	۱۶,۳	۰,۴	۰,۹	۴۸,۳	کهر کووک
۹۳,۹	۱,۱	۵,۵۴	—	۰,۱	—	۰,۱	۹۸,۴	سلیمانی
۵۳,۲	۳۲,۲	۴۲,۲	۷,۳	۳,۳	۳,۱	۰,۹	۵۵,۹	کوردستان

مهرم ژ کوردستانی رووبه ری سهرجه م پاریز گههین دهوک و ههولیر و کهر کووک
 و سلیمانی و دهقهرین دی یین کوردستانی ل پاریز گههین نهینهوا و سهلاحه دین
 و دیالا .

دهوشا پیشه‌سازی ل ههریما کوردستانی دا

به‌ری پیشه‌سازی ل ههریما کوردستانی پیک دهات ژ دروست کرنا پیلای و جل و به‌رگ و مه‌خفیرا و نه‌و ئامیرین کو چاندنیدا بکاردهاتن و ژ که‌ل و په‌لین نا‌ف مالی و تشتین دی ، هه‌تا نه‌فرۆژی نه‌و پیشه‌سازی ب شیوه‌یه‌کی کیم به‌رده‌وامن ، هنده‌ک ژوان وه‌کی جل و به‌رگ و پیلای و مه‌خفیر و وهنده‌ک دشتین، دی ل بیره‌وه‌ریین کوردی بکارهن و هنده‌کین دی بوونه ئه‌نتیکه ل نا‌ف مالی .

د سه‌رده‌می د دویقدا ل سالی پینجیا ل سه‌دی بیستی نه‌و پیشه‌سازیین به‌ری گهورینه‌کا کیم به‌سه‌رده‌ات ، گرنگ‌ترین گهورین نه‌و بوون کو پیشه‌سازیا ل نا‌ف مال د هاته به‌ره‌م ئینان بوو پیشه‌سازیا کو ل دوکانا به‌یه‌ به‌ره‌م ئینان و بازارین جودا جودا یین باژیرین کوردستانی، د وی سه‌رده‌میدا بتنی ئیک پیشه‌سازی یا مه‌زن ل کوردستانی دامه‌زرا نه‌وژی پارزینگه‌ها نه‌فتی (ئه‌لوه‌ند) بو کو ل نزیکه باژیری خانه‌قین د سالا ۱۹۲۷ دا هاته دامه‌زراندن .

به‌لی پستی سالا (۱۹۵۰) گهورینه‌کا بنه‌ره‌تی به‌سه‌ر پیشه‌سازی داهات ب نه‌گه‌ری دامه‌زراندنا (ئه‌نجومه‌نی ئاقه‌دان کرنی) د قی سالی دا به‌رنامه‌کی پیدقی وارشت ب مه‌رما پیشخستنا که‌رتی پیشه‌سازی د عراقی دا ، به‌لی دیسان به‌ه‌را کوردستانی ژ چالاکیا قی ئه‌نجومه‌نی دامه‌زراندنا کارگه‌ها چیمه‌نوی سلیمانی و یستگه‌ها به‌ره‌م ئینانا که‌ره‌با دوبر بوو .

د سالیڼ حهفتییا و ههشتیا ژمارا کارگه و دامهزراوین پیشه‌سازی گه‌لک زیده‌بوو کول ههریما کوردستانی ، د ئامارا سالا (۱۹۷۰) دا ژمارا وان گه‌هسته (۳۲۶۲) دامهزراوا و د سالا (۱۹۸۸) دا ژمارا وان گه‌هسته (۸۱۶۶) دامهزراوا.

پیدقیڼ پیشکه‌فتنا پیشه‌سازی :

بی گومان پشه‌سازی داکو پیشکه‌فیت و جیگیریت و مفا بو ئابووریا وهلاتی هه‌بیت و پیدقی ب هنده‌ک بنه‌ما هه‌یه ژوان که‌رستین خاڤ ، ههریما کوردستانی یا ده‌وله‌مه‌نده ب هنده‌ک وان که‌رستیڼ خاڤ کو د پیتقی نه د پیشه‌سازی دا وه‌ک نه‌فتی وکانین نه‌فتی ل کوردستانی نزیکي ریژا ۵۰٪ نه‌فتا عیراقی به‌ره‌م دئین ، نه‌فت ژی ل ده‌قه‌رین خانه‌قین و حه‌مرین و که‌رکوک و کویه و ناحیا سه‌لاحه‌دین و به‌ته‌ه و عین زاله‌دا هه‌یه. ههر چه‌نده نه‌فت ژیده‌ره‌کی وزی یه ، د هه‌مان ده‌مدا که‌ره‌سته‌کی خاڤی گه‌له‌ک گرنگه بو گه‌له‌ک جوړین پیشه‌سازی ین به‌رنیاس ب پیشه‌سازی پتروکیماوی . ههر وه‌سا ئاسن ژی ئیکه ژ که‌ره‌ستین خاڤت ین ههریما کوردستانی کول ناحیا ئاسناوه و رانیه و ره‌واندوز و شیخان هه‌یه . ههر وه‌سا سفر ل ده‌قه‌را چوارتا و پینج‌وین و قه‌لادزی هه‌یه ، ژبلی فان جیبس و به‌ری کلسی و گوگرد و مه‌رمه‌ر و زیر و زیف و قورقوشم و نیکل و ئه‌سیستون ، ههر وه‌سا که‌رستین خاڤین چاندنی کو بو پیشه‌سازی بکار به‌یت د قی ههریمیدا هه‌نه وه‌ک په‌مبی وتوین و ههر وه‌سا ئاژهل کو به‌رو بوومی وی بو پیشه‌سازا خارنی بکار ده‌یت نزیکي (۲,۵) مه‌لیون سه‌ر ئاژهل ده ههریمیدا هه‌نه ژ جوړی چیل و به‌ز و بز و گامیشان .

چونكى رهوشا رېيا زؤرا خرابه و ب راستى گهلهك ژ فان رېيا ژكاركهفتينه ژبه ر
 زؤريا وان ئاستهنگين كهتينه تيدا ، رى ل ههريما كوردستانى پتر ژجورى هسكاتى
 نه ونههيلا ئاسنى ههيه ونهرييا ئافى بتى ل فان داويا رېيا ئاسمانى هاتيه فهكرن ،
 بو هندى پيشهسازيه كا پيش كهفتى دامهزراندن فوره گرنگى ب فان جورا بهيته
 دان ، چونكى نهفرو د جيهانيدا رى ورىبار ب شارهمارا ئابوورى دهيته دانان ،
 سهرمايه زى هوكارهكى ديتره ژ هوكارين دامهزراندن پيشهسازى بى سهرمايه
 ناهيته دامهزراندن .

سهرمايه زى زيدهرى ژ دوو لاييا بوذهيت كو پيكد هيت ژ :

۱- نهو خهرجيا كو حكومهت تهرخان دكهت بو دامهزراندن كارگهها ، وئهفه
 پيشهسازيه كو ب پارى حكومهتى دهيته دامهزراندن دييژنى كهرتى پيشهسازيا
 گشتى ؟

ههزى گوتهى يه و نهو پارى كويو ههريما كوردستانى هاتبوو تهرخان كرن ل
 سهردهمى بهعسيا يى كيىم بوو ، بهلى نهو پيشبينيا پاشهروژه كا گهشبينر د فى
 بياقيدا دهيته كرن .

۲- خشتهكارو و ه بهرهينانا تايهت : ئانكو نهو پارى كو هاولاتى ژ سامانى
 خو بو دامهزراندن پيشهسازى تهرخان دكهن ، نهفهزى گهلهك كيىم بهرچاقت
 دكهفيت هاولاتى كيىمتر بهرى خو ددهنه فى كهرتى ئابوورى پتر پارى خو
 دياقين چاندنى و بازركانى و گهورينا درافى و خانوبهرا دا بكار دئين .

جورين پيشهسازى د ههريما كوردستانى دا :

چهند جورهك ژ جورين پيشهسازى ل ههريما كوردستانى ههنه نهفه جوره زى
 پيكدھين ژ :

۱- پیشه‌سازیا خوارنئ : کو ریژا ۳۹٪ ژ شه‌نگستئ پیشه‌سازیا ههرئئ پئك دئینیت.

۲- پیشه‌سازیا رستنئ: کو ریژا ۱۶,۵٪ ژ شه‌نگستئ پیشه‌سازیا ههرئما کوردستانئ پئك دئینیت.

۳- پیشه‌سازیا به‌ره‌ه‌مین کانزائ: ئه‌وژئ ریژا ۱۶,۵٪ پئك دئینیت .

۴- پیشه‌سازیا کیمیاگه‌ری و پتروکیمیاویئ : کو ریژا ۱۰,۳ به‌شداریئ دکه‌ت.

۵- پیشه‌سازیا کاغه‌زئ : کو ب ریژا ۵,۱٪ به‌شداریئ دکه‌ت .

۶- پیشه‌سازیا که‌ره‌ستین بیناسازی .

چاندن وسامانى ئازەلى د ھەريما كوردستانيدا

چالاكيا چاندنى گىرنگە كا زۆر ھەيە چونكى دابىن كرنا ئاسايشا خارنى پشت بىقى چالاكيا ڧە گىرېدەت كۆ بەروبوومى چاندنى پەيۋەندى ب ژيان و ژيارا رۆژانە يا خەلكى ڧەھەيە ، د رۆژىن ئەڧرودا چالاكيا چاندنى د ۋەلاتىن پىگەھشت د پىشكەڧتىزىن رىكىن زانستى پەيرەودكەن ۋەڧ ۋلاتە ل پىشيا ۋەلاتىن جىھانى دھىن ژلايى بازىرگانيا چاندنى ڧە ، شارەزايا چاندنى لى ژى ژلايى مروڧى ڧە ل كوردستانى دزڧرىتە ڧە بۆ بەرى (۹-۱۱) ھزار سالا ، گىرنگىزىن بەرھەم كو مروڧى چاندى گەنم و جەھ بەويە ھەتا كو سالىن شىستال سەدى بىستى ژى چاندن چالاكيا ئىكى بوول كوردستانى بەلى ل سالا ۱۹۷۵ ز ھەتا سالا ۱۹۸۸ ز ژبەر ويرانكرنا پىرانيا گوندىن كوردستانى ژ لاىى رژىما بەعس ڧە خەلكى زۆر ژ ڧى چالاكيا ھاتە ڧەڧەتيان .

بەروبوومىن چاندنى يىن گىرنگ:

بەروبوومى چاندنى ژ دو لقين سەرەكى پىك دھىت ، ئەو ژى بەرھەمى رووھكى و بەرھەمى ئازەلىنە . بەرھەمى رووھكى ب خو ژى دھىتە دابەشكرن بۆ چەند جۆرىن دى تروھكى :

۱-دەخل ودان

۲-بەروبوومىن پىشەسازى (نەختىنى)

۳-بەرھەمىن بەقولى

۴-بەرھەمىن رۆندار

۵-سەوزە

۶-رەز و باخ

ئېك : دەخل ودان

۱- گەنم:

گرنگرین ئەو دەخل ودانین ل کوردستانی دەینە بەرھەم ئینان گەنمە ، گەنم بەرھەمەکی زفستانیە پشت ب ئافا بارانی گریدەت ، بەلی ل ھەمی دەقەرین ھەریما کوردستانی باران وەکی ئیک نینە ، باران ل باکوری زیدەترە ژ باشوری ، ل باشوری باران کیمرە وتیرا رووہ کی ناکەت بو پیکەهشتنی لەورا پیدفی ب ئافدانن یە .

ئەو گەنمی ل کوردستانی دەیتە چاندن جوړا وجۆرە ژوانا (زەرگول ، سپیکە رزاو ، بەقەدراو ، قەندەھاری ، بەھاری) ، بەلی کەنمی (مەکسیباک) ل سالا ۱۹۶۴ز ئینایە عیراقی ول سالا ۱۹۶۷ ز دەست ب چاندنا وی کریە ، د کوردستانیدا ب شیوہ کی بەربەلاڤ دەیتە چاندن ب تایبەتی ل وان جھا کو رادی باران بارینا سالانە دناقبەرا (۴۰۰-۵۰۰) ملم دایە . چاندنا گەنمی پترین رووبەری چاندنی فەگرتیە ، بەلی ل دویف بارو دوخی ئەڤ رووبەرە ل سالەکی بو سالەکادی دەیتە گھورین ھەروەسا چەندی بەرھەمی ژێ ژ سالەکی بو سالەکادی جوداهی تیدا ھەیە .

۲- جەھ :

ئەف دەخل و دانە ژلایی گرنگیشە پشتی گەنمی دەیت . بەرو بوومەکی زفستانیە ، ب وی چەندی دەیتە نیاسین کو بەرگریا سەقایی دژوار دکەت وەکی نزمبوونا پلا گەرمی و کیم بارانی وسویراتیا ئاخی ، ژبەر ھندی جھنی چاندنا جەھی دکەڤیتە وان جھا کو دکیم بەرن .

ژ گرنګرین جوړین جهی د کوردستانیدا (جوړی رهشکویه) جهه ژى
وه کی گهنی رووبهړی دهیته چاندن و بهرهم وبهړی هر دونه مه کی ژساله کی بو
ساله کادی دهیته گهورین .

۳- برنج :

برنج بهرهمه کی خاړنی یی سهره کیه د کوردستانیدا ، بهرو بوومه کی هاقینییه ،
و ژیده ره کی داهاتییه بو وان خیزانین بهرهم دئینن ، بهلی هه تا نهو هندهک گرفتیا
دبیت له ورا سالوخته تی پاشکه فتنی پیقه دیاره .

دقیّت نهو بهیته زانین کو بهری ئیک دونه م دچاندنیدا برنجی گهلهک پتره ژ بهری
ئیک دونه ما گهنی یان جهی ، نه گهر ئوردی باش بهیته سه خبر کرن و بکارئینان ،
رووبهړی برنجی چاندی وبهرهمی ب دهست قه ئینای وبهړی ئوردی ل ههمی جها
وه کی ئیک نینه د کوردستانیدا .

ههروه سا ههمی سالاژی وه کی ئیک نینه ، بهلی یا بنه جه نهوه کو باکورئ ههریا
کوردستانى ب چاندنا قی بهروبوومی پتر یا سهرکه فتییه له ورا نهو بهرهمه گهلهک
ل دهشتین ههریرو دیانا و دهقهرین باله کایه تی ل پاریز گه ها ههولیرئ ول دهشتا
شاره زوو ودهشتا بیتوین ل پاریز گه ها سلیمانیی ول دهقهرین سیمیل و سلیمانی
ل پاریز گه ها دهوکی ول ئاکری وشيخان و ل پاریز گه ها موسل دهیته بهرچاڅ.

دو : بهرهمین نهختینی

نهو بهرهمه ژى چهند جوړه کا ب خوځه دگرن وه کی په مبی کو دپیشه سازیا
رستن و چینییدا بکار دهیت ، ههروه سا روین ژ دنکین وی

دهیته ده‌ئێخستن ول پیشه‌سازیا روینی رووه‌کی و سابوونی دا دهیته بکارئینان.
وپاشماویڤ دین په‌مبی وه‌ک ئالیک بو ئازهل ب کاردهیت .

گرنگترین جوړ :

۱- په‌مبی : په‌مبی چاندی د کوردستانیدا ژ جوړی (کو کروس‌ت) ه، هه‌ژی گوټنی
یه ل سهر ئاستی عراقی پاریزگه‌هین هه‌ریما کوردستانی ل ریزا پیشی دهین
دبه‌ره‌مه‌ئینانا په‌مبیدا ، ریزا پشکداری کرنا پاریزگه‌هین هه‌ولیر و سلیمانی و
که‌رکوک د به‌ره‌مه‌ی په‌مبی دانزیکي ۷۵٪ بوویه ل سالا ۱۹۷۹ ز لسه‌ر ئاستی
عراقی .

۲- تویتن : ئەف به‌روبوومه‌ ل عراقی تنی ل هه‌ریما کوردستانی دهیته چاندن ب
تایبه‌تی ل ده‌قه‌رین باکور و باکورێ روژه‌لاتا هه‌ریمی کو بلنداهین وان دناقه‌را
۵۵۰ - ۱۲۰۰ م لسه‌ر ئاستی رووی ده‌ریایی . پاریزگه‌ها سلیمانی ل
ریزا پیشی دهیت ب ریزا ۸۵٪ و پاریزگه‌ها هه‌ولیری ل ریزا دووی دهیت
ب ریزا ۱۴٪ و دهوک ب ریزا ۱٪ دهیت ژلایی سهرجه‌می تویتنا هاتیه
به‌ره‌مه‌ئینان ل هه‌ریما کوردستانی د سالا ۱۹۹۰ ز دا .

دو جوړین سهره‌کی یین تویتنی ل هه‌ریما کوردستانی دهینه چاندن نه‌وژی تویتنا
روژه‌لاتیه و تیتنا فیرجینی ، هه‌ژی گوټنی یه‌ کو پاریزگه‌ها هه‌ولیری ل ریزا
ئیکي دهیت سه‌باره‌ت تویتنا فیرجینی و پاریزگه‌ها سلیمانی ل ریزا ئیکي
دهیت سه‌باره‌ت ب تویتنا روژه‌لاتی .

سینی : رووه‌کین به‌قولی :

جوړی سهره‌کیی فی رووه‌کی د هه‌ریما کوردستانیدا نوکه و پشتی وی ژ
جوړین دی دهین وه‌کی باقلک و لوییک .

سه‌بارەت نۆکی ، ئەڤ بەروبوومه بەروبوومه کۆ زڤستانیه پښت ب ئاڤا بارانی
 گریڤدەت ئەو جوړین ل کوردستانی دهیته چاندن ژ جوړی خو جهی نه وه کی
 جوړی سلیمانی و جوړی دهوکی . ل فان سالین داوی دا جوړه کی دی ژ
 هاته چاندنکو پیچهک ددریژن و بهرگیا نه خوشی و دهردا دکهن ، چاندنا فی
 رووه کی ل ئاخا ده‌قهرین باکور و باکوری روژه‌لات ول ناڤه‌راستا کوردستانی
 یا سه‌رکه‌فتیه جونکه ئه‌ردی وان بکیرفی رووه کی دهیت .

چار : به‌رهه‌مین رووندار :

ئەو به‌رهه‌مین یین مفا ژ دندکا وان ب دوهن دهیته وهرگرتن ود پیشه‌سازین
 خاریدا دهیته بکارینان ، جوړین وی ئه‌ڤه‌نه

۱- گۆلبه‌روژ:

گۆلبه‌روژ به‌رهه‌مه‌کی هافینی ل ههمی پاریزگه‌هین کوردستانی دهیته چاندن ،
 هه‌ردو پاریزگه‌هین سلیمانی و که‌رکو کی ل پیشیا پاریزگه‌هین کوردستانی دهین
 ژ لای چاندنا کۆلبه‌روژا ڤه .

۲- کونجی :

کونجی ژوان به‌رهه‌مانه کو دگه‌له‌ک بیافادا ب کاردهیت ، راسته‌و خو دهیته
 خاریان دکهنه‌هه‌لاوه وشرینه‌ی یان رینی ژ دهردیخن کو ریژا ۵۰٪
 زیده‌تر رین تیدا‌هیه .

ده‌قهرین هه‌رمیا کوردستانی ل پاریزگه‌ها دیالا ل پیشیا پاریزگه‌هین هه‌رمی
 دهین ژلای رووبه‌ری چاندی و به‌رهه‌می ب دهست ڤه ئینای ژ ڤه . پاریزگه‌ها
 موسلی ل ریژا دووی دهیت و پاریزگه‌ها هه‌ولیری ل ریژا سی دهیت .

پینج: زهرزهوات

زهرزهوات ئیکه ژوان بهرهمین چاندنی یین ل کوردستانی دهیته چاندن ژ لایئ کرنگیقه پستی دهخل و دانی دهیت ، زهرزهوات دبته دو بهش .

۱- زهرزهواتی هافینی:

ئهؤ جوره ژ باجان وخیار و باجان رهشک و بامیا و گندور و شفتی و بیبه(فلفل) و کولندکا پیک دهیت ، باجان ل پیشیا ههمی جورین دی دهیت ژ لایئ رووبهری چاندی فه ژ ئوردی چاندنی چونکه داخازی له سهر زوره.

بهرهمی باجان ل پاریزگهها ههولیر ب ریژا ۶۴٪ دناقهرا ههرسی پاریزگههین ههولیر و سلیمانی و دهوک دا ل سالا ۱۹۹۰ز دهیت بهبی زهرزهواتین دی دهه مان سالد ئه و رووبهری کو چاندی ل پاریزگهها سلیمانی زیدهتر بوویه دگههشته (۴۰۷۲۹) دونهما و پاریزگهها ههولیری ل ریژا دووی هات ب (۳۸۰۸۴) دونهما و پاریزگهها دهوکی ل ریژا سیی دهات رووبهری (۲۷۶۸) دونهما.

۲- زهرزهواتی زفستانی:

ئهؤ جوری زهرزهواتی ژی گهلهک ب بهانه و پیک دهین ژ(شیلندر، شیلیم ، پیغاز ، گیزهر ، خهس ، کهلهمی ، سپیناخ ، و زهرزهواتین دی).

رووبهری چاندی ژفان جورین زهرزهواتا دهقههکی بو دهقههکا دی جوداهی تیدا ههیه ، پاریزگهها ههولیری ل ریژا پیشیی دهیت لهی ئامارین سالا ۱۹۹۰ز ب رووبهری (۳۲۳۶) دونهما یه لی ئه و رووبهری ل سلیمانی هاتیه چاندن بتنی (۹۶۶) دونهما بوون.

رووبه‌ری چاندی ژ زه‌ره‌واتی زفستانی ل پارێزگه‌ها موسل ل سالا ١٩٧٧ز
 گه‌ه‌شتیه (٢٩١٨) دۆنه‌ما ول پارێزگه‌ها دیالا ل سالا ١٩٧٥ز گه‌ه‌شتیه
 (٢٦٧٦) دۆنه‌ما.

شه‌ش: فینقی

بنه‌مایێن جوگرافیا سروشتی ل هه‌رمێا کوردستانی هاریکاریا په‌یدابوونا فی
 جوړی چالاکیا چاندنی دکه‌ت چ ل ده‌فه‌را دشتایی بیت یا ل ده‌فه‌را چیاپی.
 ل بنار و به‌ته‌نێن چیا دارا میوی و گیزی و هه‌رمیکی و هتد ده‌ینه‌ چاندن ئانکول
 وان ده‌فه‌رێن کو باران دناقه‌را (٥٠٠ - ١٠٠٠) ملم لی دباریت، ژبلی فان دارا
 دارین دی ژی لی شین دهن وه‌کی هژیرو هه‌رمیک و خووخ و گیلای و تی.
 ب شیوه‌کی گشتی دشیین بیژین کو تیکرا ده‌فه‌رێن کوردستانی ب کێر چاندنا
 دار وباری ب به‌رده‌یت .

هه‌ر ده‌فه‌ره‌کا ل کوره‌ی ژینگه‌ها خو یا جوگرافی یا تایبه‌ته‌نده‌ ب چاندنا
 جوړه‌ فیقیه‌کی تایبه‌ت: بو نمونه ده‌فه‌رێن باشوری هه‌رمیی دشیاندا هه‌یه‌ ته‌رخان
 بکه‌ین بو چاندنا دارخورما و مزاتیا ئانگو (ژبه‌دره و مهنده‌لی و جه‌لولاء و قزل
 ره‌بات) د ده‌مه‌کی دا ده‌فه‌رێن باله‌کایه‌تی و هه‌وره‌مان و ده‌وروبه‌رێن وان یا
 تایبه‌ته‌نده‌ ب چاندنا دار گیزی و ده‌فه‌رێن ده‌وکی ژی سیف لی ده‌ینه‌ چاندن.
 کرنگه‌رین دارا چاندی ل کوردستانی (تری)یه ب هه‌می جوړین وی فه‌کو
 ل سه‌رانسه‌ری هه‌رمێا کوردستانی هه‌یه ، هه‌روه‌سا سیف ژ فیقیین

کرنگه ل پاریزگه ها دهوکی و ههروه سا هژیر کو زیده تر پاریزگه ها موسلی یا
پی ناقداره :

ل پاریزگه ها دیالا ژێ مزاتی و دارخورما وهنارا لی دچینن ، بهلی ژ بلی وان
دهقه رین ک ب جوړه کی فیقی دناقدارن چاندنا فیقی داب ونه رسته کی کورده واریه
ل سه رانسهری کوندين دهقه رین چیاپی د کوردستانیدا ل پاریزگه هین موسل
ودهوکی وههولیر وسلیمانی هیه. ب گشتی به رهه می رووه کی د کوردستانیدا
یی پاشکفته هه گهر به راوردک هین دگهل وهلاتین پیشکفته هه چهنده سه قایه کی
زور گونجای هیه بو چاندنا جوړین جودا جوداین رووه کی.

سامانی نازه لی :

سامانی نازه لی د کوردستانیدا پیک دهیت ژ خودانکرنا چهند جوړین نازه لی کو
ژ پهز و چیل وگامیسا وپه له وه را پیک دهین ، دقیره دا دی باسی نه وان نازه لان و
دابهش بووناوان یا جوگرافی ل ههریما کوردستانی کهین.

۱- میه :

نهو جوړی میه کول کوردستانی هه ی ب میه کوردی ناقداره ، وجوره کا دی
هیه ب پلا دووی دهیت کو ب ناخی حواسی ناقداره

۲- بزنا :

دو جوړین سه ره کی یین بزنا ل ههریما کوردستانا عیراقي هه نه ئیک ژوان بزنا
مه رهزه ویا دی تر بزنا ئاسیایی هه.

وینى میه و بزنا

۳- چیل :

چیلّی مفایه کى ئابووری یى مهزن ههیه ، مفا ژ شیر و گوشت و پیستی وى دهیته
 وەرگرتن ، ولاتین پیشکەفتى گەلەك پویتیە یى دکەن ، بەلى ل کوردستانی هەتا
 نهۆ ئەو پویتیە یى نه دایه ب تایبهتی ژلایى کەرتى کشتى فه .

وینی گاره‌شا

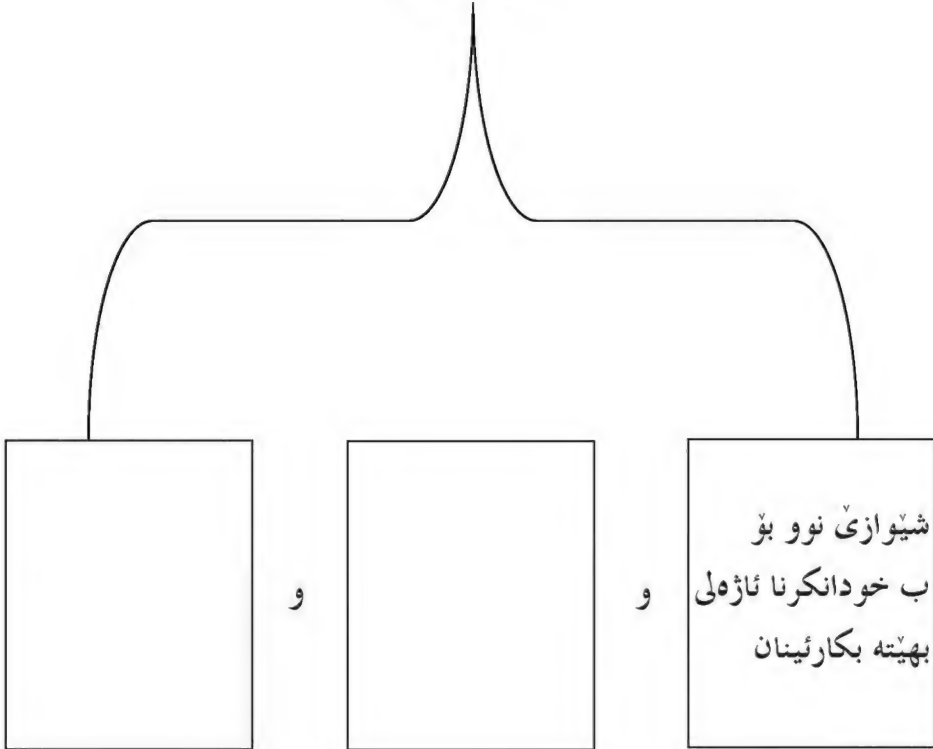
پەلەوەر :-

ب شېۋە كى گشتى پەلەوەر ژ مريشك و قاز و وەردەك و عەلو كا پىك دەين،
چىدبىت ل گوندا چ مال نەبن ئەگەر جورەك يا دو جور يان سى جور ژقان
جورىن پەلەوەر نەبن بەلى ژ وانا مريشك ژەميا كرنگترە ژلايى
پشكداريكرنى دچالاكيين ئابوورى دناف بازارادا ، هەژى گوتنى يە كو گوشتى
مريشكى و هيكا وەردە كا داخازيە كا زور ل سەرە ژلايى ئاكنجيين كوردستانى
قە لەورا هەرچەندە ژمارا پروژين مريشكا گوشتى گەهشتيە (٤٦١) پروژا كو
سالانە نزيكى (١٨،٥) مليون مريشكا بەرھەمئيان بەلى ديسان چەندە كا زور
ژ گوشتى مريشكا و هيكا ژ ولاتين جودا جودايين جيھانى دەينە كرين و دينن
بازارين سەرانسەرى باژيرو باژيركين كوردستانى ، هەروەسا ژمارا هيكين مارق
ل دەورو بەرين (٨) دايە كو بەرھەمى سالانە (٢٠) مليون چيچەلو كن .

راهینان

بۆ پېشقەبرنا سامانى ئاژهلى
و رزگار بووى ژ ئاستهنگ وگرفت

دشيانداههيه:

سەيران و گەشت و گوزار

سەيران و گەشت و گوزار چالاكیەكا ئابوورى يا زۆر كرنگە، ئەف كرنگە ژی د پېشقه چوونیدایە مل ب مل دگەل پېشكەفتنا شارستانی و ئاستی رهوشەنبیری و شیانی ئابووری.

بنه مایین سروشتی :-

ل دهقەرین چیاىی شیانه كا گەشت و گوزاریا سروشتیا زۆر مەزن تیداهەیه ژ بەر جوانیا دیمەن سروشتی و ب ئەگەرا هندی كو كەش وههوايه كى پاقرۆ هیمانه هەیه و پر ن ژ كانیا و ژیدەرین ئافى . بۆ نمونه سیلاقین گەلى عەلى بەگ و بیخال لپاریزگەها هەولیری و ئەحمەد ئاوا ل سلیمانی و ئاشەوا و ئینشكى و سولاقل دهوكى ، هەروەسا شكەفتین كەفن ژی جەین سەرنج راکیشن و ژقان شكەفتا شكەفتا كونهبا و قزقایان و زەرزى و هەزارمێرد ل پاریزگەها سلیمانی و شانەدەر و دەرگەله و كونهبا ل پاریزگەها هەولیری ، و چارستین وههلامەتا و ئینشكى ل پاریزگەها دهوكى . هەروەسا هەبوونا چەندین رووبارین مەزن وهكى خابوور و دىجلە وزی مەزن و زیى بچووك ب تایین وان قە.

سەقایى كوردستانی ژی بنه مایه كى دى یى پالدهره بۆ پېشقهبرنا گەشت و گوزار ب دریزیا سالى ، ل هاقینا یا هینه ب تایبەتى ل دهقەرین چیاىی و ئەسمان هەردەم ساهیه هەوا ژی یى پاقرۆ د هەمان دەمدا

زقستانی بەفردباریت و ژبەر هندی چەندین دیمەن جوان لی دروست دبن ، وشیانداهەیه وەرزشا سەر بەفری ژی دق وەرزیدا بهیته كرن .

ههروهسا ههريما كوردستاني يا دهوله مهنده ب رووه كي سروشتي ب تايهت ب وان دارستاني كو ل دهقهرين چيائي ههين

بنه مايين مروفي :-

ل ههريما كوردستاني چهندين شيانين گهشت وگوزارين مروفي تيداههنه كو دنبه نه گهري راكيشانا گهشتيارا، ژ هه ميا :

١- ههبوونا شووينوارين گرينگ وكهفن وهكي كهلا ههوليري و كهلا كهركوكي وب دههان كهلاين بچوو كين دي ، ههروهسا ههبوونا شكهفتا شانه دهر كو پاشاوين ههستين مروفي نياندارتال تيدا ديتينه كو ميژوويا وان دزقريته (٤٥٠٠ - ٦٠٠٠) سالا بهري نهو . ههروهسا كهفنترين گوندي چاندين (گوندي چهرموو). ههروهسا شوونوارين ميرنشينين كوردي وهكي سوران و بادينان و شوونوارين سهركردى مهزني كوردي موسولمان سهلاحهدين ئهيوبي ، زيدهباري ههبوونا كهفنترين باژيرك ب باژيرمابيت نهو ژي (ههولير) پايتهختي ههريما كوردستاني يه .

چالايي : گروپهك ژ قوتابيا نهخشهكي سهر ديواري ل سهر بابيهتي بنه مايين مروفي ناماده بكهن .

- ۲- هه‌بوونا مه‌زارین ئایینی و گورین چاکا.
- ۳- هه‌بوونا پیشه‌سازی و هونه‌ری فۆلکلوری .
- ۴- هه‌بوونا چه‌ندین جهین گه‌شت و گوزاری وه‌کی ئوتیل و گوند و خارنگه‌ه و گازینوین گه‌شت و گوزاری .
- ۵- هه‌بوونا چه‌ند پارکه‌کا وه‌کی پارکا هه‌ولیر ، ونه‌و چه‌ند پارکین دی ل به‌ر دروست کرنی نه .
- ل سه‌ر فان بنه‌ما ژماره‌کا هافینگه‌ها سه‌ر هلدایه وه‌کی (سه‌رسنک ، سواره‌تووکا ، زاویته ، سۆلاف ، شه‌رانش ل پاریزگه‌ها ده‌وکی .... (سه‌لاحه‌دین ، شه‌قلاوه ، چوندیان ، بیخال ، حاجی ئومه‌ران) ل پاریزگه‌ها هه‌ولیری ..... (سه‌رچنار ، دۆکان ، ئه‌حه‌د ئاوا ، ته‌ویلّه ، بیاره) ل پاریزگه‌ها سلیمانیی .

قەگوھاستن و ھاتن و چوون

دقى بابەتیدا دى باسى جوړين رى وريبارا دكين ،بيگومان ئەقرو ئيك ژ وان
پيشهريڼ كو رادى پيشكهفتنا ھەر ولاتهكى پى بزانيڼ رادى چريا رى وريبارا
يه ب ھەمى جوړين خو قە (ئەسمانى ،ھشكاتى ، رووبار ، دەريايى ،ريکا بوريا
.....) ھندى توړى رى وريبارا يا چتربيت ئەقە دبیتە نيشانەك لسەر
پيشكهفتنا وەلاتى ، ب راستى رى وريبار بشاھمارا ژيانى دھيتە دانان ژ ھەموو
لايهكى قە ل ھەريما كوردستانيدا دابەش دبنە سەر ئقان جوړين خارى:

۱- رى وريبارين :

بيگومان ئەق جوړه جوړى ريگا ترومبىلا يە ئانكو ريكيڼ قيكرى وجوړى
شەمەندەفرى ژى قەدگريت ئانكو ھيلا ئاسنى . ل ھەريما كوردستانى ئەقرو بتنى
جوړى ئيكى ھەيە ئانكو (ريكيڼ قيكرى و ريكيڼ نە قيكرى) قان ريكا چەند
جوړين ھەنە وەكى ريڼ نيڤ دەولەتى كو باژيريڼ كەركوك و ھەولير و سليمانى
و دھوك و ميسل وب سنورين نيڤ دەولەتيڼ ھەريما كوردستانى قە گريدەت
دگەل ئيرانى و سوريا و توركيە و بەغدا پايتەختى عيراقى ، جوړەكى دى ژى
ھەيە كوبھايەكى كيتر ھەيە ، ئەقە ژى سەنتەرى پاريزگەھا ب سويتەرى قەزا
و ناحيا قە گريدەت و جوړەكى دى ژى ھەيە كو نەھاتينە قيكرن كو ريكيڼ
ئاخى نە و گوندا پيڅقە گريدەت .

چالاکى : گروپەك ژ قوتابيان راپورتهكى لسەر (قەگوھاستن ھاتن وچوونى)

بو وانا بهيت نامادە بکەن .

٢- ریبیین ئەسمانی (هیلین ئەسمانی) :

ئەف جۆری رى پىشتى ژنافچوونا رژیما به عىس ل ٢٠٠٣ ز ل هەريما كوردستانى پەيدا بوو ، ونهۆ هەردو فروكه خانين نيڤ دهوله تيين سليمانى و هەولي رى ئاماده نه بو گەشتين ئەسمانى ل سالا (٢٠٠٥) بو جارا ئيكى د ميژوويا كوردستانى د حەجيين مالا خودى ژ پاريز گەهين كوردستانى ژ فروكه خانا هەولي رى يا نيڤ دهوله تى بو فروكه خانا (جده) يا نيڤ دهوله تى ل عەره بيتانا سعودى و بهروفاژى ژى سەفەر كر .

سەبارەت ب ريبا رووبارى ئەف جۆرى ريبكا هەتا نهۆ چ مفا ژى نەهاتيه وەرگرتن ل هەريما كوردستانى زيده بارى هەبوونا چەندين رووبارين مەزن وهكى ديچله و زيى مەزن وزىي بچووك و زيى دهوكى و سيروان .....هتد .

دشياندا هەيه بيژين كو هەريما كوردستانى وهكى سەرآنسەرى عىراقى دوارى ريكين هاتن و چوونى زورا پاشكەفتى ، ئەگەرى قى ژى دزقريت بو سياسەتا پاشكەفتيا شەر خوازانهيا رژیما به عىسا ژنافچووى . لەورا ئەفرو ئەركە كى مەزنى لسەر ملين كوردستانيا ژ لايى گرنگى دانى ب هەمى جۆرين رى و ريبارا فه ، ئەگەر مە بقيت مە ولاته كى جوان و پيشكەفتى و ئيكگرى و ئافەدان هەبيت .

پشکا میژووی^۶

(میژوویا نوو و هه قچه رخا کوردستانی^۶)

كوردستان ل سەردەمى مەغۇلىيان (ئىلخانى و جەلائىرى)

مەغۇل :

مەغۇل كۈمەكا ھۆزىن ئاكنجىيىن دەقەرپىن ئاقەراستا ئاسيا (ب تايىبەتى مەغۇلىيا و دەوروپەرى وى) بوون ، چ ژبەر ژىنگەھا ب زەھەتا بىبابانى يا ھىشك و ب كۆچەرى ژيانا خو دناۋ چادرو رىمالا بوراند و قەگەھاستن كرن دناۋ دەقەرپىن گەرم و زوزانان ل وەرپىن سالى و د جەنگىن خوۋدا كوشتن وتالانكرن ئەقجا ژبەر ھندى ب مللەتەكى توندرەو و تىككەر د مېژوویدا بەھسى وان د دھاتەكرن .

ل دەوروپەرى سالا (۱۲۰۶) ز وەكى ھىزكا كارتىكەرا سەربازى و سىياسى دەرکەفتن ئەو ژى دەمى كۈ سەركردى وان يى ئاقدار (جەنگىزخان) شىاي ھەمى ھۆزىن مەغۇلان بکەتە ئىك و پاشى ولاتىن چىنى ولاتى ل پشت روپبارى (بلاد ماوراء النهر) و خوراسان و فارس و ئازەربىجان و دەقەرا قەفقاس داگىر بکەت . ل دەسپىكا لەشكر كىشيا مەغۇلان بو سەر كوردستانى دزقرىت بو سالا ۱۲۲۱ ز دەمى چەند ھەرىم و باژىرىن روژھەلاتا كوردستانى داگىر كرىن ھەرچەندە كۈ كوردان خو نەدا دەستى و بەرھنگارىيا وى كر و بەرخودانەكا زور نىشاندا ھەروەكى ئاكنجىيىن باژىرى (مەراغە) ل روژھەتا دەرياچا ئورمىي دەمى بو ماوى چەند روژان بەرسىنگى دۆرىپچا دژوارا مەغۇلان بو سەر باژىرى وان كرى .

ھەروەسا سالا ۱۲۳۱ ز مەغۇلان لەشكەرەكى مەزن ھنارد بو سەر شارەزور بەلى ژبەر ئەوى كۈ سولتانى ھەولپىرى و خەلىفى عەباسى لەشكەرەك ئامادەكر بو بەرھنگارىيا ھىرشا وان ئىدى مەغۇلان خو قەكىشان ، لگەل ئەوى چەندى مەغۇلان سالا ۱۲۴۵ ز ھىرشەكا مەزن و بەر بەلاۋ

کره سەر شارەزۆر و خەلکە کۆی زۆر کوشتن و باژێر کافلەر ، هەر ژبەر قۆی چندی ئەو بوو هەندەک ژ ئاکنجین شارەزوو گەلەک دەقەرین دی ناچار بوون وەلاتی خوێجە بهێلن و بەره‌ف وەلاتی شامی بچن .

پشتی ئەقۆی ئیدی مەغولان لێن سەرکردایەتیا هۆلاکۆی خو ئامادە کرن بو داگیر کرنا بەغدا ، بەری قۆی چەندی باژێری کرماشان ل روژهلاتا کوردستانی تووشی کافلەکرنی ببو ب دەستی مەغولان چونکی کەفتبوو سەر ریکا هێرشا مەغولان بو سەر بەغدا ، کو و هۆلاکۆی سالا ۱۲۵۸ ز شیا داگیر بکەت و داوی ب خەلافەتا عەباسی بهینت و دووماهی خەلیفی عەباسی (المستعصم بالله) بکوژن و چل روژان دەست ب کوشتن و سووتنی و کافلەکرنی و تالانی کرنی کرن.

هەر ئەقۆی سالی ، هۆلاکۆی لەشکرە کۆی مەزن ب سەرکردایەتیا (ئەرقیتونی) هەنارد بو داگیر کرنا قەلا هەولێری ، بەلێ کورین قەلایێ شیان لەشکرێ هۆلاکۆی راوەستین و بوماوی زیدەتر ژ شەش هەیفان بەرسنگی دۆرییچا مەغولان بگرن هەر چەندە د تەنگا قۆی و برسی و نەخوشیی دا بوون ، ل دوايي هۆلاکۆ ب هاریکاریا لەشکرێ حاکمی میسلی (بدرالدین لؤلۆ) کو ئالیگریا خو بو هۆلاکۆی راگەهاندبوو ، شیان قەلا هەولێری بدەنە بەر مەنجه نیقان و دەرزو کووران بیخەنە شویرە کەلێ ، و پاشی داگیر کر و هژمارە کا مەزن ژ خەلکی وی کوشتن.

پاشی لەشکرێ مەغولان بەره‌ف باکوورو روژئافایی کوردستانی چوون و باژێر (میفارقین) کو ئیک ژ وان باژێرین کوردی ل باکووری کوردستانی بوو کو لێن سەرکردایەتیا مەلک کامەل ئەیوبی بوو شیا بو ماوی دوو سالان بەرسنگی

دورپېچکړنا له شکرې مه غولې راوهستن ، بهلې برساتيې و نه خوشيې و گراني و
 بهرته ننگي کهښته ناډاکنجيېن باژيري تووشي کاره ساتين مه زن بوو نه ښه .
 ژفي لايي ژي ب فەرمانا هولا کوي ب له شکره کي زيده تر مه غولان هيرش کر نه
 سهر نه ښي باژيري نه فان هويا ب گشتي وه کر کوهلاکو نه ښي باژيري بشتي
 بهرگريه کا ميرانه بستينيت و (مهلك کامل) ژي ب ئيخسيري کهښته دهستي
 هولا کوي ب زولم و زوري شهيد کر و خه لکه کي زوري ښي باژيري ژي کوشتن .
ديارترين نهو نه گريېن کو وه کري کوردستان پتر بکهښته بهر هيرشين
مه غولان نه ښه نه .

۱- ته ماعکاري و گياني بهر فراه بوونا خوزيا مه غولان بو دهست ب سهر داگر تڼا
 ب سهر باژير و ناهه دانا ښي دهڅيري و پيخوشبون ب خيرو بړين کوردستاني .
 ۲- هه بوونا دهست هه لاتا چهند هيزه کا ل وي دهڅيري وه کي خه وارزميان کو
 دوژمناهي ل گهل مه غولان هه بوو ، وه کر کو کوردستان بيته مهيدانه ک بو شهر و
 پيکداداني و دوبره کي .

هه ژي گوتني يه دهوله تا خه وارزميا کو ئيک بوو ژوان دهست هه لاتدارين
 موسلمانان بوو کو حوکم ل بلاد ما وهراء النهر و خوراسان دکر ، و ب
 هه لوه شاندا نه ښي دهوله تي ب دهستي مه غولان ريک خوش کر نه ک بوو بوستاندا
 کوردستاني و پاشي به غدا .

۳- گرنگيا کوردستاني وه کي ريکهک وپاشي ده رگهک ، بو بو مه غولان کو
 بريکا وان بگه نه به غدا وهلاتي شامي . پشتي نه فان له شکرې هولا کوي
 بهره ډ باژيرين وهلاتي شامي چو و ههر تشتي ژلايي شارستاني و ناهه داني
 ښه هه بوو هه مي ژناڅيرن ، بهلې فەرمانروايا ميسري کومه ماليک
 بوون شيان ل شهر ي (عين جالوت) دا ل نيزيکي عه کا ل سالا

۱۲۶۰ز لەشكرى ھۆلاكوى بشكىنن وئىدى ھېرشىن مەغۇلان ل ۋى سنورى براستىنن . دقى شەرىدا كوردىن رۇژئاقايى كوردستانى و كوردىن ۋەلاتى شامى رۆلەكى گىرنگ ھەبوو مل ب ملئ مەمالىكەفە بو شكاندنا مەغۇلان . ب قى شىۋەى سەرانسەرى كوردستانى و دەفەرئىن دەوروپەر بوونە پارچەك ژ دەولەتا مەغۇلى ئىلخانى .

راپەرئىن كوردا :

پشتى داگىر كرنا مەغۇلان كوردان سەرى خو شۆرنە كر بو بىانيان و داگىر كەران ، ب بەرۇقاژى چەندىن راپەرئىن ل دەفەرئىن جودا جودا ل كوردستانى سەرھلدا بەرامبەرى مەغۇلان ، ژوان ژى كوردىن مىسل سالا ۱۲۶۲ز شىان لەشكرى مەغۇلان ژ باژىرىن مىسل دەرىيخن و باژىرى ژى پاقر بكن .

دەمى مەغۇلان لەشكرى زىدەتر ھنارتى بو گرتنا ئەقى باژىرى كوردىن ئەقى باژىرى ب ئازابى و زىرەكى خو ديار كر . ھەروەسا ھەقلىرى ژى (ئەربل) ئارامى ب خوڤە نەدىت ژبەر راپەرئىن بەردەوامىن كوردان كو گىرنگىن ژوان راپەرئىنا ساربازگەگى ھەقلىر بوو كوماۋى سىز دە سالان فەكىشا .

كاودانىن كوردستانى و دەفەرئىن ژىر دەست ھەلاتا دەولەتا ئىلخانيان مەغۇلان ل بن بارى ئەقى سىياسەتا زلم زوردارى و نەئارامى ، ماىە ھەتا كو مرنا ئىلخانى نەھى سولتان (ئەبو سەعید بەادرخان) ل سالا ۱۳۳۶ز كو كەس ل دوىف خو نەھىلابوو كوجھى ۋى بگىرت ژبو فەرماندەوايى ژبەر ھندى سەر كرده كى دى يى مەغۇلان كو ناقى ۋى شىخ ھەسەن بوو سەرۋكى ھوزا جەلاىرى مەغۇل بوو ، دەستەھلات ئىخستە بن دەستى خو .

دهوله تا جه لائیری :

دهوله تا جه لائیری ل سهر دهستی شیخ حهسه نی جه لائیری ل سالا ۱۳۳۶ز هاتییه دامه زراندن کو عیراق و پتریا ههره مه زنا ئاخا کوردستانی فه گرتیه ، باژییری به غداژی پایتهختی ئه فی دهوله تی بوو ، کو حه تا سالا ۱۴۱۱ز حوکمرانی ل فی دهقه ری یا بهرده وام بوو .

تهیمورلنگ :

چهند ساله ک ژبه ری ژناقیرنا دهوله تا جه لائیری سهر کرده کی دی یی مه غولان کو نافی وی (تهیمورلنگ) بوو هیژشه کا مه زن ژ (بلاد ماوه راء النهر) دهست پیکر و ئیران و عیراق و به شه کی زوری کوردستانی ستاند حه تا کو گه هشتیه نافه راستا ئه نادولی ، ئه فی ژی کوشته کا زور و کافلکرنه کا مه زن بکار ئینا دوان دهقه رین کو تیدا ده ربازبوی ژوان ژی باژییری به غدا بوو . هه ژی گوتنی یه ئاکنجیین میرنشینا لوری بچووک ل روژه لاتا کوردستانی شیان گه له ک ب زیره کی وب جه رگ به رامبه ری په له مارو هیژشین تهیمورلنگی براستن و تووشی شکه ستنی بکه ن . به لی تهیمورلنگی پشتی ئینانا هیژه کا زور و دور پیچکرنه کا دژوار دهست ب سهر (خورم ئابادا) دا کرت کو پایتهختی ئه فی میرنشینی بوو . ههروه سا باژییری ماردینی ل باکورئ کوردستانی گه له ک ب میرانی له شکری (تهیمورلنگی) بو چهند جارن شکاند به لی دووماهی جار ئه ف باژییره ژی ب دهردی باژییری (خورم ئاباد) چوو . هاته ستاندن .

وێنێ باژێری ماردینی ل باکووری کوردستانی

گەلەك پێغه نه چو تهيمۆرلەنگ دمریت چاره كادی جه لایریان ب سەرۆكاتیـا
 ئەحمەدی جه لائیری دهست ب سەر به غدا دا گرت به لی ئەقی جاری حوكمی وان
 كەلەك قەنه كیشا ژ بهر كو هیژین (قەرەقوینلو) ب سەرۆكاتیـا (قەرە یوسف) ل
 سالا ١٤١١ از دهست ب سەر به غدا دا گرت .

كوردستان ل سەردەمی هەردو دەولەتین قەرەقوینلو و ئاق قوینلو:

ل سالا ١٤١١ از هۆژین قەرەقوینلو (بهرخی رهش) یێن توركومانى ب
 سەرۆكاتیـا قەرە یوسف دووماهیێ ب فەرمانروایا دهولەتا جه لائیری بینن دهست
 ب سەر دهقەرین دبن دهستی وان دا بگرن ، ب قی شیوهی عیراق و به شهکی
 زۆری کوردستانی بوونه پارچهك ژ دهولەتا قەرەقوینلو . ل سالا ١٤٦٨ از هۆژین
 ئاق قوینلو (بهرخی سپی) یێن توركومانى ب سەرۆكاتیـا (ئوزۆن حەسەن) شیان
 پشتی چەندین شەرو رووب رووبوونان دووماهیێ ب فەرمانروایا دهولەتا
 قەرەقوینلو بینن و دهست ب سەر دهقەرین د بن دهستی وان دا بگرن .

بشي شیوهی عراق و بهشه کئی زووری کوردستانی بوونه پارچهک ژ دهولهتا ئاق
 قوینلوی ههتا کو سالا ۱۵۰۸ز (ئانکو دهست پیکا چهرخي شازدی) دهست
 ههلاتا وان دریزی پیداههتا کو وی دهمی کو شاه ئیسماعیلی سهفهوی باژییری
 بهغدا ستاندن و دوماهی ب دهولهتا ئاق قوینلوی ئینای.

دقی ماوهی ژیدا دهفهريڻ ل بن دهست ههلاتا ئهقان ههردو دهولهتان بوونه
 مهیدانا شهرو پیک دادانی ل ناؤهرا فهمرانهوایی ل سهر دهست ههلاتی ، ژهر
 قی چهندی ژ پشت گوهقه هاقیتن و کافلکاریي جارهکادی ب سهر پتریا ئاخوا
 کوردستانی و عراق و دهفهري داگرت، و ل گهل هندی زی دا فهمرانهوایی
 ههردوو دهولهتان شیان ب دژواری دهست ههلاتا خو ل سهر کوردستانی ب
 سهپینن .

راهینان و پرسیار

پ ۱/ ئهقان پیناسه بکه :

(۱) شورهشا سهرباز گههین ههقلیری	(۲) مهلك كاملی ئهیوبی
(۳) مهغول	(۴) عهین جالوتا
(۵) میرنشینا خهوارزم	(۶) شیخ حهسهنی جهلائیری

چالاکي :

گروبهک ژ قوتابیان بهلاقوکه کا سهر دیواری ئامادهکهن.... لایهک ژ کارهساتین
 سهردهمی مهغولان لسهر میرنشین کوردان د ناؤه بابهتیدا ههبيت .

دهسته لاتداريا سياسيا كوردی ل سەردەمی مەغولان (ئیلخانی - جەلائیری) :

هەر چەندە کوردستان د میژوویدا دیر و درێژا خودا پتر مابوو لێ دەستی داگیرکەرەکان و بیانیافە . بەلێ حەزا سەربەستیی ژین دەستی دوژمنێ کوردایا بەردەوام بوو ئەقەزی بویە ئەگەری وێ چەندی کو دەست هەلاتا سیاسیا کوردی ل چارچۆفە و شیوی جودا جودا دا ل فیری وێرا هە . سەرهلەت بێتە راستیەکا ئاشکرایا وی سەردەمی ئیک ل دویف ئیک دمیژوویدا کوردستانییدا ب تاییبەتی ل سەر دەمی مەغولان (ئیلخانیان و - جەلائیری) یاندا، ب راستی سەرهلەدان و هەبوونا دەست هەلاتا سیاسیا کوردایا و دوی سەردەمیدا بقی رەنگی بوو ؟

۱- میرنشینان .

۲- فەرمانرەویا کەلان و دەقەرەکان

۳- سەرۆکی بازیریان .

دیارتیرین میرنشینین کوردی یین ئەوی سەردەمی ئەقەبوون :

۱- میرنشینا لوری مەزن (میرنشینا فەزلەوی) :

لورستان هەرێمەکە پتریا ئەردی وی چیاو گرک د زانارن دکەفتەه باشوری روژههلاتا کوردستانی . ژ زاردەقێ هەندەک ژ میژوونقیسان هەر ژ چەرخی دەهی زاینی دەست هەلاتا سیاسیا کوردی ژ لورستان و بەختیاری دەرکەفتیه .

باپیری مەزن یی میرین بنەمالا لورستان ئەبوحەسەنی فەزلەوی بوو ژبەر هندی دبێژنە قی میرنشیني میرنشینا فەزلەوی . پەيوەندیي سیاسي ل گەل مەغولان (ئیلخانیان - وجەلائیریان) و مەمالیکان پیک ئینان و گرنگی ب حوکم رانی و ئاقەدانی و خانەدانیی دایە .

ناقدارترین میرین قی میرنشینئ :

ا- میرهه زار نه سپ کوری میر نه بو ناهیر محه مه د:

ژ نافدارترین میرین لورستانی یه ل نیقا ئیکئی ژ چهرخی سیزدی زاینی، گهلهك گرنگی ب لایه نی ئابوری و ئافه دانی و بیناسازی دایه ژ بهر قی چه ندی خه لیفی عه باسی (ناسرلدين الله) نازناقئ (ئهتابهك) دایئ دهسهلاتا خو بهر فرههكر ههتا نزيك ئهسفههان ، ل سالا ۱۲۵۲ ز مریهه .

ب- نه سرهت دين نه حمه د:

كو ل دهسپيكا سه دی چواردی زاینی فه رمانره وایی کریه و میرنشین دقئ سه رده میدا ژ لایئ سیاسی و ئابوری فه گهلهك وهرركر، وئهن وتناهی وسه قامگیری بهر ده قهریدا کیشابوو ، نه ؤ میره ل سالا ۱۳۳۳ ز مر.

۲- میرنشینا هه کاری :

میرنشینا هه کاری (هه ریما (چوله میرگئ) ل باکوری کوردستانی ل چه رخی سیزدی زاینی پهیدا بو ، هیژ و دهسهلاتا میرین وی هه ر ژ زیئ مه زن ههتا ده ریا (وان) ی فه گرتبوو ، ل روژ ههلاتئ ژئ گهلهك جارن دهسهلاتا وی دگه هشته سهلماس و خوی .

بنه مالا میرین هه کاری دنا ؤ کورداندا بخانه دان و بحورمه تی نا قئ وان چوبوو ، وه کی پاشا و مه زین میران دهاتنه نیاسین ، و گهلهك خه م و خورو شولکه ربوون و هه می نهو باژیر و گوندین ل بن دهسهلاتا خو بهر هف ئافه دانی برن و هه ولین بلند کرنا ئاستئ ژین و ژیارا خه لکی دا ، و گرنگی بریك و بازرگانیا وهلاتئ دا ، ههروه سا گرنگ ب زانست و زانیاری دا ریز ل زانیان دگرت و قوتا بخانه و مهلبه ندین فیر کردنی و ئافه دان کرنئ .

ژناقدارترین میرین وی :

۱- میر ئەسەدەدین موسا کوری مەنگەلان کول دەمی هاتنا مەغولان بو دەقەری،
میری میرنشین بو.

۲- عیمادەدین موجلی کو نهقی میر ئەسەدەدین بو ، بو چەندی هاتبوو نیاسین
کو گەلەك حەز ژ زانست و زانینی دکر ، ریز ل زانا دگرت ، وقوتابخانە بو
قە کر.

میرنشینا هە کاری پستی وی سەردەمی هەر ب هیژ ما و سەردەمی ئوسمانی ژیدا
میرین وی خودان دەسەلات بوون .

۳- میرنشینا بەدلیسی :

ئەف میرنشینە ل باژیری بەدلیسی ل باکوری کوردستانی هەر ژ سەردەمی
عەباسیان پەیدا بو ، مەزنە ماقویل کونفدراسیونا هۆزا رۆژەکی دامەزراندبوو ،
دەسەلاتا وان یا پشتاو و پستی ب سەدان سالان قەکیشا ، وبنەمالا میژوو
نقیسی بناف و دەنگ (شەرەفخان بەدلیسی) میری قی میرنشین بو ، و ل
دویف ئاخفتین شەرەفخان بەدلیسی ناقي (۱۸) میرین قی میرنشین ب دەست
کەفتینە .

ژمیرین وی یین ناقدار :

میر شەرەفەدین ئەبو بەکر کول دەسپیک سەردەمی دەولهتاجەلایی دەسەلات
کر ، و ناقي وی دکتیبا شەرەفنامیدای هاتی یه ، میرنشین ل سەردەمی وی دا
بچووک و سنوردار بو . ومیر زیائەدین رۆژەکی کول نیقا چەرخی چاردی یی
زایینی میری میرنشین بو قی ، بزیرەکی و ژیهاتی ب ناف و دەنگ بوو سنوری
میرنشینا خو بەرفرەهکر بوو باکوری دەریا وان .

وینی باژیری به دلیسی ل باکوری کوردستانی

كوردستان دناڤ ملەلانا ئوسمانى وئيرانىدا

كوردستان ل دەسپىكا چەرخى شازدى :

كوردستانا مەزن كو نوكه ل سەر چوار دەولەتان (عىراق و ئىران و توركيا و سورىا) دابەشكرىه ، ل دەسپىكا چەرخى شازدى خودان قەبارەكا سىياسى يا سەربەخو بوو ، هەر چەندە دەولەتەكا هەڤگرتى ل سەر ئاڤا كوردان پىك نەئىنا بوو، بەلى ل كوردستانى چەندىن مىرنشین و دەسەلاتىن خومالى يىن كوردان هەبوون، كو هەر ئىكى ل دەڤەرەكى حوكم دكر وه كو نىمچە دەولەتەكى بون ، ول ژىر سىبەرا فان قەواران كوردستانى دەرڤەت بو هەبوو پارىزگارىا كەلتورى نەتەوايەتى و كومەلايەتى خو بکەت و ژنەمانى رزگار بکەت .

ئەڤ مىرنشین كوردان هەمى وهكى ئىك نەبون ، هەندەك دىچووك بوون و دەسەلاتا وان يا توخىب دای بوو ، وهكى مىرنشینا (پالو) ل باكورى كوردستانى كو ژفى باژىرى و دەورو بەران پىكەت بوو . هەندەكان ژى بتنى ھۆزەكا كوردى بخۆڤە دگرت وهكى مىرنشینا (برادوست) ، بەلى مىرنشینا (بادىنان) هەرىڤەكا بەرفرەھ ل بن دەستى بوو كو هەمى دەڤەرا بەھدىنانا نوكه ڤەدگرت . ژلايى دى هەندەك ژوان مىرنشینان شیان پارىزگارىي ژ سەربەخويا خو بکەت و دەمەكىدا هەندەكىن دى هەبوون ناچار بوون باج و زىرە سەرى بدەنە دەولەتەكا مەزنا دەڤەرى بو پارستنا قەوارە و دەسەلاتا خو .

ژمارا وان مىرنشین كوردى نرىكى (٣٠) مىرنشینان بوون دوى سەردەمىدا كو بناقدارترین ژوان ئەڤەنە :

۱- هه‌کاری ، بو‌تان ، به‌دلیسی ، بازو‌کی ، زراکی ، مه‌هودی : ل با‌کوری کوردستانی .

۲- دونبلی ، مو‌کریان ، ئه‌رده‌لان ، لو‌رستان : ل رو‌ژه‌ه‌لاتی کوردستانی .

۳- بادپنان ، سو‌ران ، بابان ، داسنی : ل باشوری کوردستانی .

دامه‌زاندنا ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی :

شیخ سه‌فیه‌ددینی ئه‌رده‌بیلی کو ل سالا ۱۳۳۴ز یی مری یه ، ری‌چکه‌یه‌کا سوفییاتی ل هه‌ریما نازه‌ربایجان دامه‌زاند، کو بنا‌فی وی هاته نیاسین د‌گوتنی ری‌جکا سه‌فه‌وی . د‌دی‌قدا لسه‌ر ده‌ستی کور و نه‌فین وی ئه‌ف ری‌چکه ژ بزافه‌کا ئایینی هاته گوهورین بو بزافه‌کا سیاسی - له‌شکری . د‌گهل هندئ کو د‌زایه‌تی‌اوئ ده‌اته کرن ژلای هی‌زین سیاسی‌ن ده‌فه‌ری بتایبه‌ت ده‌وله‌تا (ئاق قوینلو‌)یی تورکمان ، شیخ ئیسماعیل (کو پشتی هینگی ب شا ئیسماعیل سه‌فه‌وی هاتیه نیاسین شیا بزافا خو ب ئارمانج بگه‌هینت ل ده‌می سالا ۱۵۰۱ز ل با‌ژی‌ری (ته‌وریز) مه‌لبه‌ندی نازه‌ربایجان دامه‌زاندنا ده‌وله‌ته‌کا نوی راگه‌هاند بنا‌فی (ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی).

شا ئیسماعیل کو مه‌زه‌به‌کی تونده‌وی شیعا کره مه‌زه‌به‌یی فه‌رمی یی ده‌وله‌تی‌ی هه‌ر بقی چه‌ندی نه‌راوستیا . به‌لکو بزافین وی ده‌ستپ‌کرن بو به‌رفره‌ه‌کرنا سنوری ده‌سه‌ه‌لاتا خو هه‌تا هه‌می وه‌لاتی ئیرانی فه‌گرتین ، ده‌رئه‌نجامی هه‌وین به‌رفره‌ه‌بوونا فی ده‌وله‌تا نوی کوردستان و عیراق ژ ی فه‌گرت .

به‌رگريا كوردان :

زیده‌باری ئەقی کو هیزین سەفه‌وی کەفتنە بەرامبەر بەرگریە کا زیرە کا کوردان ل دەمی هەندەك میرنشین ئامادە نەبووین سەری خو بو شا ئیسماعیلی شوربکەن، بتایبەت هەردو میرنشین (موکریان) و (بۆتان) کو گورزەکی بهیز ل دوژمنی دا و ماوه‌کی زور خوراگرت. بەلی بگشتی دشین بیژین سەفه‌وی ل هەوین دناقبەرا سالین (۱۵۰۶ز- ۱۵۰۸ز) دا شیان پشکە کا گرنگا کوردستانی بیخەنە سەر دەستەهلات و دەوله‌تا خو، کو میرنشین (لورستان) و (هەکاری) و (بەدلیسی) و باژیرین گرنگن (وان)، (دیاربەکر) ژى دگەلدابوون دقیت ئەوژی بزانی کو شاه ئیسماعیل مل ب ملی هیزا سەربازی، شیوازی سیاسیی نەرم ژى بکار ئینا بو راکیشانا دلی میرین کوردان و رازیکرنا وان ب دەسەهلاتا سەفه‌ویان .

هەر د چوارچوقی فان هەوادا شاه ئیسماعیل ل سالا ۱۵۰۸ز شیا باژیری بەغدا داگیربکەت و دەوله‌تا (ئاق قوینلو) ژ ناقبەت کو پایتەختی وان لی بوو ئەقجا دەسەهلاتا سەفه‌وی بەرفرەه بوو، بو ژیریا عیراقی و باژیری بەسرا ژى داگیرگر، بقی چەندی شاه ئیسماعیل دماوی چەند سالەکین کیمدا شیا دەوله‌تەکی دابەزینت کو هەمی ئیران و عیراق و پشکە کا مەزن ژ کوردستانی بگریت دگەل هەندەك دەقەرین قەفقاس .

تەوه‌ره‌ك بو‌گە‌نگە‌شی :-

هیزین سەفه‌ویا روبروی بەرگریە کا دلێرانه یا کوردان بون بو چی پیدقیە مللەت بەرهنگاریا داگیرکران بکەت .

رفتاریین شاه ئیسماعیل بهرامبهری کوردان :

شاه ئیسماعیل سهفهوی ل دهسپیکی ب نهرمی دگهل میرو سهروکین کوردان رفتار کرن و ههر ئیک ل جهین خو هیلان، بیی کو دهست ل کاروبارین میرنشین واندادهت، وبتنی ب وی چهنندی رازی بوو پشتهقانیا خو بو راگههینن و دیاری و خهلاتان پیشکesh بکهن، و دیاره نهقهژی ژبهه وی بوو که ههتا دهمی دهسهلاتاوی بتمامی کوردستان جیگر نهبوو.

بهلی نهقی سیاسهتی گهلهک نهقه کیشا پشتی دهمهکی شاهی دوژمناتیا خو بهرامبهری کوردان ئاشکرا کر و ههتا دژی وان میرین کوردان راوستیا کو بو دهرخستنا لایهنگریا خو بو شاهی چوونه باژیری (خوی) ل روژهلاتا کوردستانی، بهلی شاه ب بیی هیچ هیجهتهکی میرین کوردان خسته زیندانی وپشتی هنگی لهشکرهک ئاماده کر بو دهقهیین کوردستانی بو داگیر کرنا وی وراسته وخو بریقه بهت ودانا میرین قزلباشان ل شوینا میرین کوردان.

دقیره دا سیاسهتا شاه ئیسماعیلی بهرامبهری کوردان ل سهرقان خالان گریدای

بوو :

- ۱- ههلدان بو ژناق برنا میرنشین و دهسهلاتا خو مالی یا کوردان.
- ۲- بزوری بلافکرنا مهزههبی شیعی دناقبههرا کوردان دا .
- ۳- ژناق برنا ههر بزاقهکا یا خیوونا کوردان ب شیوهکی درندانه .

بیگومان ئەف سیاسەتا توندوتیژیا سەفەویان بەرامبەری کوردان د زفریتەفە بۆ
 نەباوەریا شاھ ئیسماعیل ب وان ب تایبەتی کۆ پتریا کوردان ژلایەکی فە ژ
 مەزھەب جودا بوون و ژلایەکی دی فە ب نەتەووی ئازادیخواز و سەرخیش دنیاس
 بوون وو سەری خۆ نەچەماندبوو بۆ چ داگیر کران .

راھینان

پرسیار: سیاسەتا شاھ ئیسماعیل بەرامبەری کوردان ب چەند خالان بژمێرە ؟
 رستەپەك بۆ گەنگەشی: (ھندەك جارەن داگیركەرن ل كوردستانی سیاسەتا
 نەرم بكارد ئینا بۆچی ؟ ھەلویستی كوردان چ بوو ؟

دامەزراندنا دەولەتا ئوسمانی :-

ئوسمانی كوری ئەرتوغرول كو سەرۆکی ھۆزكا تورکی بوو ، ل دوماھیا چەرخێ
 سیزدی زایندا شیا قەوارەکی سیاسی ئافا بکەت ، و ئەف قەوارە کۆ دەستیکی ل
 پشکەکا بچووک ل باکورێ رۆژئافایی ئەنادۆل پیک ئینا وب میرنشینا (ئوسمان)
 بناف کر ، بەلی ئوسمانیان ل ھەولین بەرفرەھبوونییدا د بەردەوام بوون ، ھەتا ل نیقا
 دووی ژچەرخێ چاردی شیان بەرەف ئاخا ئەورپا رۆژھەلات بچن ، و ئەفەزی ھەمی
 ل سەر حسیبا میرنش و ھیزین دەورو بەران بوو ، ب تایبەتی دەولەتا (بیزەنتی) کو
 ل رۆژھەلاتی ئەورپا بوو ، بەلی ھندەك دەفەرن رۆژ ئافایی ئەنادۆلی ل بن دەستی
 وان بوو .

ئەڤمىر نىشىنە كۆل دىمەمە كىدا بوونە دەولەتە كا بهىز و بەرفرە ھژ ئەگەرى ب لەزىي گھورىنا سنوورى دەسەلاتاوان پايتەختە كى جىگر و بەردەوام نە بوو . ھەتا سالا ۱۴۵۳ز سولتان (مەمەدى دوويى يى ناقدار مەمەد فاتح) باژىرى (قوستەنتىنيە) پايتەختى بىزەنتيان داگىر كرد . وناقى باژىرى گھورى بو (ستەنبول - ئەستانبول) بو پايتەختى دەولەت ئوسمانى ھەتا ژ ناچوونا دەولەت ئوسمانى د چەرخى بىستى دا .

سولتان مەمەدى دوويى (مەمەدى فاتح) ى ئوسمانى

سەرئەنجام ئەڤ دەولەتە ل دەسپىكا چەرخى شازدى بو ئىمىراتورىيەتە كا مەزن، كۆ نافەراست ورژناقايى ئەنادۆلى ب خوقەگرت ل گەل دەڤەرە كا بەرفرەھيا ئەوروپا رۆژھەلات . بقى چەندى ئوسمانيان ھىزە كا گرنگا جىھانا ئىسلامى پىك ئىنا بەرامبەرى دەولەتاسەڤەوى ۋەھرەسا دەولەتە (مەمالىك) كۆل ۋەلاتى شام و مىسىرى ڤەرمانرەۋاى دكر . بەلى پەيۋەندىن دوستانە دناقبەرا ڤان سى ھىزا دا ھەبوون كۆ ئەڤەزى كارتىكرن. ل سەر كوردستانى ھەبوو.

شەرى چالدىران سالا ۱۵۱۴ز :

ب دريژاھيا ھەردوو چەرخىن چاردى و پازدى ئوسمانى و بەرفرەھ بوونا وان
بوو بەرۋ روژئاقا ل سەر ئاخا ئەورۇپا ، بەلى سولتان سەلىمى ئىكى (۱۵۱۲-
۱۵۲۰) ھاتە سەر حوكمى و گھورىنەك ل سىياسەتە بەرفرەھ بوونا ئوسمانيان
رووى دا ئوسمانيان بەرى لەشكرى خۇدا لايى روژھەلاتى (واتە بەرەۋ كوردستان
وئاخا عەرەبان .....)

گرنگرتىن ھوکارىن قى گھورىنى ئەفە بوون :

۱- سەرھلدانا دەولەتە سەفەوى ل ئىرانى و پىنگاۋ ھاقتىنا وان بۇ كوردستانى ،
عىراقى و ئەنادۆلى بارودوخى سىياسى يى دەفەرى تىك دا ب تايىبەتى كو شاھ
ئىسماعىلى بانگەوازييا شىعە گەرىي ل قان دەفەران بەلاۋ كر و بۇ قى مەرەمى
ژى كوشتارىن مەزن ئەنجامدان .

۲- ئوسمانى رازى نەبوون كو ئەۋ دەفەرا پىرگىرك و سىراتىژى ل بن دەسەلاتا
سەفەوى يا دابن .

۳- ئوسمانى د قى ماوھىدا نەشيان بەرفرەھيا خۇ زىدە تىركەن ل ئەورۇپا ، ژبەر
ھندى ل ھندەك دەفەرىن دى گەرىان ژ بۇ فراوان خوازىي .

۴- داگىر كرنا روژئاقايى عەرەب و كەنداقى و دەرياي سوور ژلايى ئىسپانياو
و پورتوگالى قە ، ئوسمانى پالدان بۇ وى يەككى كو بەرامبەرى وان راوستن نە كو
دەرگەھى بازىرگانى دناقبەرا روژھەلات و روژئاقا دا بەرامبەرى ئوسمانيان بگىرن .
د ئەنجامدا سولتان سەلىم ب لەشكرى مەزن ھىرش كرە سەر دەولەتە سەفەوى ،
لەشكرى ئوسمانى ب سەركردايەتيا سولتان سەلىمى ئىكى و لەشكرى
سەفەويان ب سەركردايەتيا شاھ ئىسماعىلى سەفەوى ل (۲۳)ى

ئابى ۱۵۱۴ز ل دەشتا چالديران ل باكورى روژھەلاتى دەريا يا (وان) ، ل سەر ئاڭا كوردان بەرامبەرى ئىك دوو بوون . ھەر چەندە لەشكرى سەفەوى ل دەستپىكى سەرکەفتەك ب دەست ڧە ئىنا بەلى پىشتى ھىكى تووش كارەسات و شىكەستنى بوون ، چونكى ئوسمانيان ھىزەكا پىادەيا موكم تر و ھەروەسا چەكى ژ جورى (تۆپ) ھەبوو د شەرى دا سەرکەفتن . سەرەراى ئەڧى شىكستنا مەزن ھىشتا دەولەتا سەفەوى نەھاتە ھەرفاندن ، چونكە سولتان سەلىم ھەر چەندە پىشتى شەرى چوو ناڧ باژىرى (تەبرىز) پايتەختى ڧى دەولەتى ، بەلى پىشتى ھىنگى خۆژى ڧە كىشا و ھەولا داگىر كرنا چ دەڧەرىن دىن ئىرانى نەدا ، بەلى ژلايەكى دى ڧە شىكەستنا سەفەويان كاركرە سەر دەولەتا وان ل كوردستانى ھەروەكى پىشتى ھىنگى بۆمە روون و ئاشكرا بووى .

ھىزىن كوردان ل شەرى چالديران :-

دڧىت ئەوى بزائىن كۆ ھىزىن كوردان دگەل ھوكارىن دى رۆلەك ھەبوو ىە ب سەرئىخستنا لايى ئوسمانى د ڧى شەرىدا ، چونكە ژبەر نەرازيبوون ل سەر سىياسەتا خەلەتيا شاھ ئىسماعىلى ژلايەكى و ھەولن مەلا ئىدرىس بەدلىسى (كوكەسەكى پاىە بلندى سىياسى وئايىنى يى كورد بوو ژلايى سولتان سەلىم) وژلايەكى دى ڧە شازدە مىر و سەركردين كورد ب ھىزىن خۆڧە ھاتنە دناڧ رىزا لەشكرى ئوسمانى ل شەرى چالديران . ھەر بو ڧى چەندى سولتانى پىشتى سەرکەفتناوى ، ب نامەيەكا تايبەتدا پەسنا مىرىن كوردان دا و دەنگ وباسىن ئەڧى سەرکەفتنى دناڧەرا وان دا راگەيانند .

کوردستان پشته شهري چالديران:

ئيكسهر پشته گههشتنا دهنگ وباسين شكاندنا سهفهويان د شهري چالديراندا ،
راپهرينهك دسهرانسهري كوردستاني پديدابوو ، چونكي كورد ب ئيش و ژان
بوون بهرامبهري سياست و رهفتارين شاه ئيسماعيل و سهفهويان نهفروويدانه
ب دهرفهت زاني داکو هيرشي بکهنه سهر پاشماين هيزين وان ل باژير و كهلين
كوردستاني دهريخن، نهفه د دهمهكيذا لهشكري ئوسمانى هيشتا نهگههشتبوو
نهفي دهفهرى . بهلكو مير و سهر كردين كوردان كو دهسهلاتاوان ژلايي دهولهتي
سهفهوي فهاهتوو راگرتن ، ههر ئيك ژوان له دهفهرين خو ربهرايهتي يا هيزو
سهرهلداين كوردان دكر ، پيخهههت زفراندنا وان دهفهران يين كو باب بايرين
وان حوكم لي دكر .

پرسيار:

بوچي كوردا راستوخو پشته شهري چالديان دژي سهفهويا راپهريين ؟

نهفي چارچوقيدا خهلكي (دياربهكر) شيان سهر كردين سهفهويهكان ل باژيرين
ب دريخين، ميري (بهديلسي) ژي ميرنشينا خو زفراندهفه ههروهسا (سههرد) و
(ساسون) و (پالو) و(ئهگيل) وهندهك باژير و نافچين دژي رزگار كرن .
ميري سوران ژي (كهركوك) و(ههولير) ي ژ پاشماين هيزين سهفهويا پاقش
كر.

هه‌لویستی سه‌فه‌وییا و دابه‌ش بونا کوردستانی :

سه‌فه‌وییا دفی ده‌میدا شیان هی‌زا خو فه‌گهرین و له‌شکه‌ری کومکه‌ن ، داکو ده‌سه‌هلانا خول کوردستانی دامه‌زینه‌فه بو فی مه‌ره‌می شاه ئیسماعیل هی‌زه‌ک به‌رکردایه‌تیا ره‌وانه‌کرن و دورپه‌چه‌کا دژوار و درپژ ئیخسته سه‌ر باژیری ئامه‌د (دیاربکه) به‌لی کوردین باژیری ب خوراگری و زیره‌کی شیان به‌رامبه‌ر له‌شکه‌ری سه‌فه‌ویان راوه‌ستین . هه‌تا هی‌زین میرو سه‌رکردین کوردان سه‌رپه‌رشتیا مه‌لا ئیدریسی به‌دلیسی ، دگهل وی له‌شکه‌ری عوسمانی هاتیه هه‌نارتن بو راوه‌ستانده‌ها هی‌رشا سه‌فه‌ویان . ژئه‌نجامی فی شه‌ری کول سالا ۱۵۱۶ز نزیک (مارڤینی رویدای و به‌شه‌ری (قوچ هه‌سار) بناقداره ، لایه‌نی کوردی و ئوسمانی سه‌رکه‌فته‌کا به‌رجاف بده‌سفه‌ئینا و بزاقین سه‌فه‌وییا پوجکرن .

ژبه‌ره‌ندی دشیین بیژین گرتگرتین نه‌نجامین شه‌ری چالیدی‌ران ل سه‌رکوردستانی نه‌فه‌بوون :

۱- ژئه‌نجامی شه‌ری چالیدی‌ران و رویدانین د دویقدا ، کوردستان ب شیوه‌کی کرداری بو جارا ئیکی د میژویا نویدا هاته دابه‌شکرن ، بشکا روژه‌هلان که‌فته بن ده‌سه‌هلانا ده‌وله‌تا سه‌فه‌ویا . ویشکا دیبا مه‌زن که‌فته بن ده‌ستی ئوسمانیان .

۲- ئوسمانیان ژ نه‌گه‌ری داگیرکنا ده‌فه‌ره‌کا زو‌را کوردستانی شیان سنوری روژه‌هلانی ده‌وله‌تا خو بیاریزن .

۳- سه‌رده‌مه‌کی درپژ ژ شه‌رو مملانی دناقه‌ه‌را ئیران و ده‌وله‌تا ئوسمانی ده‌ست پیکرکو هه‌تا ده‌سپیکین چه‌رخنی بیستی فه‌کی‌شا ، د ده‌می قان چار چه‌رخادا چه‌ندین شه‌ر دناقه‌ه‌را قان دو ده‌وله‌تان دا رویدان وئهردی کوردستانی پتریا دمی مه‌یدانا فی مملانی بو .

ریکهفتناما کوردی - ئوسمانی :-

دهمى سولتان سهلىمى ئىككى بريارا شهرى دای دژی دهولهتا سهفهوی ، ب ریکا مهلا ئیدریس بهدلیسی پهیوهندی ب میرو سهرکردین کورداکر داکو هاریکاریا وی بکهن . میرین کوردان ژى رازیوون بهینه ژیرسیبهرا دهسههلاتا ئوسمانی ب مهرجهکی دهسههلاتا وان یا نافخویى (خومالی) بو بزقرینت. دیاره سولتانى ئوسمانی بقى مهرجی رازیوو، ههروهکو دنامیهکا فهرمیدا دیار دبیت کو ل سالای ۱۵۱۵ ز بو مهلا ئیدریس هنارتوو. ئەڤ خاله بو بناغی ریکهفتنهکی دنابهرا میرو سهروکین کورداندا ژلایهکی فه و سولتانى ئوسمانی ژلایهکی دی فه. مهلا ئیدریس ژى کو نوینهرى سولتان سهلىمى بوو دفی کاریدا ، ئەڤ ریکهفتنامه بشتی شهرى چالديران ریکخست بوو ، کو فان بنهمایان بخوڤه دگریت .

ناقهروکا ریکهفتناما کوردی - ئوسمانی :-

- ۱- سهربهخوییا میرنشین کوردی یا نافخویى دى یاپاراستیبت .
- ۲- دان پیدانا ئوسمانیان ب حوکمی پشتاو پشت یى میرین کوردان یانژی ئەو ریبازا کودمیرنشینیدا ههی .
- ۳- دهولهتا ئوسمانی پاریزگاریی ژ میرنشین کوردان بکهت دژی هیرشین ژدهرهکی.
- ۴- کورد بهشداریی دشرین ئوسمانیادا بکهن .
- ۵- کورد باج وپیدقیین دارایی بدنه دهولهتا ئوسمانی.
- گرنگیا قى ریکهفتنامى د وی چهندی دایه کو د نفیسین فهرمین ئوسمانیداتومارکریه و دريخستین کارگیرمیژیدا کارپیکریه . ژبهه هندی کاریکههریا قى ریکهفتنامى بو چهند چهرخهکا بهردهوام بوو .

ههتا گهروکين بياني کو سه ره دانا دهفهری کری ، تيبينيا وی چهندي کريه کو کورد دناف دهوله تا ئوسماني دا خودان قهباريه کی خو مالی و سه ره خو يه کا نافخويی بوون . کو نهفهژی ب شيوازی هه فچه رخ رامانا (فيدرالی) یی د دهت.

به رفده خوازي سولتان سلیماني قانونی:

هه ره چهنده (سولتان سه ليمی ئيکی) پشتی فان ده سکه فتال کوردستاني شيا دهوله تا مه مالیک ژ نافهت و دهستی خو دانته سه ره هه می وهلاتين شام وميسر و حيجازی، بهلی دگهل وی چهندي نافه راست و ژيريا نوکه ياعيراقی هه ر ل بن ده سه هلاتا سه فه ويان ما ، بهلی ده می شاه ئيسماعيلی سه فه وی ل سالا ١٥٢٤ز مری شاه (تهه ماسب) کوری وی هاته سه رته ختی حو کمی، هه ر دوی سالیدا بزاقه کا ژيکه فه بوونی ب سه رکرديا هتيا ت (ذوالفقار خان) سه روکی هوژا (موصلو) ی کوردی که هوژ دژی سه فه ويان په يدا بوو، نه ف سه رکردی کورد شيا ل سالا ١٥٢٧ز والیی سه فه ويان ل به غدا لادهت و خو بکه ته ده سه هلاتداری به غدا، ژ بهر هندي شا (تهه ماسب) له شکه ره کی مه زن هنارته عيراقی بو گرتنا به غدا، نهو بو پشتی دوړپيچه کا دژوار و چهندين شه رين نه بهرام بهر شا تهه ماسب بريکا فيل بازيا سياسي به غدا گرت و (ذوالفقار) زی کوشت . شا تهه ماسب هه ر بقی چهندي نه راوستيا به لکو بزاقکر ل باکوری کوردستاني ژي ده سه هلاتا خو په يدا بکه ت ، بتاييه تی کو دفی ده مي دا مری به دلیسی رویی خو ژ دهوله تا ئوسماني وه رگيرابوو و داخازا هاريکاريی ژ سه فه ويان کربو . ژ بهر هندي سولتان سلیماني قانونی (١٥٢٠-١٥٦٦ز) کو ل وی ده می ل سه رته ختی ئوسماني بوو ئيبراهيم پاشای سه دري نه عزه م (الصدر الاعظم) به سه رکرديا هتا له شکه ره کی

مهزن بهرهف كوردستاني هنارت ، پشتي دهمه كي كيم سولتان زي بهينه كادي
هاته دگل ئبراهيم پاشاي و دناؤه جهرگي ئهردى كوردستاني و دهولهتا سهفهوى
دابچن ، باژيري بهغدا بي شهر داگير كرن ژبهه كو لهشكر يي سهفهوييان
كو دهمي دهنگ وباسين گههشتنا لهشكري ئوسمانيان بوى خو ژ بهغدا فه كيشتا
ونهشيان بهرامبهري لهشكري مهزن و پرچه كيري ئوسمانيان راوستن ، ول سالا
(١٥٤٦ز) زي ئوسمانيا دهسهلاتا خو گههانده باژيري بهسره . پيدقيه بيژن
ههر ل سهردهمي سليمان قانوني دهسهلاتا ئوسمانيان گههشته ليبيا و تونس و
جهزائيري زي بفي چهندي دبينن ئوسمانيان ئيمپراتوريه كاپان و بهرفره پيك ئينا
كول (ئاسيا و نهوروپا و نهفريقيا) ههمي فه گرتبوو .

نه‌خشی دهوله تا ئه‌سمانی و دهوله تا سه‌فه‌وی

بارودوخی کارگیری کوردستانی:-

دوله‌تا ئوسمانی بو بریقه‌برنا هه‌رمین خو بسانه‌هی دابه‌شکرنه‌کا کارگیری په‌یره‌و کر بقی شیوازی خواری :

هه‌ر ده‌قه‌ره‌کا مه‌زن (ویلایه‌ته‌ک) ژێ پیکینا ، کو دابه‌ش کربوو ، بو چه‌ند (سه‌نجه‌قا) ودگوتنی (لیوا) ، ئەفه‌زی وه‌کی (پارێزگه‌هین) نوکه‌ بوون . هه‌ر سه‌نجه‌قه‌کی چه‌ند (قه‌زا) بخۆفه‌ دگرت ، هه‌ر ئێک ژفانه‌ ژ چه‌ند (ناحیه‌کا) پیکه‌اتبوون . ده‌وله‌تی بو بریقه‌برنا فان یه‌کین کارگیری فه‌رمانبه‌رین ئوسمانی دانان لدویف پله‌ وئاستین وان ئەف چه‌نده‌ ل پتریا ده‌قه‌رین بسه‌ر ده‌وله‌تا ئوسمانی فه‌ په‌یره‌و کر .

به‌لی لدویف وی ریکه‌فتنما دگهل ده‌وله‌تا ئوسمانی مورکری ل کوردستانی بارودو‌خه‌کی کارگیری تایبه‌ت هه‌بوو ، کو تیدا میرنشین وقه‌بارین کوردی ل شوینا (سه‌نجه‌قا) بوون و هه‌ر کومه‌کا میرنشینان ل ژێر سه‌ره‌په‌رشتیا گشتی یا ویلایه‌ته‌کی دانا‌بوون . هه‌نده‌ک ژفان ویلایه‌تان ل کوردستانی بو‌ن وه‌کی ویلایه‌تین (دیاربه‌کر) و (شاره‌زوور) و (وان) ی هه‌نده‌کین دی دگهل فان میرنشینان ده‌قه‌رین دژی بخۆفه‌ دگرتن وه‌کی ویلایه‌تین (به‌غدا) م (موسل) و (نه‌زه‌روم) .

دقان ریکه‌خستناندا میرین کوردان میراتگری لسه‌ر میرنشین و ده‌قه‌رین خو‌مان و سه‌ره‌بخو‌بوونن دکاروباری نافخوویی و په‌یوه‌ندی دگهل ئێک و دو و هه‌رمین ده‌ورو به‌ر . هه‌ر وه‌سا باج و پیدفین دارایی هه‌ر ژلایی وان ده‌اته‌ کومکرن . ئەف چه‌نده‌ژی به‌رامبه‌ری بجه‌ئینانا ئه‌رکین سه‌رمیلن وان بوو هه‌ر وه‌کو دریکه‌فتننامیدا هاتبوو . ژیلی قی چه‌ندی ئەو میرنشینین

کوردی یێن مهزن و سهنگا خو هه ی وهکی ههر دو میرنشین (بادینان) و (بوٲان) ب فرهی دگوتی (حکومهتا کوردی) و ماف دهسهلاتین زیدهتر ههبوون .

راهینان

ئهؤ زاراڤین خاری چ دگههین.

ویلایهت ، سهنجهق ، قهزا ، ناحیه ..... ل وهلاتین سهردهم چ نمونه ژ جوړی دابهشکرنا کارگیری ههیه ؟

سیاسهتا ئوسمانیان بهرامبه رکوردان :-

ههرچهنده سه رکردین دهولهتا ئوسمانیان ل دهسپیکێ سیاسهتهکا نهرم و نافنجی بهرامبه رکوردان بکارئینا ودان پیدان ب قهواره و سهربهخویا کوردان کرل دویف ریکهفتنامی . بهلی لسه وی ئاراسته ی بهردهوام نهبوون وهه می دهما ل دویف نافهروکا ئهوی ریکهفتنامی رهفتار دگهل کوردان نه دکر . بهلکو ریك و هیجهتین جوړا وجوړ دئینان بو پیشیل کرنا خالین وی ئهقهژی پیخه مهت کیمکرنا سهروه ری و دهسهلاتداریا کوردان و سهپاندنا دهسهلاتهکا زیدهترا دهولهتا ئوسمانی بهر کوردستانی دا . بقی ریکی بهرژه وهندیین ماددی و سهربازیین خو دابین کرن .

د وی چارچووډی دا دهسهلاتدارین ئوسمانی پستی ۱۵ سالان ژ ریځهفتاناما کوردی - ئوسمانی ژوان سوز وپهیمانین کو داینه مهلائیدریسی بهدلیسی لیځههوون ومایی خو د کاروبارین ناڅخوویی یین دهڅهړی و میرنشین کوردی دا کرن و نهو میرو وسهرکردین کوردی کو ب دلی وان نهوون راکرن و هندهك دی ل جهی وان دانان ، کو ل دیڅ سیاسهتا وان د چوو . ههروهسا پالदानا ململانی و نهتهبایی ذکر دناڅهرا میرنشینا و ههتا دناڅ ئیک میرنشین ژی ململانی دروست کر . وئهڅهژي ههمی بونهریگرتن ل ئیکهتی و ئیکدهنگیا کوردان وژناڅرنا ههولین سهر بهخو بوونی .

رهنگهڅه دان کوردان بهرامبه رهڅی سیاسهتی:

زیدهباری وی سیاسهتا شاش و نه دروستیا دهسهلاتدارین ئوسمانی وئیرانی، کورد بهردهوام بوون لسهر داکوکی کرن ژوان مافین ب دهستهئیناین . بقی ههلوپستی ژی شیان ههتا راده کئی زور پاراستنا وی سهر بهخویا ناڅخوویی نهوا ههی بکهن . نهو بوو پتريا میرنشین و قهوارین کوردی ههتا ناڅهراستا چه رخی نوزدی هه بوون ، ههتا هندهك ژوان ب هیزتر و بهر فرههتر ژی بوون وهکی میرنشینا بادینان و ههکاری وبابان .

رهنگهڅه دان کوردان بهرامبه ههردوو دهولهتان ب دریژاهیا وی ماوهی چهند شیوه وهرگرتن ، ل بهری ههمیان ژی نهو رهفتارا شاش یا دهسهلاتدارین ههردوو دهولهتان رهنگ څه دانهك هه بوو لسهر لینیرینا کوردان بو وان ، و بوو نه گهرا وی کو ئیدی ب چاڅی ریژی و دوستایه تی سحنه کهنی . ژلایه کئی دیڅه نهڅی کاری باوهری دلی کوردان دا نه هیلا وبو نه گهړی هندی کو ل پشتگیریه کا دهرفه بگهرن . بیگومان زیدهباری نهڅان کورد (وهکی شیوی خهباتا ههردهم) دهست ژ بهر خودان وخهباتا چه کداری نه بهردهن .

ئەفجا مېرو سەرکردىن كوردان ژبو پىشتگىريا كورين نەتەوى خو چەندىن راپەرین
 دژى ھەردوو دەولەتین ئوسمانى وئىرانى بەرپا کرن .

نەوونین ژ راپەرینىن كوردان ل وى سەردەمى :

* راپەرینا برادوست ل سالا ۱۶۰۸ ز ب سەرۆكاتيا (ئەمىر خانى لەپ زيرين)
 دژى دەسھەلاتا سەفەوى كو دناڤ ئەدەب و فولكلورى كوردى دا ب داستانا
 (قەلا دمدەم) ب ناقدارە .

* راپەرینا (جانپۆلا) ى مېرى (كليس) ل باكورى ھەلەب دژى دەسھەلاتا
 ئوسمانيان ل سالا ۱۶۰۷ ز .

* مېرىن بابان ژى بەردەوام بوون ل سەرھەلدانا ھەكى بابە سلیمان و بەكر بەگ
 و سەلىم پاشا و عەبدولرەھمان پاشا دژى دەسھەلاتا ئوسمانيان .

* بەرخودانا (قوباد خان) مېرى موكریان سالا ۱۶۱۰ ز دژى لەشكرى
 سەفویان ل سەردەمى شاھ (عەباس) ى سەفەوى .

* راپەرینىن بەردەوامیين كوردین ئیزدى ل شنگال وشيخان ، ھەروەسا
 كوردین زازا ل دیرسى .

ول خواری ژى ژبەرگرنگیا راپەرینا بابە سلیمان دى ل سەر ئاخفین .

راپەرینا بابە سلیمان :-

بابا سلیمان مېرى بابان پشتى ھەرگرتنا دەسھەلاتى دەست ب بەرفرەھکرنا
 سنورین مېرنشینی کر پیخەمەت بنیادنانا قەوارەكى كوردی سەربەخو .
 دیارە ئەقى ژى دەسھەلاتارین ئوسمانى تورەکرن ، تایبەتى كو بابا
 سلیمان ل داویا سالا ۱۶۸۹ ز دەست ب سەر شارەزوور و کەرکوک
 ژى گرت ، ژوان شەران كو ل وى ماویدا رویدان (دلاوەر

پاشا) واليې ښاره زور ژي هاته كوشتن ل دهمې دگهل هيژين خو رووي ب
روويي هيژين بابان بووي .

پشتي نالوزبوونا بارودوخي بځي شيوهي دهسه لاتدارين ئوسماني ل سالا
۱۶۹۱ز (حهسەن پاشا) واليې بهغدا راسپارد بو ژنافرنا راپهريني ، واليې
نافري پشتي نامه كا پر هه ره شه هنارتي بو بابا سليمان ، هه وه كا سه ربازي
ريكخست بو هيژش برن لسهر راپهريني ، بهلي د قې هه وليدا سه ركه فتې نه بوو .
پشتي قان سه ركه فتين بابا سليمان باوهرې بځو زيده تر لي هات ئه قجا برياردا
ميرنشينه ئه رده لان ژي بكه ته ژير دهسه لاتا خو ئه و بوو د هه وه كيډا ل سالا
۱۶۹۵ز ده قه رين (هه ورامان) و (مهريوان) و (سه قز) ژي گرتن .

ژبه ر ئه وي كو ميرنشينه ئه رده لان سه رب دهوله تا سه فه وي قه بوو ئه قجا ئه و
كاره بو ئه گه ري ئه وي كو دهسه لاتدارين سه فه وي هاريكاريا دهسه لاتدارين
ئوسمانيان بكه ن بو ژنافرنا دهسه لاتا بابا سليمان . دياره ئه قه ژي به لگه يه ل سه رب
پيشكه فتنا راپهريني ب ره نگه كي هه ردوو دهوله تان به رژه وه نيڼ خو ل ده قه ريډا
ب مه ترس زانين . دئه نجامدا له شكري سه فه ويان ژلايي روژه له لاتي وئوسماني ژي
ژلايي روژنافايي قه ب له شكړه كي مه زن هيژش كره سه رب هيژين بابان و كاقلكرن
و كوشتنه كا زور د ده قه ريډا كرن . هه تا ل داويي بابا سليمان ناچار بوو
ل سالا ۱۶۹۹ز خو بده ته ده ستي هيژين ئوسمانيان . د ديځدا دهسه لاتدارين
ئوسماني د بارودوځه كي نه ديار دا ژنافر .

بەردەوامبوونا ململانی ئوسمانی - ئیرانی ل سەر کوردستانی :-

هۆکاری سەرەکی یی بەردەوام بوونا ململانی ئوسمانی - ئیرانی کو زیڤدەتر ژ سی چەرخان قەکیشا ، ئەو بوو هەردوو لا ب چاقی تەماعکاری تەماشایی کوردستانی دکر و هەولدان کو پشکەکا زیڤدەتر ژفی وەلاتی داگیربەکن ، ژبوو مفا وەرگرتن ل شیانین ئابوری و مروقی . ئەقجا زیڤدەباری کو چەند جارەن پەیمانین ئاشتی دناقرا خۆدا مورکرن بەلی هەردەم ل دەلیقەکی دگەریان ژبوو دەسەلاتا خو زیڤدەتر و بەرفرەه بەکن د دەقەریدا .

پەیمانە (ئەماسیە) کو ل سالا ١٥٥٥ ز دا هاتە مورکرن ئیکەمین پەیمان بوو کو دناقەرە هەردوو دەولەتین ئوسمانی و سەفەوی دا هاتبوو گریدان ، کو تیدا هەردوو دەولەتا دان پیدان ب دەسەلاتا ئیک و دوو کر ل وان دەقەرە کو ل بن دەستی وان بوون ، لدویف قی پەیمانی بو جارا ئیک د میژوو یا نوو یا کوردستانی داب شیوەکی فەرمی هاتە دابەشکرن .

پشتی مرنا شاھ تەھماسبی سەفەوی ل سالا ١٥٧٦ ز بارودۆخەکی نە ئارام ل ئیرانی پەیدابوو ، ئەقەژی دەولەتا ئوسمانی پالدا کو هیرشا بەکەتە سەر وان وولاتان و ھندەك دەقەرە داگیر بەکەت ، کو پتیا وان دەقەرین کوردی بوون . ئەق شەرە ب پەیمانە سالا ١٥٩٠ ی داوی هات کو د بەرژەو ھندیا ئوسمانیاندا بوو . بەلی شاھ عەباسی ئیک یی سەفەوی - کو ب زوووری ئەق پەیمانە مورکرن بوو - ول سالا ١٦٠٢ ز دا بریاردا تۆلا خو ژ عوسمانیان قەکەت . د ئەنجامدا شەرەکی دریز خایەن دناقەرە وان دا دەستپیکر ، کو گرنگترین رویدانین وی ئەو بوو لەشکری سەفەویان ل سالا ١٦٢٣ ی بەغدا و ھندەك دەقەرین باشوری کوردستانی داگیرکرن . بەلی ئوسمانی

دههولین خوډا بهردهوام بوون ههتا سالا ۱۶۳۸ی داشیان بهغدا وان دهقهرین داگیر بکهن . ئەڤ شه‌ره زی‌ده‌باری چهند په‌یمانین کورت خایهن ههتا سالا ۱۶۳۹ی بهردهوام بوو . لقی سالی‌دا په‌یماننا زه‌هاب دناقبه‌را سولتانی ئوسمانی مورادی چاری و شاه‌ی سه‌فی - کو لدیف شاه‌عه‌باسی هاتبوو سه‌ر حوکه‌می هاته‌ مورکرن ، ئەڤ په‌یماننا کو ل سه‌ر ئاخا کوردستانی هاتبوو گری‌دان ، ب شیوه‌کی ئاشکرا کوردستان دناقبه‌را هه‌ردوو لا‌دا هاته‌ دابه‌شکرن ، ئەڤجا بو ماوه‌کی درێژ تر بهردهوام بوو به‌ل ل چه‌رخ‌ی هه‌ژدی و هه‌روه‌سا ل چه‌رخ‌ین دیقدا ئەڤ مله‌مانی یه‌ به‌ردهوام بوو .

بی‌گومان ئەڤ مله‌مانی یا درێژ کارتی‌کرنه‌کا خراب هه‌بوو ل سه‌ر کوردستانی، ژبه‌ر کو ده‌قهرین کوردی مه‌یدانا سه‌ره‌کی یاشه‌ر و پیک‌دادانا بوون و کورد ژ ی تی‌که‌ل بوون دناقبه‌را هه‌ردوو لا‌دا، بی کو چ ده‌سکه‌فتی بو وان تی‌دا هه‌بیت، د ئەنجامدا هه‌زاران ژ خه‌لکی کورد ژناقچون و کوردستان ژ ی به‌ره‌کا زوریا کاف‌لکاری و نه‌ئارامیی بخۆڤه‌دیت .

ئه‌ڤه‌ژی زی‌ده‌باری دابه‌شبوونا ئاخ‌ی و دابه‌رینا کوردان ژ ئیک و دوو کو چه‌ندین جارا دووباره‌ بوون .

پرسیار و راہینان

پ ۱ / ئەفان پیناسە بکە :-

۲- مەلا ئیدریسی بەدلیسی

۱- شەری چالديران

۴- ذو الفقار خان

۳- ئەمیر خانی لەپ زێرین

۶- شەری قوچ حەسار

۵- تەھماسب

۸- ئوسمانی

۷- جان پولا

۱۰- پەیمان ئەماسیە .

۹- سەفەوی

پ ۲ / ھویی ئەفان بنقیسە :-

۱- شاھ ئیسماعیلی سەفەوی سیاسەتەکا دژوار بەرامبەر کوردان بکارئینا .

۲- ئوسمانی ل سەردەمی سولتان سەلیمی ئیککی ئاراستی لەشکرکیشیا خو ژ

ئەوروپا گھۆری بو لای کوردستانی و ئاخا عەرەبان ؟

۳- کورد پشی شەری چالديران دژی سەفەویان راپەرین ؟

۴- کورد چوونە دگەل ئوسمانیان د شەری چالديران دا؟

پ ۳ / سیاسەتا شاھ ئیسماعیلی سەفەوی بەرامبەر کوردان چاوا بوو؟

پ ۴ / بەراوردی دناقبەرا سیاسەتا ھەرئیک ژ ئوسمانیان و سەفەویان دا بەرامبەر

کوردان بکە ؟

پ ۵ / نافەرۆکا ریکەفتناما کوردی - ئوسمانی چ تیدا ھاتبوو؟

پ ۶ / راپەرین کوردان دژی دەسەلاتا ئوسمانی و سەفەویان چ دەسلین؟

پ ۷ / کارتیکرنا ململانی یا درێژ خایەنا ئوسمانی - ئیرانی ل سەر کوردستانی

چ بوو ؟

كوردستان د سەردەمى مىرنشېنىن كوردى دا

بارودۇخى كوردستانى ل بن سىبەرا مىرنشېنان :-

زىدەبارى ھەمى كارەساتىن د ئەنجامى سىياسەتا ئوسمانى و ئىرانى و مەملەنا بەردەوام لەسەر كوردستانى دا ھاتىن ، دەڧەرىن كوردى شىيان ل بن سىبەرا دەسھەلاتا مىرنشېنا خۇماليا خۇ و سىمايى نەتەوھىيى خۇ بپارىزن . ھەرۈەسا ۋەزارى ب ژيارا كوردەۋارىيى بەدن د ھەمى بياڧادا .

ۋەگەر بەراۋرد بکەين لگەل دەڧەرىن دى يىن دەۋرۈبەر پېشکەفتەکا زىدەتر بخۇڧە دىتە . ئەۋ گەرىدە و گەشتيارىن بىيانى كول ۋى سەردەمى د كوردستانىدا د گەريان ، تىبىنى ل ھندەك لاياڧە کرينه و ھندەك جاران پى مەندەھوش بوۋىنە .

أ- لاىەنى كۆمەلايەتى :-

ژيارا جڧاكى دكۆمەلگەھى كوردەۋارىدا لەسەر بنەمايى ھۆزايەتپى بوو . ھەر ھۆزەكى دەڧەرەکا ئاشکرا ھەبوو كو خەلکى ۋى ژيانا خۇ تىدا د بوراند و خۇ بخۇدان د دانان . ئەۋ ھۆز ژلايى شىۋازى ژيارى ڧە سى جور بوون .

– بەشەك خۇ جەھوون ۋد باژىر و گوندا ئاکنجىبوون .

– ھندەكىن دى نىڧ كۆچەر بوون ول ھاقىنى ل زۆزانان و زڧستانى ل دەڧەرىن گەرم د گەريان .

– جورى سىي كۆچەر بوون و دخیڧەتان دا روینشتن چونكى ل دىڧ مىرگ و چەروانى دگەريان بو تەرش و کەوالىن خۇ .

ژبه‌ر زالبوونا رژّما هوزاښه‌تیی ل وان ده‌فهرین کو هوز تیډا خو جه‌بوین ، مروّقی کورد که‌سایه‌تیا خو ل ناڤ قه‌واری ئه‌قی هوزیډا دیتیه ، به‌لی ل باژیرا و ده‌فهرین ده‌ورو به‌را ژيانا هوزایتی کی‌متریا به‌لا‌قه‌بوو. هه‌روه‌سا ب گشتی ل کوردستانی و ب تایبه‌تی ل ده‌ورو به‌رین باژیران رژّما ده‌ره‌به‌رکیی یا زالبوو . کو ژ ئه‌نجامدا رژّما چینا یه‌تیی په‌یدا بوو ل سه‌ر بنیاتی جو‌داهین ل ناڤ به‌را میرو به‌گراډادا و خانه‌دانا ل گهل خه‌لکی فه‌قیر کو دگوټی (کرمانج) .

ب- لایق ئابووری:-

چاندن و ب خودانکرنا تهرش و که‌والا بربرا پشتا ژيانا ئابووری بوو د کوردستانیډا و ب ریکا ئه‌قی کاری و پیشی پتریا ئاکنجیان پی‌تقیین ژيانا خو دابین دکرن . هه‌روه‌سا چه‌ندین جوړین به‌روبوومی چاندنی و ئازهل و سروشتی دفی وه‌لاتیدا به‌ره‌م دینا ، و ریژه‌کی کو بره‌کا زور ژى ده‌نارته ده‌فهر و وه‌لاتین ده‌ورو به‌را . وه‌کی ده‌خل و دانی و دارین فیقی و تووتنی و په‌مبی و هری و ئارمیش و هنگفین و ئوچه‌ندین به‌روبوومین سروشتی وه‌کی (گه‌زو) و (که‌تیره) . گه‌ریدا ئاماژه ب قی چه‌ندی داکو بازارین به‌غدا و مووسل و حه‌له‌ب و ته‌فریزی دئا‌قه‌دان بوون ب به‌ره‌مین وه‌لاتین کوردا .

هه‌روه‌سا پیشه‌گه‌ری و دکان و بازار ژى دوی سه‌رده‌میدا ل پتریا باژیرین کوردستانیډا ره‌واجی په‌یدا کربو . ئه‌فه‌ژی بویه ئه‌گه‌ری وه‌را را ئه‌فان باژیران و ئا‌قه‌دان کرناوان ، بو نمونه ل نا‌فه‌راستا چه‌رخى هه‌قدیډا باژیری (به‌دلیسی) نیزیکی (۹) جه‌ین کاروانین بازرگانی و (۱۲۰۰) دکان و کارخانه لیوون . هه‌ر دوی ده‌میدا باژیری (ئامیډیی) بازاره‌کی مه‌زن تیډا بوو کو چه‌ندین جوړین که‌ل و په‌لان تیډا درست کرن و دفروتن .

ول باژیری (مەلاتیە) ژێ شەش قائیشین پێشە گەران هەبوون کو هەر ئیک ژوان
 هزار کەس فەدگرتن. بێشە گەرو کارزانین کوردستانی ل گەلەک پێشادا ناڤ و
 دەنگی وان ب شارەزای دەست رەنگین دەرکەفت بوو . ئەڤەزی گەریدەکی
 تورکی دەرباری دیارە کر دبیژیت : (ئەڤ شیرو دەبانجە و بقرو تەڤرو خەنجەر
 و رمانە ی لڤیری دا و درست کرن ل دنیایدا ب ناڤ و دەنگ) هەروەسا
 زیرنگرژێ دکاری زیر و نەخشانندی دا دشارازا بون. هەر ئەڤی گەریدە ی ل
 باژیری (وانی) ژێ گەلەک مەندە هوشی بو ب وان پێشە کەریا .

پەيوەندییێن بازرگانیین کوردستانی د وی سەردەمیدا :-

ل باری بازرگانی ژیدا کوردستانی رۆلی خو هەبو ، بو نمونە خەلکی بەدلیسی
 ل گەل ئیرانی و کورجستانی بازرگانی دکر . بازرگانین باژیری سلیمانی ژێ ل
 ناڤ بەرا ئیرانی و دەڤەرین دەولەتا ئوسمانی (ب تایبەتی بەغدا و موسل) ئالوگوریا
 بازرگانی دکر . دڤی باریدا کوردستانی مفايەکی زۆر ژ جەڤی خویي جوگرافی
 دیت ژبەر کو چەندین ریکین بازرگانی یین گرنگ د وی دەڤەری دا دڤورین .
 کو هەندەک ژوان ریکان ئەوبوون روژەهلات و روژئاڤا پیکڤە گریددان . هەژێ
 گوتینی یە باسی هەندەک بەرھەمین کوردستانی بکەین وەکی (مازی) و (تووتن)
 و (کەتیرە) ل سەر ئاستی جیھانی بازرگانی پی دکر ئو دهنارته ئەوروپا .

چالاکي :

گروڤەك ژ قوتابیان ، راپۆرتەکی دەربارە ی گرنگیا جەڤی ئابوریا کوردستانی
 ئامادەبکەن .

ئەڤ راپۆرتە بێتە تەوهری (دان وستاندنێ و راگهۆرینی) .

ج- لایه‌نی ره‌وشه‌نبیری:

د سهرده‌می میرنشینادا لایه‌نی زانستی و ره‌وشه‌نبیری د کوردستانیدا گرنگی بیدا ، و ب تایبه‌تی کو میرین کوردان هاریکاریا مروقین زانا و بنیات دانانا ده‌زگه‌هین زانستی ب ئه‌رکی ل سهرملین خو ددانا دئه‌نجامدا ژمارا قوتابخانا ل پتریا باژیرین کوردستانئ به‌ره‌ف زی‌ده‌بوونی و وراری دابوون و ب تایبه‌تی ژی ل مه‌لبه‌ندین میرنشینان . لقی‌ری باژیری (به‌دلیسی) ل دیف ژیده‌ره‌کی میژوویی (۷۰) قوتابخانه ل چهرخی هه‌قدیدا تیدابون. و ل باژیری (وانی) ژی نی‌زیکا (۲۰) قوتابخانا هه‌بوون . هه‌روه‌سامیرنشینا (بادینان) ژی ژماره‌کا قوتابخانان ب خو‌قه‌دگرتن ب تایبه‌تی قوتابخانین (قوبه‌هان) و (مورادخان) ل ئامیدی کو ب سه‌دان په‌رتوک و چه‌ندین ماموستاین ژیهاتی تیدابوون ، و ل میرنشینا (سوران) ژی قوتابخانا (ماوه‌ران) بو هندیا پیشکه‌فتی بوو کو چه‌ندین مه‌لایین ب نا‌ و ده‌نگین باژیری موسل ل ویری‌خاندبوون.

بی گومان ئه‌و قوتابخانه کو د هه‌مان ده‌مدا مزگه‌فت بوون وه‌کی نوکه زانستی هه‌و چهرخ تیدانه‌د خواند، به‌لکی پتر خواندنا ئایینی و شه‌ریعه‌تی تیدا به‌لا‌و دکرن کو ئه‌وی ده‌می د به‌لا‌و بوون.

ل گه‌ل ئه‌قی ژیدا ئه‌و قوتابخانه ل دویش پیوه‌ری ئه‌وی سهرده‌می خزمه‌ته‌کا گه‌له‌ک ژلایی ره‌وشه‌نبیری‌ی قه‌ کر د کوردستانیدا و ب سه‌دان زانا و ئه‌دیب و شاعیر و مه‌لا ژی ده‌رکه‌فتن کو نا‌و ده‌نگیا وان ل هه‌می ده‌قه‌را به‌لا‌و ببو د وه‌کی (بی‌توشی) ، (محهمه‌دی کوری ئاده‌می) و (مه‌ولانا خالدی نه‌خشه‌به‌ندی) و (شیخ مه‌عروفی نو‌ده‌هی) وه‌ه‌تا هنده‌ک ژ زانایین کوردان گه‌هشتبوونه بلندترین پلین ئایینی د ده‌وله‌تیدا وه‌کی (ئهبی سعودی ئامیدی) کو ببوو (شیخی ئیسلامی) د ده‌وله‌تا ئوسمانیدا ، و د بواری میژوویی ئه‌ده‌بی شعرا کوردی ژی دا میر و

میژوو نفیسی مهزن کورد (شهرهفخانی بهدلیسی) و (مهلا مههودی بازیدی) ،
 بوون ههروهسا هوژانغان مهزن وهکی (ئهجهدی خانی) و (مهلایی جزیری) و
 (نالی) و (سالم) و (کوردی) و وچهندی دی دوی سهردهمیدا ئاشکرا بوون .

میژوویا هندهك ژ میرنشینین کوردی :-

أ- میرنشینا ئهردهلان :-

بناغی ئهقی میرنشین ل چهرخی سیزدی زاینی لسهردهستی كهسهكی ب
 ناقی (بابه ئهردهلان) هاتیه دانان ، ئهفجا ئهف میرنشینه ههر بناقی ئهردهلان دهاته
 نیاسین. ئهف میرنشینه ل دهستی پیک ل دهفرا شارهزوور (كوكهركوك ژ
 فهدگرت) دهست ههلات پهیداكر بهی ل چهرخین داهاتی ئهقی میرنشین خو
 بهرفرههكرن ههتا وهی هات كول دهست پیکا چهرخی شازیدا ل دهفهرهكا
 مهزنا باشور و روژههلاتا كوردستانی حوكمرا نی دكر .

دقی میرنشینیدا پتر ژ (٤٠) میرا فهمانهوا نی دكر كو هندهك ژوان گهلهك
 خودان شیان بوون و ههولدهانهكا زور كر بو بلندكرن و پیشكهفتنا ئهقی میرنشین،
 ژوان ژی : (میركلول) كول پشتی (بابه ئهردهلان) ی بابی خو دهست ههلاتا ئهقی
 میرنشین وهرگرت و ئهو ژی ل سهرهههمان ریکا بابی خو د چو ژكارین باش و
 خزمهت كرن و بهلافكرنا ئیمناهی و ئارامیی و سهقامگیری ل دهفهریدا، پاشی
 سنورین دهست ههلاتا میرنشینا خو بهرفرهه دكهت وههتا كو بتمامی دهفهرین
 كهركوك و ههفلیر فهدگرت .

ل سەردەمى مىر (مەئمون بەگى) ژى دا ل دووماھيىن چەرخى پازدى و ل دەست پىكا چەرخى شازدى فەرمانرەوارىيى يا كرى و ئەف مىر نشينه پيشكهفت و لەشكرى ئەردەلان ل باكورى گەهسته زىي مەزن .

ھەر چەندە ئەردەلانىان ل دەمى سولتان سلىمانى قانونى ل سالا (۱۵۳۴ز) ھېش كرىه سەر دەفەرىن وان پشتهفانيا خو بو دەولەتا ئوسمانى ديار كر . بەلى مىر نشينا ئەردەلان بارودوخى سياسى يى سەقامگىرى ب خوفە نەدیت ژبەر :

۱- جھى ئەف مىر نشينى كو دكەفته سەر دەفەرىن سنورى ل ناۋ بەرا ئىرانى و دەولەتا ئوسمانى كو ھەردەم دىلملانى دا بوون .

۲- ھەولدان مىر ئەردەلانىان بو پاراستنا سەربەخويا مىر نشينا خو دوير ئىخستنا وى ژ دەست ھەلاتىن دەرەكى .

ژ ئەنجامى ئەفیدا ئەف مىر نشينه چەندىن جارا توشى توندرىژيا سەربازىن ئوسمانيا و ئىرانيا بوو و چەندىن جارا ، جار ل بن دەستى ئوسمانيا بوو جار ل بن دەستى ئىرانيا بوو ھەتا دووماھيى و ل دىف پەيماننا زەھاو ل سالا ۱۶۳۹ز بو مىر نشينه كا كوردى لى سەر ب ئىرانى قەبوو .

ھەر ژبەر ئەف باری نە جىگر ژى مەلبەندى ئەف مىر نشينى چەندىن جارا جھى خو يى گھورى ، بەلى ل دووماھى جار قەگواستە باژىرى (سنە) ھەتا كو ژ ناڤجونا دەست ھەلاتا مىر ئەردەلانى ل نىڤا دووى ژ چەرخى نوزدىدا ھەر ل وىرى مابو مىر نشينا ئەردەلان دوى ماوى درىژدا كو تىدبەر قەراربوى رۆلەكى گرىنگ د مىژوويا كوردستانىدا گىرا و ئو شوونوارىن وان پتر ب دارىن ئاڤاكرنىدا يىن ماين . ھەروەسا و بارى رەوشەنبىرى ژى دا رۆلى خو ھەبوو ، كو چەندىن شاعىر و مىژوونڤىس وەكى (مەستورەى كوردستانى) و (مەلا محەمەد شەرىڤى قازى) و

(خسرو بهگ ئەردهلانى) ل بن سيبه راڻى ميرنشينى پيدا بوون ههروه سا دمىژوويا
 ئەڤى دهڤهريدا ب گشتى و كوردستانى ب تايهه تى جهين تبليّن ميرين ئەڤى ميرنشينى
 يى ديارن ، ل ناڤ ميرين ناڤ و دهنگ بتنى دى ئاماژەى ب ههلوخان (۱۵۹۱ز -
 ۱۶۱۹ز) و خان ئەحمەد خان (۱۶۱۹ز - ۱۶۳۳ز) كهين .

ههلوخان ئيك بوو ژميرين ب ناڤ و دهنگين ميرنشين ئەردهلان كو زهلامهكى
 گهلهكى ژيهاتى و خودان شيان بوو ، ميرنشين خو گهلهك ئاڤه دان كر و پيش
 ئيخست بو ژبلى كهلا (زولم) كو بايتهختى وى بوو سى كهلين دى زى دروست
 كرن و بنياتى وان دانا ، ئهوزى كهلا (پلنگان) و كهلا (مهريوان) و (حهسهن
 ئاڤا) بوون د سهردهمى ئەڤى ميريدا ئارامى و خوشى و ئهرزانى سهر ب دهڤهريّن
 ميرنشينيدا كيشابوو ، سهرى خو نه بو شاهى سەفهوى و سولتاني ئوسمانى د چهماند ،
 ههردوو دهولەت زى ب جوت ژيى دترسيان ، ئەڤجا شاه عەباسى سەفهوى براڤ
 كر بو ژناڤرنا وى ب ريكه كا فندوفيلي (ب حيل) يا سياسى ، دهمى كو
 رازيكري كورى وى (خان ئەحمەدخان) ب چهدين بهلين رون و ئاشكرا . ئەو
 بو خان ئەحمەد خان لسالا ۱۶۱۹ ز دبسته ميرى ميرنشين ئەردهلان ، پشتى هنگى
 باژيرى سنه كره پايتەختى خو و وول ديقيدا دهست ههلاتا خو بهرفره هتر كر و
 ب تمامى دهڤهريّن موكریان و باژير داگير كرن وه كى : مهباد (سابلخ) و ورمى و
 شنو و مهراغه ، ههتا شياى ههمى هوژ و عهشيره تين موكریان و بلباس بيخيته بن
 دهستى خو ، پاشى ناڤى خول سهر پارهى دانا ههر ژبهه ئهڤان زى بوو سهردهمى
 ئەڤى ميرى ب چهرخى زيرين دهيته دانان د ميرنشين ئەردهلاندا .

راهبنان و پرسيار

پ ۱ / ئەفان پېناسه بکه :

(۱) مير عيماده دين موجلي

(۲) مير نەسرەت دين ئەحمەد

(۳) مير زبائەدين رۆژەکی

(۴) ھوزا رۆژەکی

(۵) مير کلۆل

پ ۲ / ھۆيىن فان بنقيسە :

۱ - خەليفى عەباسى (ناسرلدين الله) ناز ناڧى (ئەتابەگ) دا مير (ھەزار

ئەسپ) ى لورى ؟

۲ - ميرنشينا لورى ىي مەزن ب ميرنشينا (فەزلەويە) ژى دەھاتە ناڧىكرن ؟

ب- ميرنشينا بۆتان :

مير عەبدولعزىز سلىمان ب دامەزىنەرى ئەڧى ميرنشيني دەيتە ھژمارتن كۆل ناڧەراستا چەرخى سىزدى زايىنى ب ديار و ئاشكرا دەردكەڧت ، ئەڧجا د گۆتنە بنەمالا دەسەلاتدارا ئەڧى ميرنشيني (ئازىزان) . ئەڧ ميرنشينه ل دەڧەرا جەزىرا بۆتان (جزيره ابن عمر) و دەورو بەرىن وى پىكەتابوو كۆ جەڧى ھوزا (بۆتى) يان (پوختى) بوو ئەڧجا ب ميرنشينا بۆتان ناڧى وى دەركەڧتبوو . ئەڧ ھۆزە ژى ھۆزە كا مەزنا كەڧنا كوردى بوو .

دناڧى ميرنشيني دا ھژمارە كا زۆر يا ميرىن خودان شيان و ژېھاتى ميرايەتى لى كرىە و شيانە ميرنشينا خو بپارىزن و سنورى وى ژى بەرفرەھەبەكن و ژدەستى دوژمن و نەياران دویر بىخن ، ژوانا مير (جەنگەف كورى مير بەدر بەگ) كۆ شيا سى جارا لەشكرى مەزنى شاھ ئىسماعىلى سەفەوى تىك بشكىنت ، دەمى ھىرش دئىنانە سەر ڧى ميرنشيني .

ههروهسا کوردین بۆتان ل بن سهرکردایهتیا (شاههلی بهگ) ل سالا ۱۵۱۵ز
 رۆله کئی گرنک و بهرچاؤهه بوو ژ شکاندنا له شگری سهفهو بیان ده می باژی ری نامه د
 (دیار به کر) دورپیج کری . پشتی کو ئوسمانیان باژی ری موسل دا گیر کری،
 حوکمی باژی ری وان دا ف میر (بهدر بهگ کوری شاههلی بهگ) ژ پشتی وی
 کو ترسا دهولهتا سهفهوی ل سهر دهولهتا ئوسمانی نهمای کهفته ههولدان و بزاقا
 بو پهیدا کرنا دهسهلاته کا زیدهتر د کوردستانیدا ، بو ئهقی مه ره می ژ ی توفقی
 ههفرکی ئیخسته دناقههرا میرین کوردان ل ناؤه ئیک میرنشین دا ، ئهقجا برا
 دگهل برای و کور دگهل بابی پیکفه بهردانه ئیک ئهقه ل ناؤه میرنشینا بۆتان ب
 ئاشکرای و بهرچاؤه دهر دکهفت ب تایبهتی ل نیقا دووی یا چه رخی شازدی.
 ئیک ژوان میرین ب ناؤه و دهنگ کو ل ده سپیکین چه رخی ههقدی حوکمی
 میرنشینا بۆتان وهرگرتوو (میر شهرهف کوری خان ئهبدال) بوو . کو شیا
 دادپهروه ری و ئیمناهی و تهناهی و ئاسایشی ل فی دهقه ری پهیدا بکهت وباری
 زیان و زیارا خه لکی بلند بکهت ، ههروهسا چه ندین ئاقاهی وقوتابخانه و مزگهفت
 دروست کرن ژ وانا (مه درهسا سوور) کو چه ندین ژووربن تایبهت بو ماموستا و
 قوتابیان تیدابوون ن ههروهسا چه ندین ماموستایین خودان شیان ل هه می بوارین
 زاسنت و هونه ریدا وانه تیدا د گوئن و شاعیری مه زنی کورد مه لایی جهزیری
 لقی قوتابخانی دهرچوویه .

چالاکي :

گروپهك ژ قوتابیان بهلا فوکه کا سهر دیواری ل سهر ب ناؤه و دهنگترین
 میرنشین کوردی ئاماده بکهن .

ج- میرنشینا بادینان:-

بناغی ئەقی میرنشین ل نیقا دووی ل چهرخی سیزدی زاینی ل کەلا ئامیدی هاتیه دامەزراندن . میرین بادینان ب پشت گریدان ب جهین وانا یین قایم و ئاسی شیان ل بهرامبەر هیرشا هیزین دەورووبەر بهرگری ل قهوارى میرنشینا خو بکەن و بو ماوه کى درێژ د ههوه کى دا د بهردهوام بن . ل ئاڤ میرین بادینادا هندەك میرین خودان شیان هه‌بوون کۆ شیاينه سنورى میرنشینا خو به‌فره‌به‌کەن و ئاڤه‌دانى بیخه‌ ده‌ڤه‌را خو ، ژوانا (میر حەسەنى کورى سيف الدين) کونیزیکى ٦٠ سالا حوکمرانى کریه د دەسپیکا حوکمى ویدا میرنشیناوى تووشى هیرشا له‌شکری ئاق قۆینلو بوو ، به‌لى له‌شکری بادینان ب سەرۆکاتیا میر حەسەن شیا له‌شکری ئاق قۆینلو بشکینیت و گەله‌کا ژى ژى بکوژن ، هه‌روه‌سا ئەڤ میره‌ شیا زاخو و ده‌وکى بیخته د بن حوکمى خو ڤه ، ول ده‌مى سولتان سه‌لیمى ئوسمانى د شهرى چالديراندا ب سەر سه‌فه‌ویادا سەرکه‌فتى ، حەسەن به‌گى میرى بادینان دگەل میرین کوردین دى په‌یوه‌ندى ب ئوسمانیان کر و رۆله‌کى گرنگ گیرا ل سەر راکرنا دۆرپیچا سه‌فه‌ویان ل سەر دیاربه‌کر و ژناقبرنا ده‌سه‌لاتاوان د ڤى ده‌ڤه‌ریدا . ژ ئەنجامى ئەڤى هه‌لوێستى و ژبه‌ر گرنگى و سه‌نگا ڤى میرنشینى ، میرى بادینان جهه‌کى دیار و تایبه‌ت ل ده‌ڤ سولتانى ئوسمانى هه‌بوو . ل سەر ده‌مى (سولتان حوسین) ى کورى حەسەن به‌گى ژى کول سالا ١٥٣٤ز دا بوویه میرى بادینان - ئەڤ جهه‌ یى گرنگ تریو ، هه‌تا هه‌مى میرین کوردستانى د ریکا ئەویدا کاروبارین خو ژلایى سولتانى ئوسمانى ڤه‌ جیبه‌جى د کرن ، ل بهرامبەر ژى ئەڤ میره‌ دا چەندین

بۆ دولەتا ئوسمانى جىيەجى كەت ، ئەقى پېشقەچۈنى رەنگ قەدانەك ل سەرئاقەدانىي و لايەنى زانستى ل بادىنان ھەبوو .

پشتى وى كۆل سالا ۱۵۷۳ز سولتان حوسىن مرى ، ئەق پېشقەچۈنە ل بادىنان يا بەردەوام نەبوو ژبەر وى كۆ ھەفركى ل سەر دەسلەتتى ل ناۋ قى مىرنشىنىدا پەيدا بوو ، بەلى د دەسپىكا چەرخى ھەقدىدا ھىزا بادىنان زفرييە قە و دەسلەتاوى ل قى دەقەرى زىدەبوو ، ھەتا دقى ماويدا مىرەكى بادىنان ب حوكمى ويلايەتا موسلى راسپاردبوو، ھەروەسا پل و جھىن مىرىن بادىنان د قى دەمىدا دبلندبوونى دا بوون.

ل سالا ۱۷۱۴زدا بارام پاشا ل ئامىدىي دەسلەت وەرگرت كۆ ئىك ژ مىرىن ب ناۋ و دەنگ و خۇدان شىيانىن بادىنانبوو ، ژبەرھندى ب (پاشايى مەزن) يى ب ناۋ و دەنگە . ناۋىرى ھەولدا ئاسايش وئارامىي و تەناھىي ل ناۋ مىرنشىنا خۇدا بەرقەرار بکەت و جھى خۇد دەسلەتتىدا ب ھىزو موکم بکەت . ب دادپەرورەيى و ب دەست كارى خۇ ژى پشتەقانيا خەلكى بادىنان بۆ خۇ موکم بکەت . ھەروەسا پووتە دا پەيوەندىن خۇ دگەل حكومەتا ئوسمانى و گوھ نەدا والين دەوروبەر ، ب تايبەتى (ئەھمەد پاشا) ى واليى بەغدا . كۆ دقىا ھىزو دەسلەتا خۇ ل سەر بادىنان بسەپىنت . ئەقى چەندى ژى ئەق واليە تورەكر ، ئەقجا چەندىن شىواز ب كارئينان بۆ دژايەتى كرنا بارام پاشا، وەكى ھاندانا دووبەرەكىي و دروست كرنا ململانى . بەلى ئەقان ھەول و بزاقا چ بۆ ب دەست قە نەئىنا ، ھەتا ل دووماھىي پشتى ھەوہكا سەربازى ل سالا ۱۷۳۷زدا بارام پاشا نەچار بوو دان پىدانهكا زارەكى ب ويلايەتا بەغدادا بکەت .

پشتى مرنا بارام پاشاى ل سالا ۱۷۶۸ز دا ئىسماعىل پاشايى كورى وى ھاتە جھى وى ، بەلى بادىنان بەرەف نە ئارامىي قە چوو ئەقەژى ژ ئەنجامى

کیش و گرفتین نافخوویی ژلایه کی و هه ژکیا وان دگهل ویلایه تا موسل ژ لایه کی دی فه . بو نمونه ل سال ۱۷۷۹ز (عبدالباقي پاشا) ی والیی موسل هیرشه ک کره سهر ده قهرین بادینان و کوشتاره ک و کافر کره کا مهزن ل گوندین وان نه جامدا وتالان کرن ، بهی د ده می فه گهراندنیدا ژلایی خه لکی بادینانه هیرش کره سهر و کوشت .

چالاکى :

گروپه ک ژ قوتابیا نه خشه کی سهر دیواری دهرباری میرنشین کوردی ناماده بکه ن .

د.میرنشینا سوړان :-

ئه فه میرنشینه ل ده سپیکین چهرخی پازدی ژلایی (میر عیسی کوری کهلوس بهگ) ل ده قهرا باله کایه تی و ره واندوز هاتیه دامه زراندن ، ئه فه میره سهر کرده کی خۆدان شیان و ده ست فره هه و وزیره کی کورد بوویه شیا به ل ماوه کی کیمدا ده سه لاتا خو ل قی ده قهری بسه پینت پشتی کو ئه و شیا ی هیرشا هیزه کا دهره کی قهره قوینلو بو سهرقی ده قهری دابشکین و ژهنگی وهره خه لکی قی ده قهری کره سهر کردی خو . پشتی ئه قی میری چه ندین میرین دی سهر کردایه تیا حوکمی دگفته ده ست دا وسنوری میرنشینا خو زی به رفره دکهن هه تا کو ب تمامی ده قهرین دنا قهرا زیی مهزن و زیی بچووک (ئانکو پاریزگه ها هه ولیری یا نهو) فه دگهریت . ئیک ژوان میرا (میر سهیدی کوری شاه علی بهگ) بوو ، کو باژیری (شه قلاوه) کره پایته ختی میرنشینا خو ، ل سهر ده می ئه قی میری هه فه ده م بوو دگهل شهری چالديران ل سال ۱۵۱۴ز ، ئه قجا شکاندا سه فه وییان لقی شهر ی ب دهرفته زانی بووی

ميرنشينا خو بهر فره بکته و نهوان ده قهران رزگار بکته کو ههتا نهوی ده می ل
بن دهستی سه فیهو بیان مابوون ، د نهجامدا دهست سهر ههولیر و کهر کوکی دا
گرت .

بیگومان دفی سهردهمیدا میرنشينا سوران وه کی پتریا میرنشین کوردین
دی ل دیش نهو ریکهفتنما بهری نهو مه باس کری دهسلاتا نوسمانی قهبولکر .
بهلی نوسمانیان پشتی هینگی نهو ریکهفتنما به پیشلکر . ده می سولتان سلیمانی
قانونی پشتی وی کو ل سالا ۱۵۳۴ زدا بهغدا گرتی دریکا فه گهریانا خواد د
ههولیری را بوری ، کو نهوی ده می پایتهختی سوران بوو . ل ویری هیجهت ل
(عزه ددین شیر) می میری سوران گرتن و کوشت . ده قهرا سوران زی ئیخته
سهر دهسلاتا میر (حوسین بهگی داسنی) کو میره کی کوردی ئیزدی بوو . بهلی
میرین سوران پشتی ماوه کی شیان گورزه کی ب هیز میرنشينا خو وهربگر نهفه .
ههر چاوا بیت دهولهتا نوسمانی ههولین مهزن کرن بو نهوی کو دوباره سوران ژ
دهست دهر بیخنهفه ، بهلی د سهرکهفتی نهبوون . ههتا ل سالین پینجیا چهرخی
شازدی ب نه چاری دان پیدان ب دهسلاتا (قولی بهگی کوری سلیمان بهگی
سوران) کر ب سهر میرنشينا وان کو نهوی ده می مهلبهندی وی ل (ههریر)
بوو .

ل ماوی پشتی هینگی میرنشينا سوران پیشفه چوو و پهیهو ندین وان دگهل
دهولهتا نوسمانی د پیشفه چوون دا بوون ، ب تایبهتی ل سهرده می میر (سلیمان بهگی
کوری قولی بهگ) نهو زی رولی سورانیان د شهرین دژی دهولهتا سه فیهویدا .
ئیک ژ نافر هتین ب ناڤو و دهنگین نهفی میرنشینی (خانزاد / سوران) بوو کو

فلوکلوری دا رهنګ څه دایه و هه تا نوکه ناڅ و دهنگی وی لئاڅ خه لکي دهڅه ری
 مایه ، نهڅه ری ژ نه گه ری زیره کی و روځی مهردانه یی وی د پاراستنا سوران
 مه ترسین ناڅخوی و دهره کی . ههروه سا لیهاتیاوی و کاری ئاڅه دانکرني و
 خزمه تگوزاری .

ل دهسپیکا چه رخی ههڅدیډا (عهلی بهگ کوری سلیمان بهگ) ل حهریری
 حوکمی سوران کر ، ههروه سا دهڅه ریڼ (خه لیفان) و (رهواندز) و (باله کیان)
 و (دوین) دناڅه را سنووری میرنشیني دابوون . وهه ریڅ ژ (ههولیر) و
 کویه) زی لایي میرین سوران څه حوکم دکر . بهلی ژبلی میرنشیني . میر عهلی
 بهگ گرنگی ب زانست و زانایاندا و د بواری ئاڅه دانکرني کاری گرنک نه نجام
 د داوه کی دروستکرنا پره کی ل سهر زیی مه زن دناڅه را باله کیان و رهواندز .
 ههروه سا ریکا گه لیي عهلی بهگ چی کر کو بناڅی نهڅی هاته نیاسین . وچه ندین
 که لا و قوللهش (برج) دامه زرانده .

د څی ده میدا میرنشین ژلایي سیاسی و سهر بازی زی څه د وهراری دابوو ، ژبه ر
 هندي د شهرین نهڅی ماوی دا روځه کی دیار هه بوو . ژبه ر هندي هیزین سوران د
 ناڅه نهڅی لهشکری دابوون کو ل سالا ۱۶۱۰ د ههوا دوړپچ کرنا سهڅه وییان ل
 سهر که لا دمدم بشکین . ههروه سا به شداری هه بو ههولین ئوسمانی بو داگیر کرنا
 به غدا و پشتی وی کو سهڅه وییان ل سالا ۱۶۲۳ د اگیر کری .

بهلی ل ناڅه راستا چه رخی ههڅدی وب دویڅدا میرنشینا سوران بهره و
 لاوازی چوو و هه تا دوی ماوهیدا گه لهک ژ دهست دان وه کی رهواندز
 و ههریر و کویه . بهلی د دووماهیین چه رخی ههژدی دا هندهک

دهسه لاتا نافخو يا پيشكهفتي زفرانده فه . ههر دفي ماوهيدا رهواندز فه گراند و
كره پايتخت

ناڤ و دهنگي ميرنشين سوران دميرژوويي دا زيده تر د ژفريته فه بو (مير محمدمهد)
يي بهرنياس ب (پاشاي گهوره) كو ل سال ۱۸۱۳ز دهسته لات كهفته دهست
و چاكسازي ل سهرجهم بوارادا نه نجام دا ن.

گرنگترين چاكسازي پاشاي گهوره ل سوران :

۱- ديبافي سهريازيدا له شكره كي بهره وام ومهشق پيكرد ناماده كرد وب
هاريكاريا هوستا (رهجه ب) ي ليها توو كارگه ها دروست كرنا چه كي دامه زراند
ب تايبه تي (توپ).

۲- ههروه سا چهندين كه لا (قولله ي) سهخت ل جهين گرنك دروست كرن ،
بو بهره فانيكرن وپاراستن و ناسايشا ريك و رويباران .

۳- رژيمه كا كارگيري يا موكم دانا و ب دهسته كي پيلاي دادوهری
بهرقه راركر .

۴- ژلايي نابووري فه پاره كي تايبه ت ب ميرنشيناخو فه دروست كر ل ريكا
هيمني و ناسايش و نابووريي ولاتي وهراركر .

ئه ف كاره هه مي يي بوونه ئه گهري ئه وي ميرنشين سوران كو بگه هته ئاسته كي
ب هيژ و پيشكهفتي ، ئه ف چهندي ژي يارمه تي دا بو بهره ره بونا قه واري
ميرنشيئي و هه ولدان بو سهر به خويا كو نهو پاشقه دي باس كه ين .

هـ- میرنشینا بابان :-

ل داوین چهرخی پازدی زایینی ل روژهلاتا میرنشینا سوران میرنشینهك ب ناڤی (بابان) هاته دامهزراندن . وئەقە میرنشینه پستی پشتهفانیكرنا هەندەك دەقەرین هۆزین دەورووبەر بهرهه باشور بهرفرهه بوو دەقەرین شار باژیر و كهركوك و كفری داگیر کرن د قی میرنشینی دا چار بنه مالا حوكم كر هەتا دوماهین چهرخی شازدی هاته ژناقبرن .

ل نافهراستا چهرخی هەقدی (فهقی ئەحمەدی دارهشمانه) ل دەقەرا مەرگهه پشدهر دووباره بناغی میرنشینا بابان دامهزراندن قە . وئەقە بنه مالا پینجی یا بابانه کۆ هەتا نافهراستا چهرخی نوزدی بهردهوام بووی . فهقی ئەحمەدی نهڤین وی ل بهرفرهه بوونا دەسلالاتا خو بهردهوام بوون هەتا دەقەرین ماوهت و شار باژیر ههروهسا هۆزا(بلباس) یان ئیخستنه دناڤ دەسلالاتا خو دا . ل سهردهمی بابان سلیمان (۱۶۶۹-۱۶۹۹) دەسلالاتا بابان گههشته دەقەرین شارهزور وقرجه و سهروچك و ههروهسا قهره داغ و بازیان . ل دەورووبەرین سالا ۱۶۷۰ دا قهلا چولان کره پایتهختی خو . پستی ههول و بزاقین به کرهگ (۱۷۰۳ - ۱۷۱۳) سنووری بابان پتربا دەقەرین دناقههرا زیی بچووک و زیی سیروان قهگرت . بهلی ئەقی بهرفرهه کرنی ئوسمانی ههژاندن و شیان به کرههگی ژناڤ بن.

ل سالا ۱۷۲۱ دا خانه پاشا دهسلالات وەرگرت و سیاسهته کا نوو بکارهینا خو ژ ئوسمانیان نزیک کر . ئەقە بوو د دههکی دا به شداریه کا گرنگ ههبوو ل ههوین ئوسمانی یان ل ئیرانی . ب قی ئەگهری دهسلالاتا بابان ب هیزتر و بهرفرهه تربوو ، هەتا بو دهمی میرنشینا ئهردهلانی ژی گرت .

میرین بابان خودان هه‌لویست بوون و چه‌ندیڭ جارا ژپیڭخه‌مه‌ت پاراستنا به‌رژه‌وندیڭ میرنشینا خو وەرارکرنا ده‌سه‌لاتا خو راپه‌رین ده‌ست پی‌یکرن به‌رامبه‌ری ده‌وله‌تا ئوسمان راوستیان . هه‌ر ئەڤی ژى ولى کر ده‌سه‌لاتدارا ئوسمانیا سه‌باره‌ت بکارهینا هی‌زی ، په‌نا به‌رنه به‌ر دوو به‌ره‌کی کرنی د ناڤا بنه‌مالا بابان دا د ئەنجامی ئەڤی دا دوو دیارده د میرنشینى دا په‌یدا بوون:

۱- ململانا میرین بابان ل سهر ده‌سه‌لاتی د میرنشینى دا .

۲- په‌نا برن بو ئیرانی بو ب ده‌ست ڤه‌ئینانا ئارمانجین خو ، ئەڤه‌ژى ریک بو ماى تیکرنا ده‌ره‌کی خو‌ش کر .

بی‌گومان ئەڤان دیاردا ئاریشین مه‌زن بو میرنشینى په‌یدا کرن و ئارامی ژ ناف بر . زی‌ده‌بارى ئەڤی ژى میرنشینا بابان ب گشتی دوه‌راریدا بوو . ئەڤه‌ژى ل سالا ۱۷۶۴د سلیمان پاشای کورپی خالد پاشا کو میری بابان بوو ده‌سه‌لاتاوی ب سهر کۆیه و هه‌ریر وپردی وڤه‌ره‌حه‌سه‌ن وزه‌نگا‌با دوه‌دره و جه‌سان وه‌ه‌ولیر ژیدا چوو د سهر ده‌می ئیبراهیم پاشایی بابانی ژى دا کاره‌کی شارستانی یی گرنگ کر ده‌می ل سالا ۱۷۸۴د نزیکى گۆندى (مه‌لکه‌ندی) پاژیری سلیمانی بنیاد دانا .

ئهو بوو کۆشک و خانین میری و مزگه‌فت و سه‌رشۆ و بازار و چه‌ند خانى ل درروست کرن . هه‌ر د ڤی سالی دا دام ده‌زگایین میری ژ ڤه‌لاچۆلان بوڤی باژیری ڤه‌گوهاستن و کره پایته‌ختی میرنشینى . گه‌له‌ک نه‌ڤه‌کیشا سلیمانی بوو مه‌له‌بەندی کارگیری وئابوری و ره‌وشه‌نیری یی گرنک د کوردستانی‌دا .

ل ڦي سهردهمي بابان ژ ههمي ميرنشيئندي يين باشووري كوردستاني بهيز و شيان تربوو . نه قجا گه لهك جارا د گوتني حكومهتا كوردستاني . نه ق هيزه ل سهردهمي (نه بدولرهمان پاشا) ل كوييتكي دابوو ههتا ميري نا ق بري ل سالا ١٨١٠ز دا روله كي كاريگهر بو ل لادانا سليمان پاشايي بچووك و دانانا عه بدولا پاشا بو پوتسي ويلايهتا بهغدا . عه بدولرهمان پاشا كو دهمي دنابقهرا (١٧٨٩-١٨١٣) داب شيوه كي قهقهدياي حوكم كرى ژ ميرين دناف و دهنگين بابانه كو بهردهوام ههولا سهر بهخويي دا . پيخه مه دا دوو جارا ل دهر بهندي بازيان ل بهرامهر هيزين بهغدا راوهستا . بهلي ژ نه گهرى نه پاكي و خيانهتا خالد پاشايي بسمامي وي سهر كهفت . ول جاراسيي زي لسالا ١٨١٢ د ل شهرى كفرى بهرامهرى له شكرى مهزنى بهغدا بوو بهلي نه ق جاره زي هيفى و ئوميدين وان نه هاتنه بجه ئينان .

د دويمهيدا دقيت ئهم بزانيان كو د ميرنشينا باباندا بهري بناغي زمانى كوردى هاته دانان و ههروهسا ههلبهستا كوردى گههشته گوييتكي .

ب دويمهه هاتنا سهردهمي ميرنشينان :-

ل دويمههيا چهرخي ههژدى دهولهتا ئوسمانى گههشته بارودوخه كي نه ئارام ل ههمي لايهني سياسي و سهربازى و كارگيري وئابوورى . نه قجا دقي دهمي دا سهردهمه كي دهست پيكر كو بسهردهمي چاكسازيي يي بهرنياسه د ميژوويا ئوسمانيا دا كو تييدا ههولا چاره سهر كرنا نه قى نه ئارامىي و په ره پيدانا دهولهتي د ههمي بيا فاذا . ژ بهر وي چه ندى لايهني كارگيري زي ئيك ژ وان بواران بوو ژ بهر هندى سولتان مهجودى دووي (١٨٠٨-١٨٣٩) برياردا دهسلات و قهوارى خو مالى .

د هه می ده‌قه‌رین ده‌وله‌تیدا ژناڤ بیهت ، وئی‌کسهر ب سهر ده‌سه‌لاتا نافه‌ندفه بن ل پایته‌ختی . وڤی ریکی ژی بریار و پینگاڤین دی ل وان ده‌قه‌را بهینه‌سه‌پاندن ب تایه‌تی زیده‌کرنا باجی و راکیشانا زه‌لامین ڤان ده‌قه‌را بو خزمه‌تا سهریازی . ئەڤ پینگاڤه‌ژی ل کوردستانی رانا تیکدان و بجه‌نه ئینا ریکه‌فتنا کوردی - ئوسمانی دگه‌هینت ئەڤجا ل ڤان ده‌قه‌ران ئەڤ بریاره وه‌سا ب سانا هی نه‌هاتنه بجه ئینان .

چونکی کورد کو سه‌ده‌هان سال بوون سهر به‌ست و خودان میرنشین و ده‌سه‌لاتا نافخو بوون ، له‌ورا ئاماده‌بوون به‌ره‌ڤانیی ژ خو بکه‌ن . وده‌ست ژوان ماڤ و ده‌ستکه‌فتا به‌رنه‌دن . یا کو ده‌وله‌تا ئوسمانی د به‌ره‌تدا دان پی دا بوو ، ب ڤی چهن‌دی ئەڤ ده‌سه‌لاتین کوردی ره‌می بوون . وجودا بوون ل گهل ده‌قه‌رین دی یین ده‌وله‌تی کو ده‌ست به‌ سهر دگرتنی ڤه‌واری سیاسی تیدا پیک هاتبو ، وژ به‌ر ڤی چهن‌دی چهن‌دین راپه‌رین ل کوردستانی په‌یدا بوون .

ا- ژناقبرنا هه‌ردوو میرنشین سو‌ران و بادینان :-

سولتان مه‌م‌ود ل سالا ۱۸۳۳ فه‌رماندا ره‌شید پاشا والیی سیواس داکو سهر کردایه‌تیا هه‌وه‌کا به‌ره‌ره‌ه بکه‌ت بو بجه ئینانا ئەو ئارمانجین به‌ری ل کوردستانی . وله‌شکری ئوسمانی پشتی وی چهن‌دین به‌ره‌ڤانیین دل‌پرا نه‌ ل ده‌قه‌رین کوردی ژناف برن و گه‌هسته مه‌ره‌ما سهره‌کییا خو کو ژناڤ برنا راپه‌رینا سو‌ران بوو .

مه‌مه‌د پاشایی میری سو‌ران پشتی د هه‌می بواره‌کی دا پویته دایه میرنشینا خو بزاف کر ده‌سه‌لاتا خو به‌ره‌ره‌ه بکه‌ت بو ده‌قه‌رین

دهوروبەر ل چارچوڤي پيکھينا قهوارهيه کي کوردی يي سهر به خوږي مهزن
 محمدهد پاشا شيا ب تمامی باژير و باژيرکين سنوری نهو يي باژيري ههولير
 ههتا دگههسته رانيا دگهل ميرنشينا بادينان و دهقهرين کوردين ئيزديدي ههتا
 نيزيکي موسل بيخته سهر دهسهلاتا ئوسمانی د دهقهریدا د ئه نجامدا رهشيد
 پاشا سهر کردهيي لهشکري ئوسمانی ل سالا ۱۸۳۶ رهواندوز مهلبهندی سوران
 دوريجدا . پاشای گهورهزي بو ريک گرتن ژ رشتنا خوينا وئاکنجيا و تالان نه
 کرنا مال و مولکي وان ب ناشتي يانه خو ب دهست قهبهردا وپشتي ساله کي ژ
 بارودوخه کي نهدياردا ژناڤ بر .

ب في جوري ميرنشينا سوران پشتي (۱۰) سالا ژفي رويداني ئيخسته سهر
 کارگيريا راسته خويا ئوسمانی و ههزي گوتني يه دهولهتین مهزن يين ئه وروپي ب
 تايبهتي بهريتانيا رول ههبوو د هاريکاريا دهولهتا ئوسمانی دا دزي ميري سوران.
 ههروهسا ميرنشينا بادينان زي د گهل ئهوي ههويدا دهست ب سهردا گرت ،
 بهلي ل سالا ۱۸۴۲ ز ب تمامی ژناڤ جوو وپشتي هنگي هيزين ئوسمانی سهر ب
 ويلايهتا موسل شيان ب سهر ئهوي بزاڤيدا زالبن کو ئيسماعيل پاشايي ميري
 بادينان بهرپاکر ژبو پاريزگاري کرنا قهواري ميرنشينا خو .

ب - دوماھیا میرنشینا بۆتان و بابان :-

بەدرخان پاشا میری بۆتان بزاف کر خالین لاوازیین پهرینین چۆیی بەرچاڤ بکەت وراپەرینەکا سەرەتاسەری پەربابکەت بۆ ھندی داکو ب سەر دەڤەر پەریسیی دا زال بیت . بۆ ئەڤی مەرەمی (پەیمانا پیروژ) پیک هینا کۆ تیدا ژمارەکا میرو سەرکردین دەڤەری (وان ، ھەکاری ، موژی ، بەدلیسی ، سەعدرد ، موسل ، جەزیرە) سووز و پەیمان دان کو ب ئیک ھەلویت بن ، ھەروەسا میری بۆتان چەند پنگاڤین دی د بواری نافخوڤا ھاڤیتن بۆ پەرەپیدانا شیانین میرنشینی ، وەکی دامەزراندنا کارگەھا دروستکرنا چەکی و کەرەستین شەری ل پاژیری (جزیرە) و ھنارتنا قوتاییان بۆ ئەوروپا بۆ دەست ڤەئینانا پسپورین پیویست ، ھەروەسا دروستکرنا پارە ل سال ۱۸۴۲ بە ناڤی خو وپیش ڤەبرنا ئابووری و دادوہری ل ڤەرماندەوای داو دروست کرنا بەلەمەکا بچووک ل دەریا وان بۆ ھاتنوچوونی بۆ ھەر لایەکا ب ساناھی بیت ، ھەروەسا ب لادانا چەندین باج و سەرانیڤ قورس کۆ عوسمانیان بەری ھنگی سەپاندبوون ل گەل چەندین کاریڤ دی ، ئەڤجا دەست پیکرنا پیکڤە گریڤدانا دەڤەریڤ کوردی و دەوروہەریڤ سنوری ب دەسەلاتا بۆتان ڤە بۆ پیکھینانا دەولەتەکا کوردی یا بەرفرەھ . د ڤی بیافیدا سەرکەڤتەکا گرنک ب دەست هینا و ھیز وشیانین راپەریڤی پیش ڤەچوون . ئەڤجا ئەڤ راپەرینە بۆ جھی پویتەپیدانا دانا بەرپرسیڤ ئوسمانی . ھەروەسا ئەو دەولەتین ئەوروپی یین بەرژەوہندی د دەڤەریڤا ھەبوون . و دەستی خو خستە دناڤ ڤی مەسەلی و دەسەلاتاریڤ ئوسمانی پال دان بۆژناف برنا ڤی راپەریڤی . پستی چەند ھەولین نەسەرکەڤتی ئوسمانیان ل دوماھیی ب سەرۆکاتیا ئوسمان پاشا لە شکرەکی ئوسمانی ھیرش کرە سەر وان .

دەڤەرىن ھاوپەيمانیڭ مېر بەردخان بوون بۆدابرینا وان ، د ئەنجامدا شيان ل سالا ۱۸۴۷ ، د شەرەككى ئىك لايەندال كەلا (ئاروخ) پىشتى دۆرپىچكرنه كا توند ب سەرھیزىڭ بۆتان دا سەر كەفتن وپىشتى دەمەكى بەدرخان پاشا نەچار بوو خۆ بدەتە دەست و ھاتە دويرئىخستى بۆ گزىرتا (كرىت) . پىشتى ھنكى گەلەك پىيى نەچوو مېرنىشينا بۆتان ژنافچوو .

ھەر ل چارچوقى ب نافەندىكرنا دەولەتا ئوسمانى و گرىدانا گشت دەڤەران ب پايتەختى قە سالا ۱۸۵۱ ز مېرنىشينا بابان ژى ھەلۈەشيا دەمى كۆ ب فەرمانا سولتانى ئوسمانى دوى سالىدا (عبدالله پاشا) بابان ل پلا قايمقامى سليمانى لادا ، بەرى وى ژى ل سالا ۱۸۴۷ ئەحمەد پاشاى بابان لادابوو دوماھى كەس بوو ل بابانيان ۋەكى مېر ل سليمانىيى حوكم بكەت .

جـ مېرنىشينا ئەردەلان :-

مېرنىشينا كوردى يا كۆ بتنى ماي كۆ ل روژھەلاتى كوردستانى مېرنىشينا ئەردەلان بوو ، بەلى دەسەلاتدارىڭ قاجارى (ئىرانى) ھەر ل دەسپىكىڭ چەرخى نوزدى شيان بچنە نافەنەمالا ئەردەلانىا و خۆ لى نىزىك بكەن ، ب تايبەتى ل سەردەمى (ئەمانوللا خان) كو ھەر چەندە ژمىرىڭ خودان شيان و بەھىزىڭ قى مېرنىشىنى دەيتە ھژمارتن كو چەندىڭ كارىڭ چاكسازى وئافەدانكرن و كوچك و تەلار و باخ و باخىڭ ناياب دروستكرن ، ۋەھتا نوكة شويىنەوارىڭ بەھرا پتر ژوان يىڭ ماين ، بەلى د ھەمان دەمدا رىك بۆ قاچارىا خۆش كر كو دەست ل كارو بارڭ نافخوڭ مېرنىشىنى ۋەربدەن ، و كورى وى ژى كو نافى وى (خوسرەوخانى ناكام) بوو زىدەتر

وکارى خۆ بهرهڤ خرابيى بر ، و دووماهي جار ژى سالا ۱۸۶۷ز پشتي مرنا
(غولام شاخان) دووماهيک ميرى ئهردهلان ئهفجا ميرنشين ژناقچوو دهى
ناسرهدين شاهى قاجارى مامى خۆ كريه والى يى ئهردهلان .

كۆچكا خوسره وئاوال پاڙيرى سنه ژ باڙيرين ئه مانوللاخان

پرسیار و راہینان

پ ۱ / ئەفین خوارى پیناسە بکە :

۱ - شەرەفخانى بەدلىسى ۲ - کەلا پالنگان

۳ - ھەلۆخان ۴ - خان ئەحمەدخان

۵ - بنەمالا ئازىزان ۶ - عەشیرە تا بۆتى (بوختى)

۷ - عەبدولرەھمان پاشايى بابان ۸ - خانزادى سوران

پ ۲ / ھويين ئەفان بنقيسە:-

۱ - بارودوختى سياسى يى ميرنشينا ئەردەلان ل چەرخى شازدى يى جيگىر
نەبوو؟

۲ - سەردەمى خان ئەحمەد خان ب چەرخى زيرينى ميرنشينا ئەردەلان دەيتە
ھژمارتن.

۳ - بەھرام پاشا ميري بادينان ب پاشايى مەزن ھاتە نياسين؟

۴ - ئوسمانيان فەرماندەيا باژيري (موسل) دا ميري (بەدربەگ كورى شاه عەلى
بەگ يى بۆتانی؟

۵ - ميرنشينا بادينان ل سەردەمى (سولتان حسين) دا جەھەكى گرنك ژلايى
سولتانى ئوسمانيقە ھەبوو؟

پ ۳ / گرنگزين كارو چاكسازين فان ميرين كوردان بژميرە؟

۱ - ئىبراھىم پاشاى بابان.

۲ - مير (چەنگەف كورى خان عەبدال)ى بۆتان.

۳ - مير عەلى كورى مير سلىمان بەگى سوران .

۴ - مير محمدەدى سوران (پاشاى گەورە).

۵ - بەدرخان پاشاى بۆتان .

کوردستان ل بن دهست هه لاتا راسته خوڤا ئوسمانی وئیرانی.

بارودوخی کوردستانی پشتی ژناقبرنا میرنشینان:

پشتی ئەقی کۆ دهولوتا ئوسمانی ئەو سەر به خوڤا نافخوڤا کوردان ژناقبری ل سالا ۱۸۵۱ز سهردهمی میرنشینا نب تمامی ب دووماهی هات . کوردستان کهفته بن دهستهه لاتا راسته وخوڤا ئوسمانیان و دام و دهزگههین دهولهتی ل دهقههیت کوردان بهرقههرا بون . ل جهین میر و دهست ههلات دارین کوردا پاشا و موتهسهرف و قائمقام و فهرمانبههین دیتین ئوسمانیا دانان و . هیز و سهرباژین ئوسمانی ژی جهی هیزین خومالین کوردان گرتن و ژبو هندی کورئاماده بن بو ژناف برنا ههر بزاقه کا نه رازیبوونی یا کوردان . دهمی کول سالا ۱۸۶۴ز رژمه کا کارگیری یا نوو ل دهولهتی پهیره وکر و ویلایهتین نوی پیک ئینان و ب تمامی کوردستان ب دهست هه لاتا نافه ند فه هاته گریدان وچ) امتیازات) ین کارگیری نه مان . د دهمه کیدا ئەق بارودوخی نوو ب هیچ شیوه کی بارودوخی وهلاتی باشت ل نه کر .

۱- بارودوخی ئابووری و جفاکی :

د بواری ئابووریدا زیده کرنا باج و پیدقیان دیارترین سیمایین ئەوی سهردهمی بون ئەو باجین کۆ ریزاوان بهر بهره زیده دکرن جوړه کی دژی دئخسته پال وان ، زیده باری ب کارئینانا شیوازی تندو تیژی د کومکرنا باج و پیدقیادا دبو ئەگه ری گرانی کرنا باری ئاکنجیان ب گشتی و جوئیاران ب تایبه تی . ههتا کۆ هندهك جارن بهروبومی وان تیدا باجی نه دکر . بیگومان ئەقی ژی ژیتارا ئاکنجیان گه لهك خراب کربو . ههروهسا کارکر بو سهر هه می ب وارين دیت ین ژیان . دئه نجامدا لایه نین ساخلمه ی و رهوشه نبیری و

ههتا کو چقاکی ژى هېچ پېشکهفتنهك ب خوځه نهديت ، بهلكى روژ بو روژى كاروانى پېشكهفتنا مروځايهتې پاش دكهفت .

ل گهل ئهځى ژيدا رژيما (سهرباز كرنا بزورى) كو دوى سهردهميذا دسهپاند ، ئهځهژى ئاريشهكا ديتر بوو ب سهر كوردا دهاتي ، چونكى ئهوين بو سهربازيى دبرن بو دهمهكى دوير و دريژ چاځين وان ب مالين وان ځه نه دكهفتن وگهلهك جارا ژى دمړن و نه دزځرينهځه . ئهځهژى كارهستهكا چقاكي بوو ب كوردان كهفتى ، بوځوونه گهريدهكى بياني ديژيټ (كيما هژمارا ره گهزين نير ل باژيري ((سه ورد)) مروځهست پي دكهت ههروهسا بارودوځي روژهلاتا كوردستاني ژى كول بن دهست ههلاتا قاجارى (ئيراني) دا بون ل وى بهځي مه بهحس ژى كرى باشت نه بوو . ههتا كو ئه و كوردين ل ويري ب دهستى زورداريا موزه بهي ژى دنالين چونكى ئه و سونه بوون و دهولت ژى شيعه بوون .

ب- بارودوځي هوژان :-

ههولن ئوسمانيان و ئيريانيان بو زلبونى ب سهر هوژين كوردان وهكى كريارا ژناځبرنا ميرنشينان يا سهر كهفتى نه بوو . ژبه ر ئهوى چهندي دهست ههلات دارين ئهځان ههردوو دهولتاتان شيان دهست ههلاتا راسته و خو بسه پينيت ل سهر ئهوان هوژان كو پتريا وان رهځه ندبون ئان نيمچه كوچه ربوون . ل گهل ئهځى ژيدا هه بونا هيژا ئيگرتنى ژلايي ئهځان هوزاځه و خونه جهماند بو بيانيا وه كر كو ئهف پينگاځه سهر نه كهفيت . ئهځا قه وارين هوزا هه ر ل بن دهست ههلاتا سهروكين هوژامان ونه كهفتنه بن كارتيكړنا دهست ههلاتا ئوسمانيان و ئيريانيان دا . ئهځ لايه نه ژى د بهر ژه وهنديا كوردان دا بون و ب تايبه تي كو ئهځ هوزه پشتي هنگي بونه بنيات و كه رستين راپه رينين كوردين ئهځي سهرده مي .

سەرهلدان بزاڤا نەتەوايەتيا كوردى:

هەلەوشاندنا مېرنشین كوردى و زیدەبارى ئەو دەرئەنجامین خراب ئەوین قى
كەفتى ژلايەكى قە و ژ لایەكى دیتەر قە بویە ئەگەرى ئیكگرتنا ئەوان دەقەرەن
و دەقەرین كوردى كو ژ ئەگەرى سنورى ئەق مېرنشینە ژيك جودابووين. ئەق
ژى تیکەلى و نيزيك بوو د ناڤ بەرا ئاكنجین دەقەرین جودا ۱۵ جودا پەيداكر
رەوشت و تیتال و سیمایی نەتەوايەتى زیدەتر كر وەكى ئيك د چوون دقیریدا
زەمینەك بو وەراركرن و هشیاربونا نەتەوین كوردى و تیکوشان بو خەباتا
كوردستانی پەيداكر. ب تایبەتى كو كوردان راستەوخو تاما دەستەهلاتا ئیرانیا و
ئوسمانیان زانیبو و هەست ب زلم و زورداریا بیانیادكر.

هەر وەسا ئەو هەوا ئوسمانیان و ئیرانیان دكرن زیدە بو ژ ناڤ برنا مېرنشینان
و پەریابون راپەرینین كوردان ل بەرامبەرى وان بنیات بوو بو سەرهلدان بزاڤا
رزگابونا نەتەوى كوردى ب تایبەتى راپەرینین عەبدولرەحمان پاشایی بابان
و پاشایی گەورە و میرى سوران و بەدرخان پاشایی بوتان كو ب رەهو ریشالین
ئەق بزاڤى دەیتە هژمارتن راپەرینین نیڤا دووى ژ چەرخی نوزدى ژى ئاشكراتر
ئەق چەندە بەرچاڤ كر.

چالاكى :

گروپەك ژ قوتابیان بابەتەكى ل سەر بزاڤا نەتەوايەتيا كوردان بو دان ستاندینى
ئامادەبکەن .

دهست پيكر ، ژبهړ بيزار بونا كوردان دوى بارودوخى دژواردا كو د نهجمي
نهوى شهريدا نهوى توش دهقهرين كوردان بوى .

كوردان ب ريښه بهريا نهوان سهر و كان دهست ب رزگار كونا دهقهرين خو كر
نهوين ل بن دهست ههلاتا نوسمانيان هه . زېده باري نهقان سهر كهفتنان نهوين ب
دهست هه ئيناي ، بهلى پا چاره نفيسي نهقى سهر هلداني ژى ژيا بهرى خو باشتر نه
بوو . ههروه سا سهر كردين وان ژى ب هه مان شيوه دهسته سهر كرن .

ب- شوره شا شيخ عوبه يدوللاى نه هري :

شيخ عوبه يدوللا خهلكى گوندى (نه هرييه) سهر ب دهقهره شه مزينا نه بو
ريبهري ئينى ريچكا نه قشبه ندى بوو ل كوردستاني . ژلايى نوسمانيان و ئيرانيان
هه ريز و دهست ههلاته كا زور هه بوو . و شيا روله كى گرنگ د دهقهريدا ببينيت ،
نه قجا نه شيا پتر خو بيدهنگ بكهت بهرام بهر نهقان هه مى كارين خراب و تالان
كارىي كو دهست ههلات دارين نوسمانيان و ئيرانيان دژى كوردان دكرن . ب
تايبه تي كو چاهه ريى هه وليستى نواندى لى دكر ژلايى نهقان هه ريمن كوردان كو
زورداريا داگير كهران قات وقيرى و برساتيه كا زور ل ناڅا پيدا كړبوو .

د نهجمدا شوره شه كا بهر فراه ل سالا ۱۸۸۰ ز بهر پابوو كول دهست پيكي
دهقهره كوردن ئيراني گرت ، ژبهړ نهقى كو دهوله تا قاجارى بى هيتر بوو ل
جاډ دهوله تا نوسماني ، هيترين نهقى شوره شى شيان بو ماوه كى كورت ب تمامي
دهقهره كوردن روژ ئاڅا و باشورى دهريا چاورمى رزگار بكنه و پاژيرى (ته ريز)
مه لبه ندى نازر بيچاني بيخنه د بن گه فادا .

هەلویستی بەریتانیا و روسیا و ژناقبرنا شۆرهشی :

شیخ عوبەیدوللا دزانی کو پشتگیریا دەولهتین ب هیژ هوکارهکی هاریکارن بو سەرئێخستنا هەولین کوردان ، بتایبەتی روسیا و بەریتانیا کو خودان دەسەلاتەکا زوربوون ل هەردوو دەولهتان . ئەقجا چەندین نامە و نوینەرین تایبەت ھنارتن بو نوینەرین هەردوو دەولهتان . بەلێ دەسەلاتدارین روسیا و بەریتانیا بەرژەوہندیین وان دگەل لایەنێ ئوسمانی و قاچاری بوون ، ھەر ژبەر ئەقی چەندی ل جھێ هاریکاریا کوردان کەفتە هاریکاریا دوژمنین وان لەشکری قاچاریان کو هیژا وی زفیری پشتی وی هاریکاریا روسیا و بەریتانیا، ھېرشەکا بەرامبەر ئەنجامدا وب شیوہکی درندانە کەفتە ناڤ خەلکی وی دەفەری. پشتی چەندین گوند وێران کرین وب ھزاران کورد کوشتن ، شیان شۆرهشی ژناقبەت .

شیخ عوبەیدوللا پشتی ژێڤەبونا شۆرهشگیران خوڤەکیشا بو سنوری کوردستانا ئوسمانی . بەلێ ل سەر داخازیا روسیا و بەریتانیا ل سالا ١٨٨١ ز داخواز ژێ کر بەیتە ئیستنبولی و لویری ھاتە دەستە سەرکرن . ھەرچەندە پشتی ھینگی شیا خو دەبازبکەت و بگەھتە کوردستانێ بەلێ گەلەك بێ نەچوو و ھاتە گرتن و دویڕئێخستن بو حیجازی و لویری مر .

کوردستان ل دهسپیکا چه رخی بیستی :

ل دهسپیکا چه رخی بیستی ته ماعکارین دهوله تین زهینز ، ل کوردستانی زیده بوون ، روسیا و بهریتانیا هه ولدان ب ریگا گریډانا په یوه ندیان ب هنده ک کوردان ، و بهرژه وه ندین خو ل کوردستانی مسوگر بکه ن . بیهیز بوونا بهر ده واما دهوله تا ئوسمانی ژى هوکاره کى گرنه بوو بو زیده بوونا ماي تیکرنا دهوله تین زل هینز د کاروبارین کوردستانیدا ، وه کی پشکه کا گرنه دناؤ دهوله تیدا .

د هه مان ده مدا هژماره کا زوړا کوردان ، ل ئیسته نیولی پایته ختای دهوله تا ئوسمانی هه بوون ، کو دناؤ وان دا ئه ندامین بنه مالین ناقدارین کورد هه بوون ، وه کی (به درخانیا ن) و (شه مزینیا ن) و (بابانیا ن) و ره وشه نیرین دی ئه قه ژى یان ژبه ر هوکارین سیاسى هاتبوونه دویرئىخستن بو باژیری و تیدا هاتبوونه دهسته سه رکران وب شیوه کى گشتى ژ کوردین ئیمبراتوریه تا ئوسمانی بوون کو ب مه ره ما ته مام کرنا خواندنى چووبونه پایته ختى ، ب تایبه تی کو په یمانگه ه و کوليجین سقیل (مه ده نی) و سه ربازیین دهوله تى هه مى ل پایته ختى بوون .

وژبه ر تیکه ل بوونا وان دگه ل خوانده قانین نه ته وین دی ، و ههروه سا هه بوونا کارتیکرنا ئه وروپا لسه ر وان ، هشیاریا نه ته وه یی و سیاسى دناؤ واندا به لاقبوو . ئه قجا ئیسته نبول ببوو مه لبه ندی چالاکیا نه ته وه یی و سیاسیا کوردی ، ئه قه ژى سه ره لدانا ئیکه مین کومه لا سیاسیا کوردی لی هاته به ری .

کۆمەلە (عەزما قەوی) :

ئیکەمین ریکخراوا کوردیە کول سالا (١٩٠٠) دا ھاتیە دامەزراندن. (فیکری ئەفندی دیاربە کری) دەست پێشخەری دامەزراندنا ئەقی کۆمەل بوو ھەرەسا (ئەحمەد رامز کوردی زادە) و (ئەحمەد خاسی زادە) ژ ئەندامین چالاکیین ئەقی کۆمەل بوون. و ئەقی داویی وەکی چالاکیە کا رەوشەبیری، ل سالا ١٨٩٩ دا، مەلود نامەك ب زمانێ کوردی و ب زاراقی زازاکی نقیسی.

(ئەحمەد رامز کوردی زادە) ل سالا ١٩٠٤ ی وەکی نوینەری قی کۆمەل مسری بوو. و ئەق کۆمەلە زی ل سالا (١٩٠٤) ی ژلایی دەسھەلاتدارین ئوسمانی ھاتە دائیخستن.

شۆرەشا مەشرۆتی (دەستووری) و کارتیکرناوی

سەر بزاقا سیاسیا کوردی :

بزاقا مەشرۆتی (دەستووری)، کو ژەبەر کو دەتا یا ٢٣ ی تەموزا سالا (١٩٠٨) ی، د دەولەتا ئوسمانی دا گەھشتە ئارمانجا خو و دەسپیکا قووناغە کا نوو و گرنگ بوو د میژوو یا دەولتیدا. کو بویە ئەگەری زفراندنا دەستووری ھەلپسارتی یی سالا (١٨٧٦) ی، ھەرەسا دروشمین ئازادی، وەکھەقی، براہەتی، کو ژلایی کۆمەلە (ئیتحاد و تەرەقی) قە بو بریقەبرنا وەلاتی ھاتبوون بلندکرن، دەلیقەھە کا گونجای بوو چالاکیین سیاسیین نەتەوین نەتورک، دناڤ واندنا بزاقا سیاسیا کوردی. بەلێ ئەوی جھێ سەرنجی یە ھەر زوو بزوتنا (ئیتحاد و تەرەقی) د کونگری سیی دا ئایدولۆجیا تۆرانی و تورکاندنا نەتەوین نەتورکین ئیمبراتوریه تا ئوسمانی پەیرەوکر، ئەقەژی ھۆکارەکی گرنگ بوو بو ئەوی کو ھژمارە کا زور ژ ئەندامین کوردین کۆمەل ژ وان (ئیسماعیل حەقی بابان) و (شەریف پاشایی خەندان) ژ (ئیتحاد تەرەقی) خو قەکیشن.

کۆمەلا تەعاون و تەرقی یا کورد:

ل پستی کۆدەتایا (انقلاب) ئیتحاد و تەرقی ل سالا (١٩٠٨) ی دەسەلاتا نوو ل ٢٥ ی ئیلونا هەمان سالی موولەتا دامەزراندنا ئەقی کۆمەلی دا ، کو ئیکەمین کۆمەلا سیاسیا کۆردە ب ئاشکرا کار کردیت . ژدیارتین دامەزرینەین ئەقی کۆمەلی پێهکاتینە ژقان کەسین ل خواری :

(ئەمین عالی بەدرخان ، شیخ عەبدولقادی نەهری (شەمزیانی) ، داماد زولکەفل ، جەنەرال شەریف پاشا و خەلیل خەیلی و کەسین دی) .

ئەقی کۆمەلی عەبدولقادی نەهری ب سەرۆکی ئیکی و (داماد زولکەفل) ب سەرۆکی دووی دانابوو ، وچەندین لق ل باژیرین مەزن قەکرن وەکی دیاربەکر و بەدلیس و مووش و مووسل و بەغدا و سلیمانی و ئەرزەروم و خنسی) و ئارمانجاوی قەکرنا قوتابخانا بوو ب زمانی کوردی ل کوردستانی ، و دامەزراندنا کوردان ل دام و دەزگەهین حکومی و دان پیدان ب زمانی کوردی وریدان ب دەریخستنا بەلاقوکا و روژناما و کوڤاران ، هەروەسا پووتەدان ب باری ئابوریی کوردستانی ئەقی کۆمەلی هەول دا پەیوەندیین باش گریڤەت لگەل ئەرمەن و نەستوریان . روژنامەك زی بنافی (تەعاون و تەرقی کورد) دەریخست کو زمان حالی کۆمەلی بوو .

کومه لا هیڅی :

کومه له کا سیاسي و رهوشه نیری بوو ، هژماره کا قوتابیڼ کورد ل ۹ ی کانوینا دووی سالا ۱۹۱۲ ل ئسته نبولی دامه زرانده ، سیاسه تا نه ځی کومه لی دریژ کرن بوو بو سیاسه تا کومه لا تهعاون ته رقی کورد . به لی ټهوا گرنګیا ځی کومه لی دیار دکته ، نهو بوو کو بو ئیکه مین جار قوتابیڼ کورد ځی شیوی بهر فراه هاتنه دنا ځ چالا کیڼ سیاسيڼ کوردی و ریځخراوین تایهت بخوځه دامه زرانده .

دامه زرينه رین وی پیکهاتبون ژ : قه دری جه میل پاشا و عومهر جه میل پاشا و فوئاد ته مو و نه کرهم جه میل پاشا و مه مدوح سه لیم ، نه ځی کومه لی ، رو له کی بهر چاځه هه بوو د پیښیځه ستا هه ستي نه ته وایه تیځی کوردی . هه ردوو گوځارین (روژا کوردا) ول دیځدا (هه تاځا کوردی) کو زمان حالین کومه لی بوون رو له کی بهر چاځه هه بووم دبزاځا رهوشنیریا کوردی دا .

هه تا ده سپکا شهر ی جیهانی ئیکي چالا کیڼ (هیڅی) بهر دهوام بوون . لگه ل دستپیکرنا شهر ی ژ ی هه می نه دمیڼ وی هنارتنه سه نګه رین شهر ی .

چالاکی :

گروپه ک ژ قوتابیان ب راپورته کی کو رو لی ریځخراوان دوه رارکرن و هشیاریځی دا راقه بکهن ..... (رو لی ریځخراوا) ب گشتی دکه ځنه بهر به حسکرني

سیاسه تا ئیتحادییان بهرامبه رشیخین ته ریه تی د کوردستانیدا :

دهمی ئیتحادییان دهسه لات وەرگرتی . ههلویسته کی باش بهرامبه ر شیخین ته ریه تی ل کوردستانی نه بوو . هنده ک ژوانا نه گهری فی چهندی دزقرین بو وی کو سولتان عبدولحمیدی دووی ئوسمانی - کو ئیتحادییان کوده تایه ک (انقلاب) ل سه ر کربی - ههلویسته کی باش بهرامبه ر ته ریه تی سو فی گهری هه بوو ، په یوهندی یه کا ب هیژ ژی دنقه را سولتانی ناقبری ب خو و شیخ سه عیدی بابی شیخ مه جودی هه بوو ، کو شیخه کی ب ناف ودهنگی ته ریه تا قادری بوو ل باشوری کوردستانی هه ر ژبه ر فی چهندی ئیتحادیا گه له ک ب دژواری دژی شیخ سه عیدی رابوون و بو باژیری میسل هاته دویر ئیخسته . ل ویری ژی ژ نهجمی خه م ساریا دهسته لاتداریی ئیتحادییان ل فی باژیری ژبو پاراستنا گیانی شیخ سه عیدی ، شیخ د ئاژاوه کیدا (فتنه) کوشت ، هنده ک ژ ئیتحادییا شیخین ته ریه تی پشته فان و لایه نگرین ب هیژیی حوکی بهری نهو دادن ، نه فجا بی هیژ کرنا دهسه لاتا نه فان شیخان ب سه قامگیر کرنا دهسه لاتا خو دانایی ، نه فجا دبینن کو نه فدهسه لاتا نوو ههلویسته کی خراب ژی بهرامبه ر شیخ عبدوالسلامی دووی بارزانی هه بوو کو سه رب ته ریه تا نه قشه بهندی بوو ، ب تایه تی کو شیخی ل سالا ۱۹۱۱ز دا چه ند داواکارین گرنه ژ دهوله تا ئوسمانی داخاز کربوون کو نه فه بوون :

- ۱- زمانی کوردی ل دهقه رین کو کورد لی ئاکنجی زمانی فه رمی بیت .
- ۲- خواندن ب زمانی کوردی بیت .
- ۳- قایمقام و ریقه به رین ناحیا و فه رمانبه ر ژ کوردان بن ، یان وان که سان هه ابژیرن کو کوردیی ب زانن .

٤- ژبه‌ر وی کۆ ئاینی فهرمی یی دهوله‌تی ئیسلامه ، دقیت حوکم کرن ل دویف شه‌ریعه‌تی ئیسلامی بیت .

٥- قازی و موفتیین فی ده‌فه‌ری ، ل سهر مه‌زه‌به‌ی شافعی بن ؟

٦- ل دویف شه‌ریعه‌تی ئیسلامی باج ژ ئاکنجیان به‌یته وهر گرتن ؟

٧- باج ل شوینا خزمه‌تا سه‌ربازی وه‌کی خو بمینت ب مه‌رجه‌کی نه‌و پاره بو چاککرنا ریڤ وروبارین ده‌فه‌ری به‌یته تهرخان کرن ؟

ئه‌وه‌ داخوازییه ، نه‌وی چه‌ندی دیاردکه‌ت کۆ شیخ عه‌بدو‌السلام ، ئیک ژ سهر کردین ناقدار بوو دب‌زافا رزگاری خوازا کوردی دا . دفی بواریدا گرنگیه‌کا ژۆر دایه‌ زمانی کوردی وخواندن بقی زمانی . هه‌روه‌سا ل هه‌مان ده‌مدا لایه‌نی نه‌ته‌وه‌یی وئایینی دنا‌ داخازیین خو‌دا کومکربوون . ئه‌فه‌ژی نه‌وی چه‌ندی دیار دکه‌ت کو پیگیر بوون ب ئایینی نابیت ریگرت د به‌رامبه‌ر هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تیدا . هه‌تا جه‌خت (ترکیز) ل سهر مه‌زه‌به‌ی شافعی دوپات کریه . ودفی روانکیدا کو ده‌وله‌تا ئوسمانی ل سهر مه‌زه‌به‌ی حه‌نه‌فی بوویه . د ده‌مه‌کیدا کوردین کوردستانا باشور ل سهر مه‌زه‌به‌ی شافعینه . ئه‌فه‌ژی ب راما‌نا ب دیار ده‌رکه‌فتنا تایبه‌ته‌ندیین کوردی ل نا‌ ده‌وله‌تا ئوسمانی دیاردکه‌ت . ئیک ژ خالین گرنگین دی ژفان داخوازیان ، چه‌وانیا کومکرنا باجی یه کۆ دیاره ده‌وله‌تی زی‌ده‌روی د کومکرنا باجیدا دکر . شیخ عبدالسلام بو ب ده‌ست فه‌ئینانا ئارمانجین خو په‌یوه‌ندی دگهل چه‌ندین که‌سایه‌تیین ناقدارین کورد کر ، هه‌روه‌سا په‌یوه‌ندی رووسیا ژی کر ، ئه‌فه‌ژی بوو ئه‌گه‌ری وی چه‌ندی کو (ئیتحادییان) ترسه‌کا مه‌زن ژی دکر ، ب تایبه‌تی کو هه‌نده‌ک ژفان داخازیین وی به‌ره‌ف سه‌ربه‌خویی ژی دچوون . هه‌لوسته‌کی دژوار به‌رامبه‌ر نواند . نه‌وی جه‌ی سه‌هرنج راکی‌شانی

والیی موسل کو د فی دەمیدا (سلیمان نهزیف) بوو / کو هەر چهنده کورده کی
 باژیری دیاربە کر بوو- بەلی هەلویستە کی ٧ گەلەك دژوار بەرامبەر شیخی
 وەرگرت و رۆلەکی سەرەکی هەبوو بو وی چەندی کو شیخ عەبدوو السلام
 بارزانی دەستگیربکەن ول ١٤ ی کانوینا ئیکی ل سالا ١٩١٤ ز ل موسل بهیته
 سێدەرەدان .

كوردستان ل دەسپىكا شەرى ئىكى جيهانى ھەتا كۆل دووماھيا شەرى

دووى يى جيهانى

كوردستان ل سالىن شەرى ئىكى جيهانى ۱۹۱۴-۱۹۱۸ز:

شەرى ئىكى جيهانى ، ژلايى ھۆكارو روويدانوو ئارمانجىن وى ژى قە ل كوردستانى يى دوپر نەبوو . كوردستان ل چەندىن بەروسەنگەرا بوويه مەيدانا مەملانىيى دناقبەرا ھېزىن شەركەردا ، پشكا ھەرە مەزنا نېرىن كوردان بەرەف سەنگەرىن شەرى برن ، ب رادەكى پترىا مالان بتتى ئافرەت تىدا مابوون ، ژمارەكا مەزن ژ ژسەربازىن كورد ، سەنگەرىن شەرى بەردان و چوونە دەقەرېن چىاي، بو خوقەشارتن ژ دەسەلاتدارىن ئوسمانى .

راھىنان

مافى سروشتى يى مىللەتانه ، ب ئاشتى و تەناھى بژىن ، و ۋەكھەفېن ژمفا ۋەرگرتن ژ ھەولېن پېشكەفتى .... (ۋەرگرتنا بەرامبەرروپىگفە ژيانى) بوچى پىدقە ؟

شەرى جيهانى يى ئىكى قوناغەكا نوويه :

ب شىۋەكى گشتى ، ماوى شەرى جيهانى ئىكى ، ب قوناغەكا نوو د ميژوويا كوردى دا دەيتە ھژمارتن ، كۆ تىدا كوردستان زىدەتر كەفتە بن كارىگەريا دەولەتېن زل ھېز ود سالىن شەرىدا كوردان بارودۇخەكى گەلەك دژوار و خراب ب چاقېن خو ديت . نقيسەرەكى كورد سەبارەت وان زەرەر و زىانېن فى شەرى ب شىۋەكى گشتى نقيسى يە :

((ئامار بۆمە دەردئىخن كو ژ ئەنجامى كوشتن ولەشكر كىشيا داگير كهران
 برساتى و قات وقورى و كىم بەرھەمى ل سەرانسەرى كوردستانى بەلاقبوو و
 ل زڧستانا سالا ۱۹۱۸ز نىڧا خەلكى كوردستانى ، برساتى بىزار كربوون.
 چ ئەوين ب دەستى داگير كهران ھاتىنە كوشتن يان ئەوين ل برسادا مرىن ،
 ھەروەسا ئەوين ل دەمى ڧەگواستنا ب زورى ل شەرى ئىكى جىھانى بەرگريا
 بەڧرو بەستى نەدكر و دتەنگاڧيا دا بوون كو ژمارا وان دوو مەليون كەس
 بوون. كارگەھشتە رادەكى كو كىمژ سىيەكا ئەوى ئەردى كو بەرى ب كىر
 مڧاى چاندنى دھات و مڧاى ژى وەردگرت وئاژەل و دەوار ب رادەكى كىم
 بوون كو ژماراوان ژ چارىكى جاران كىم تربوو)).

پەيمانين پەيوەندى دار ب دۇزا كوردستانى ڧە

پەيماننا سايكس بىكو ۱۹۱۶ز:

ژبەر ئەوى كو ل سالا ۱۹۱۶ز دا چاڧەرى شىكستنا ئەلمانيا و دەولەتا ئوسمانى
 دھاتە كرن دىشەريدا ، بەرىتانيا و ڧەرەنسا ب پىشكدارى كرنا رووسيا
 ڧەيسەرى ، دەست ب رىكخستەكا نوو يا بارودوخى روژھەلاتا ناڧەراست
 كر ئەوبوو سىر مارك سايكس نوينەرى بەرىتانيا و پسپور د كاروبارين
 روژھەلاتا ناڧەراستدا ، وجورج بىكو بايلوزى گشتى يى ڧەرەنسا ل
 بەىروٲ ، دگەل ئىكدرا روينشتن ل سەرفى بابەتى ، ئەڧجا چوونە باژىرى
 پىزىبورگ (لنىنگراد) ل رووسيا ول وىرى و دانوستاندن كرن دگەل
 (سىرجى سازانوف) ى وەزىرى دەرڧەيى ئەڧى وەلاتى ، ئەڧە وپشتى نامە
 گوهورين و د دانوستاندانا ئەڧ دەولەتە گەھشتە ئەوى چەندى كو

مومته له کاتین ئیمبراتوریه تا ئوسمانی دناڤهرا خوډا دابه شکن ، دریکه فتناما
ناقدار ب سایکس بیکن ل سالا ۱۹۱۶ د ب فی شیوی خواری بوو:

دهفهره شین دا فهره نسا ، کو ویلایه تا موسل ، نهفهژی پتریا کوردستانا باشوور
(کوردستانا عیراقی) فه دگریت ، ههروه سا دهفهره کلیکیا زی دایی ، کو
ویلایه تا نه ده نه ب خوڤه دگریت ، نهډ دوو دهفهره نهوژی ویلایه تا موسل و
کلیکیا پتریا ناکنجین وان کوردبون

دهفهره روسیا ، دهفهره باکوری روژه لاتنی تورکیا ب خوڤه دگریت ، کو
بشیوه کی سهره کی هه ریجین نه رزه روډم و ته رابزون و وان و به دلیسی ب خوڤه
دگریت کو پتریا کوردستانا باکور (کوردستانا تورکیا) فه دگریت .

ههرچ دهفهره بهریتانیا کو دهفهره سوور بوو نهوی کی متر په یوه نندی ب
کوردان فه هه بوو ، ب شیوه کی گشتی ل باشوری ولایه تا موسل هه تا که نداقی
فه دگریت .

نهډ ریکه فتنامه وه کو خو بجه نه ئینا سه باره ت دهفهره رووسی ، پهیدا بونا
شوړه شا ئوکتوبر ل سالا ۱۹۱۷ د بو نه گهری وی چه ندی کو روسیا فان
دهفهران بو دهوله تا ئوسمانی بهیلیت .

ههرچی ولایه تا موسل ، نهفه پشته شهری وبریکه فتن دناڤهرا هه ردوو حکومه تین
فه رهنسا و بهریتانیا دا بو به شی (بشکا) بهریتانیا . سه باره ت دهفهره کلیکیا
نهفهژی ل دویف ریکه فتن سالا ۱۹۲۱ د ناڤهرا حکومه تا فره نسی و حکومه تا
تورکیا که مالی بو تورکیا بجه هیلا .

کونگری نأشتی ل پاریس (۱۹۱۹-۱۹۲۰):

پشتی کو بو کوردان دیاربوو کو دهلته ئوسمانی د بارودوخه کی خراب دایه و دهلته تین سهرکهفتین دشری جیهانیی ئیکی دا ، دی روله کی سهره کی هه بیت د دیار کرنا چاره نفیسی گهلین ئمبراتوریا ئوسمانی دا ، چهند کومه لین کوردی ل ئه ستانه ، ب ریککهفتنا بنه مالا شه مزینان و به درخانیان ، ل سه روی چهندی پیک:هاتن کو شهریف پاشا کوری سه عید پاشایی خه ندان ببسته نوینهر و سه روکی شاندى کوردی بو کونگری نأشتی ل پاریس ، ههروه سا شیخ مه هودی هه فید و ئاکنجین سلیمانی و عه شیره تان چهندین ئیمزا کومکرن دا کو پشتگیری ل نوینهراتیا شهریف پاشای بو کونگری نأشتی ل پاریس بکه ن . به لی ئه فان ئیمزایا ریک پی نه هاته دان بگه هنه پاریس.

شهریف پاشا شیا دگهل نوبار پاشای سه روکی شاندى ئهرمه نی بو کونگری په یمانه کی مور بکه ت ، بو چاره سه رکرنا کیشین دناقه را کورد و ئهرمه نا دا ، ب شیوه کی نأشتیانه و نه هیلانا چ دهرفه تان بو ده ست تیوه ردانا هیزین دی و لسه ر بنه مایی ئه وی چهندی کو کوردستان دهلته کا سه ره خوبیت ژ وی دهلته تا ئهرمه نی یا کو ل بهر بو وده له ته کا ئهرمه نی به ین .

ژ ئه نجامی وی ریککهفتنی هه ردوو لا دوو یاداشت نامه و دوو نه خشه ئیکی کوردستانی و ئیکی ئهرمینیا پیشکیشی کونگره ی کرن ، کو داخوازین هه ردوو نه ته وا بخوفه دگرت . ل سالا ۱۹۲۰ هه ردوو نوینهری کوردی و ئهرمه نان یاداشت نامه بناقی خو پیشکیشی جقاتا بالا یا هه قبه یمانان ل پاریس کر . کو ریککهفتنا دناقه را وان دا ب خوفه دگرت ، ئه و بو جقاتی ژلایی بنه مایی فه ، بریار لسه ر ئاره زوین وان دا .

بزاڤين شهريف پاشاي دڦي كونگرهيدا ، دوان خالين پهمانا سيڤهردا هاتي رهنګ
 ڦهدا کو دبهړژه و هنديا کوردان دابوو ، ل دويماهي پاشي دي ئه ڦي چهندي
 روهنکهين .

ويني ژهنه رال شهريف پاشا

پهيماننا سيڤهر ۱۰ئاب ۱۹۲۰:

ئۀ ڦ پهمانه دناقبه را دهوله تا ئوسمانی و دهوله تين هه ڦه پهمانان هاته موړکړن ، سي
 بهند سه بارهت ماقی کوردان تيدا بوون ، کو ل ڦيري دي ئيڅينه بهرچاڦ .
 ۶۲- ليژنه ک ژ سي ئه ندامان کو ژلايي حکومه تين بهریتانيا و ڦهره نسا و ئيتاليا
 ڦه دهينه دهست نيشانکړن ، بنگه هي وان دي ل ئهسته نبول بيت . بو مهرهما
 ناماده کرنا ڦهرمانره وایيا خوږی (ئوتونومي) ، دماوی شش هه يقان دا ، بو وان
 ده ڦه رين کوردي ييت دکه ڦنه دناقبه را روژه هلتي رووباري فورات و باشووري

سنوری ئه‌رمینیا ، و باکورئ سوریا و عراقئ ، د ئه‌فی پروژهئی دا هیته دیار کرن کو کیمه نه‌تهوین کلد و ئاشوری و ئه‌وین کو ده‌ریمید دژین پی د‌قیه بتمامی پشت راستن دی ل ژیر سیبه‌را ئاسایش و پاراستن دابن .

٦٣- حکومه‌تا ئوسمانی سوزئ ده‌ت دماوئ (٣) هه‌یفا دا ژ وی میژوویا کو ده‌یته ئاگه‌هدار کرن ، بریارین وی لیژنی کو ل به‌ندی (٦٢) به‌حسکری بجه‌بیت .

٦٤- ئه‌که‌ر دماوئ ساله‌کی دا پشتی میژوویا بجه‌ینانا فئ په‌یمانی ، گه‌لی کورد کو دوان هه‌ریمین تیدا ئاکنجی ، کو پشکا زورا کوردین وی هه‌ریمی نه ، فئ چه‌ندی نه سه‌ربه‌خون ژ تورکیا و د حاله‌ته‌کی دا کو جفا تا نه‌ته‌وان دوی باوه‌ری دابیت کو گه‌لی کورد هه‌زی فئ چه‌ندی نه کو سه‌ربه‌خویی پی پسته‌دان و به‌یته راسپاردن کو ئه‌فی بکه‌ت . ده‌وله‌تا ئوسمانی د‌قیته سوزئ ده‌ت کو ئه‌فی راسپاردی بجه‌بیت و ده‌ست ژ هه‌می مافین خو د‌قی ده‌قه‌ریدا به‌رده‌ت . ئه‌که‌ر کوردین ویلایه‌تا موسلی ژی کو فیا به‌ینه دگه‌ل فئ ده‌وله‌تی د ماوئ ساله‌کیدا جفا تا نه‌ته‌وان پید‌فیه‌رازی ییت .

گرنگیا په‌یمانی:

په‌یمانا سیقه‌ر ب ئیکه‌م په‌یمانا نیف ده‌وله‌تی ده‌یته‌دانان کو ب ئاشکراییی ئاماژه ب مافی گه‌لی کورد دکه‌ت بو دامه‌زراندا قه‌باره‌یه‌کی سیاسی نه‌ته‌وه‌یی یا خو‌یی . هه‌روه‌سا دان پید‌دانه‌کا نیف ده‌وله‌تی یه بو هه‌بوونا کیشا کوردی وه‌کو بابه‌ته‌کی سه‌ربه‌خو د په‌یوه‌ندی نیف ده‌وله‌تیدا .

پهیمانان لۆزان ۲۴-ته موزی ۱۹۲۳:

كونگرى لۆزان هەر ژ سالا (۱۹۲۲ز) دهست پيكر بو و (لورد كيرزون) نوينهري بهريتانيا و عسمهت ئينونو نوينهري توركيادان وستاندن دا بوون ل سهر چاره سهر كرنا كيشين دنافه را واندان. نهو بو ههر دو لا گه هشتنه ريكه فته كي ول ۲۴ ته موزى ۱۹۲۳ز پهيمانان لۆزان موركر. كو تيدا مافين كوردان ب تمامي ژ پشت گو هقه هافيتن، ژ بهر كو ب موركرنا نه قى پهيمانى پهيمانان سيهر هاته ههلو هاندن، و دگه لدا نهو خالين تايهت بوون ب كوردان فه ژنافچون. ههتا د پهيمانان لۆزاندا نافي (كورد) بهيچ شيوه كي نه هاتبوو. بهلى دو ماده تيدا بوون نه گهر بتمامي بجهئيبان ههندهك ژ مافي كوردان داهيته پاراستن كو پيكهتاييون ژ ماددين (۳۸) و (۳۹).

ماددى (۳۸): (توركيان سوز دابوو كو نازاديا تمام ب ههمى ئاكنجين توركيان بدهت بي جوداهي كرن ژ نه گهرى نفش يان نه ته وايه تي يان زمان يان ره گهز يان ئاين يان بيروباوهر، ههروهسا نهو كيمه نه ته ويين نه موسلمان، نازاديا بزاڤ و مشهخت بووني ههبيت.

بي گومان مه ره ما وان ژ ره گه زين نه ته وه يي كورد و نه رمه ن بوون. و مه ره م ژ نازاديا هاتن وچوني و مشهخت بووني بو ناشوريان بوو ههروهسا د ماددى (۳۹) دا هاتبوو: (حكومهتا توركيان چ ئاسته گات نايخيته بهر كه سي كو ژير چاقديريا توركيان دانه بو دهربريني ب وي زمانى نه ته ويى يي بقيت بو ئاخفتن و مامه لين تايه، يان د بازرگاني و خواپه رستي و روژنامه گهري و چاپه مه ني ب ههمى شيوين خوڤه يان د كومبونين سياسيدا.

راهینان

زنجیره کا پهیمانا به حسّی کوردان و ههندهك ژ مافین وان دکهن
بوچی مافی کوردان وه کو پیدفی و چوارچوئی پهیمانیّت نیف دهوله تی
به چافنه کریه
قوتابی بو وانهیین دا هاتی ب پیچ دیران وی بهرسقی ئاماده کهت

کیشه یا موسل وراسپاردین جفاتا نه ته وان سه بارهت کوردان :

دهمی دهوله تا تورکی هاتیه دامه زرانندی ، که مالیان داخازا فه گهراندنا ویلایه تا
موسل کر بو تورکیا . پشتی ههردوولا ریکه فتین ل کونگری لوزانا ههردوولایین
تورکیا و بهریتانیا بریاردا کو کیشه یا موسل ل پروگرامین دانوستاندین خو
دویریخن . و دهمی نه هه یقان دیاکر بو ههردوو حکومه تین بهریتانیا و
تورکی بو چاره سه رکنا فی کیشی ئیخنه بهردهم جفاتا ملله تان پشتی ههردوو
لا ریک نه که فتین جفاتا ملله تان بریاردا لیژنه کی فریکه ن . بو رونکرنا راستیا
سه بارهت ویلایه تی . پشتی سه ره دانا ده قهری و گوهدانا هیجه تین ههردوولایه نا
و چاچی که فتن دگهل ژماره کا خه لکی ده قهری کری لیژنی پیشیارکر و ژبه ر
پاراستنا باری ئابووری عیراقی لدویف فان مه رجین خواری پیدقیه ویلایه ت ب
که قیته سه ر عیراقی فه :

۱- هه تا نزیکي ۲۵ سالان نه ؤ ویلایه ته بکه قیته بن چاقدیریا جفاتا ملله تان .

۲- پیدښه ل دمی دیاری کرنا کاربه دهستان بو بریقه رنا نفیسینگه هین وهلاتی
ناره زووین کوردان ب بها بهینه وهرگرتن و زمانی فهرمانگه و قوتابخانان ل
دهقهرین کورد لی ټاکنچی کوردی بیت .

ټهوبوو ل ۱۹۲۵/۱۲/۶ جفاتا ملله تان بریاره کا بقی شیوه ی ل دهر باره ی
کیشه یا موسل دهر کر .

په یمانا سالا ۱۹۳۰ ی دناڅبه را عیراقی و به ریتانیدا :

جهی سهرنجراکیشانی یه کو ټه ټه پهمانه بو داوی هیان ب ئینتدبا به ریتانی ل
سهر عیراقی گریدا ، تیدا بریار دا بوو عیراق ل سالا ۱۹۳۲ ز دا سهر به خوبیت
و ببیته ټه ندام ل جفاتا ملله تان . ب هیچ جوړه کی ناقی کوردان تیدا نه هاتبوو ،
هه تا ټه وراسپاردین لیژنا جفاتا ملله تان یین سالا ۱۹۲۵ ز ټامازه پینه کربوو . ژبه ر
هیندی ټه فقه بوو ټه گهری نه رازیبوونا کوردان ، بتایبه ت ل باژیری سلیمانی کو
دټه نجامدا راپهرینا به ردهر گه هی سهرای باژیری سلیمانی سالا ۱۹۳۰ ز په یدابوو .
کو قوتابیان رو له کی گرنګ دیټ بینی و کار ب دهستین دهوله تا عیراقی بتوندی
به رسقا وان دا و چه ندین که س تیدا هاتنه کوشتن و بریندار کرن . ههر ژ به رقی
چه ندی دیژنه روژا رویدانی شه شی ټیلونا رهش یان شه شی ټیلونا خویناوی .

په یمانا سه عهد ټاباد سالا ۱۹۳۷ ز:

ل روژا ۸ ی تیرمه ها سالا ۱۹۳۷ ز په یمانا سه عهد ټاباد دناڅبرا عیراق و تورکیا
و ټه فغانستان و ئیرانی دا ل (تهران) ی پایته ختی ئیرانی موړکر ، ودخالا حه فتی
یا په یمانی دا هاتبوو :

هه‌می لا سۆزید دهن کو چ ل ده‌قهرین سنووری بیت و چ ل ده‌قهرین دی یین
 وه‌لاتی ریکی نه‌دهن بو پیک ئینانا کومه‌لین چه‌کدار یان کومه‌ل یان هه‌ر تشته‌کی
 دی بیته ئه‌گهری تیکدانا ئیمناهیی ، یان زیانی بگه‌هینیه‌ رژیما ده‌سه‌لات .
 مه‌رم ژفی ریگرتی ئه‌و بوو ژ خه‌باتا کوردان ل هه‌رسی ده‌وله‌تین عیراق و ئیران
 وتورکیا .

روئی ره‌شه‌نبیران د شۆره‌شاندا :

د ماوی دناقبه‌را هه‌ردوو شه‌رین جیهانییدا چه‌ندین شۆره‌ش وراپه‌رین ل هه‌می
 به‌شین کوردستانی به‌راپابوون ، بو بده‌سقه‌ئینانا مافین نه‌ته‌ویین کوردان ، به‌لی
 تیپینی ده‌یه‌ته‌کرن کو پتریا وان شۆره‌شان بنافی سه‌رکردین وان بناقبیره ، کو
 یان شیخی ته‌ریقه‌تا سو‌فی یان سه‌روک عه‌شیره‌ت بوینه ، د ده‌مه‌کیدا خه‌لکی
 ره‌وشه‌نبیر ژی به‌شداری تیدا کریه و رو‌ل د هه‌لگیرساندن و رویدانات دا
 هه‌بویه . بو غوونه‌ کو مه‌لا ئازادی رو‌له‌کی مه‌زن هه‌بوویه د نه‌خشه‌کیشانی دابو
 شۆره‌شا شیخ سه‌عیدی ل کوردستانا باکور . و ژماره‌ک ژ ئه‌فسه‌رین خوینده‌وار
 رو‌له‌کی گرنگ د شۆره‌شین شیخ مه‌حموددا هه‌بو و هه‌روه‌سا سمکوی په‌یوه‌ندیه‌کا
 موکم دگه‌ل که‌سایه‌تیا ره‌وشه‌نبیری کورد عه‌بدولزه‌زاق به‌درخان هه‌بوو . به‌لی
 شۆره‌شا ئارارات و ده‌رسیم ، هه‌روه‌سا راپه‌رینا (بارزان) یا دووی ل سالا
 (١٩٤٣ز-١٩٤٥ز) بنافی سه‌رکردانا فکریه .

په‌یوه‌ندی دناقبه‌را به‌شین کوردستانی :

هه‌ر چه‌نده په‌یوه‌ندی دناقبه‌را فان شۆره‌شان دا یا کیم بوون ، به‌لی غوونا
 په‌یوه‌ندیا دناقبه‌را سمکوی وشیخ مه‌حموددی دده‌ست مه‌داهیه ، کو سمکوی ل
 سه‌رده‌می ئیدارا دووی یا شیخ مه‌حمودی سه‌ره‌دانا باژی‌ری سلیمانی کریه .

دگهل وى چهندی دهولهتین دهسهلاتدار گهلهك ب توندی بهرهنگاری فان شورەشان بووینه ، ههتا ژمارهك ژ سهرکردین فان شورەشا ژنافرن . بهلى دبیت دوى ماوهیدا شورەشین شیخ مهحوودی پتر دهسكهفتی ههبيت ، ئیدارا دووی یا (شیخ مهحوودی ل سالا ۱۹۲۲ ز ل باژیری سلیمانی پیک هات . وبریى وى شیخ قادری حەفید بو ئیکهم سهروك وهزیری کورد دمیژوویدا .

ههفکاری دناقبرا دوژمنین کوردادا :

هیزین نیف دهولهتی و ههزیمایهتی ژ نافرنا شورەشین کوردیدا ههفکاربوون ، د ئهجمادا شورەشین کوردی . نهشیان بهرهنگاریا وان ههمی هیزابین و ژنافچون و ئینکلیرا رولی گرنگ ههبوو ژنافرنا شورەشین کوردستانا باشوور ههروهسا فهرهنسا وهاریکاریا تورکیا دابو ژنافرنا شورەشا شیخ سهعیدی پیران ل کوردستانا باکور رۆل ههبوو . ههروهسا کهمالیان دربهکی کاریگەر ل سمکویی شکاک دا . ههر چهنده شورەشا وى ل کوردستانا ئیرانی بوو .

دگهل هندی لایهنی نهتهوايهتی و ئایینی رۆل ههבוیه دقان شورەشادا بهلى ب شیوهکی گشتی ، لایهنی نهتهوايهتی پتر یی زالبوو بهسهر لایهنی ئاینیدا ، تیکهلهکرنا فان ههردوولایهنا ، ریگبوون بهرامبهه هیزبوونا شورەشا ههر چهنده دهسهلاتدارین دهولهتا عیراق و تورکیا وئیران زوور بتوندی بهرهنگاری فان شورەشان بوینه . بهلى ئهقی چهندی کورد

پالنه‌دان کو کارین تیرۆری دژی خه‌لکی سڤیل ئه‌نجام بده‌ت ، ئه‌فه‌ژی لایه‌نه‌کی پرشنگداری شۆره‌شین کوردینه .

شۆره‌شا دوی یا (بارزان) (۱۹۴۳-۱۹۴۵) د چهند روویه‌کا‌دا جهی سه‌رنج راکیشانی یه . بو جارا ئیکی دڤی شۆره‌شی دا که‌سایه‌تیا مه‌لا مسته‌فا بارزانی وه‌کو سه‌رکرده‌یه‌کی کورد ده‌رکه‌فت . کو ل پشتی هینگی رۆلی وی دخه‌باتا نه‌ته‌وايه‌تیا کوردی دا به‌رده‌وام بوو ، پارتا هیوا کو پارته‌کا سیاسیا کوردی بوو ل سالا ۱۹۳۹ هاتبو دامه‌زراندن ، لایه‌نگه‌ریا فێ شۆره‌شی کر ، هه‌روه‌سا هه‌رچار ئه‌فسه‌رین ناڤدارین کورد(مسته‌فا خوشناو، محمه‌د قودسی ، خیروللا عه‌بدولکریم ، عیزه‌ت عه‌بدوله‌عزیز) په‌یوه‌ندی ب شۆره‌شی کرین کو خه‌لکی سلیمانی و هه‌قلیر و ئامیدی بوون بقی کاری وان خه‌باتا سوران و بادینان پیکڤه‌ کریدان .

راهینان

به‌رسڤا راست هه‌لڤیره :

۱- نه‌حه‌زین کوردان د دزایه‌تی کرنا کوردستانی دا دریککه‌فتینه
.....کورد چاوا به‌رامبه‌ر ڤان ره‌فتاری بکه‌ن

أ- دگه‌ل وان شه‌ری بکه‌ن

ب- دبلۆماسیه‌ت و دیالوگی دگه‌ل بکاربینن.

۲- دڤی سه‌رده‌می داده‌ره‌فه‌ته‌کا مه‌زن بو کوردان په‌یدا بوویه بو ده‌سپیکرنا فێ
ده‌ره‌فه‌تی پیدڤیه :

أ- دنه‌قه‌را خو‌دا ته‌با و برابن .

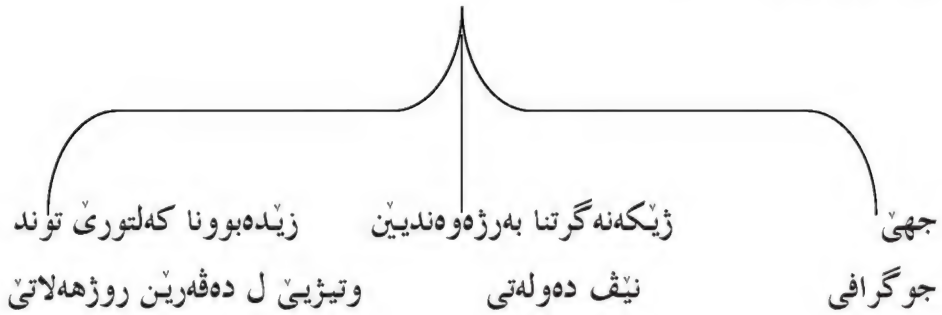
ب- ئیک دو قه‌بول نه‌که‌ین .

پرسیار:

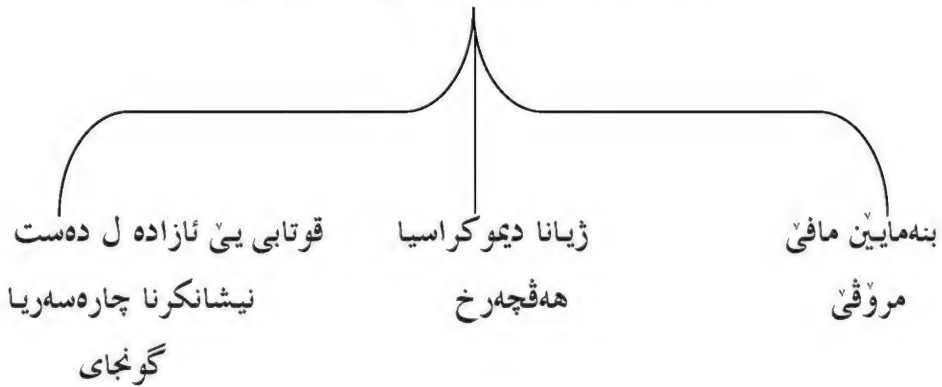
- ۱- بۆچی د ماوی شەری ئیکى یی جیهانییدا، زیانه کا مهزن ب کوردان کهفت ،
هەر چهنده کورد لایه نه کی شەری نه بوون ؟
- ۲- دەر باره ی کومه لا عهزمی قهوی کوردستانی چ دزانی ؟
- ۳- شۆره شا مه شرو تیه ت (ده ستوری) چ کاریگه ری ل سه ر بارو دۆخی سیاسی
یی کوردستانی هه بوو ؟
- ۴- گرنگیا په یمانا سیقه ر چ بوو روون بکه ؟
- ۵- بۆچی شۆره شا دووی یا بارزان (۱۹۴۳-۱۹۴۵) تایبه ته ندیا خو دناؤ
شۆره شین دی یین کوردان دا ههیه ؟

راهینان

میژوویا گهلی کورد ههروه کی میژوویا گهلین دی ، خوشی و نه خوشی تیدا هه نه بهلی دوژمین کوردان ب درندانه هیش کریه سه کوردان .... کورد ژی بونه قوربانین فی فاکتهری :

((چاره سه رکنا سیاسیا ئاریشی)) ب ریکا :

کوردستان پشتهی شهرئ دوی یی جیهانی تا سالا ۱۹۵۸ی

ب داوی هاتنا شهرئ دوی یی جیهانی ، قووناغه کا نوو د میژوویا کوردی دا دهست پیدکهت کو تیدا گهورینا بارودوخین نیف دهولهتی وههیمی ، گهورینه کا دیار و ئاشکرا ل سهر بارودوخئ کوردستانی ژ ی هه بوو .

ژلایی سیاسی فه ، ههست ب پیشکهفتنا چالاکیین سیاسی ل کوردستانا عیراقئ وئیرانی دهیته کرن بهل ل کوردستانا تورکیا ، ژ بهر ب کارئینانا سیاسهتا ئاگر وئاسنی بهرامبهز بزاڤا نهتهوهیی و سیاسیا کوردی ، ههست ب هه بوونا چالاکیین سیاسی و نهتهوایهتیا کوردی ل قئ بهش کوردستانی نهدهاته کرن ، کوردستانا باشور (عیراق) زور چالاکیین سیاسی و نهتهوهیی بخوڤه دیتینه ژوان دامهزراندنا چهندن پارت و ریکخراوین سیاسی کو گرنگترین ژوان نهفه بوون :

- لقئ کوردی - پارتا کومونیسټا عیراقی (حزب شیوعیا عیراقی) :

سالا ۱۹۴۵ی کونگری ئیکئ یی پارتا کومونیسټا عیراقئ ل باژیری بهغدا هاته گریدان نهندامه کئ کورد تیدا پشکداری کر کو ب ناقئ (مهلا شهریف) بوو . فه کرنا لقئ کوردی یی قئ پارتئ لپه ی بهندی (۲۷) ژ پهیرهوی ناخوئی یی پارتی ب بریاره کا کونگری هاته پهسهند کرن . نهف لقئ کوردی ب شیوه کی نهینی کارد کر و باژیری ههولیری مهلبهندی سهر کیئ لقئ بوو . وسنورین چالاکیین وی ژبلی ههولیری ل باژیرین کهر کوک و سلیمانی نه د بوری .

- پارتا کۆمۆنستى (حزبا شيوعى) ل كوردستانا عيراقى (شۆرش) :

ل پايزا سالا ۱۹۴۵ى ھاتە دامەزراندن . ساح ھەيدەرى سكرتيرى پارتى بوو .
رەشىد ەبدولقادر ، ەبدولسەمەد مەمەد ، نورى مەمەد ئەمىن (روژنامەك ژى
بناقى (شورەش) دەريخست . پشتى دەرچوونا روژنامى ، پارت ب ناقي روژنامى
ھاتە بناقكرن . باژيرى ھەوليرى مەلبەندى سەرەككى قى پارتى بوو ، ئارمانجا وى
پىك ئينانا كارگيرىھە كا نەمەركەزى بوو بۆ كوردان .

- پارتا رزگارى كورد (حزبا رزگارى كورد):

ل شوباتا ۱۹۴۵ى ئەڤ پارتە ھاتە دامەزراند ھۇمارا ئەندامىن وى زیدەتر ژ چار
ھزار كەسان بوون . ئارمانجاقي پارتى نەھیلانا چەوساندنا نەتەوىي دژى كوردان.
و چارەسەر كونا ئاريشين جفاكى و ورار كونا لايەنى ئابورى و رەوشەنبىرى بوو .
ب ھەردوو زمانين كوردى و ەەرەبى دەرچوو . ھەرەسا (رزگارى) ھەولدا
دەنگى كوردان بگەھىنتە ئاستى نيڤ دەولەتى ل سالا ۱۹۴۶ پشتى گريدانا
كونگرەى پارتى بريار ھاتە دان كو پارتا رزگارى كورد بەيتە ھەلەوشاندند وەكو
ريىخوشكەرەك بۆ دامەزراندنا پارتى ديموكراتى كورد .

- پارتى ديموكراتى كورد:

ژ ئەنجامى پشكدارىا ھۇمارە كا شۆرەشگيرين باشورى كوردستانى د كوما را
كوردستانيدا ل روژھەلاتا كوردستانى . دماوەكى دا كو پارتى ديموكراتى
كوردستانا ئيران ل ويرى ھەبوو . ھزر ل وى ھاتە كرن كو پارتە كا

تایبەت ب کوردین کوردستانا عیراقی فە بهیته پێک ئینان . و ژ ئەنجامی پەيوەندی
کرن ب چەند کەسایەتیی کوردی ل کوردستانا عیراقی وک کومەل وپارتین
وی بەشی کوردستانی . ل ١٦ی تەباخا ١٩٤٦ی گونگری دامەزراندنا پارتی
دیموکراتی کورد ل بەغدا هاتە گرێدان . کو تیدا ئەو کەسایەتیی ل خاری بو
پۆستین گرنگ هاتنە هەلبژارتن :

١- مستەفا بارزانی بو سەرۆکی پارتی

٢- شیخ لەتێف شیخ مەحمود بەرزنجی بو جیگری ئێکی یی سەرۆکی .

٣- کاک زیاد بو جیگری دووی یی سەرۆکی .

هەر وەسا ئەندامیین مەکتەبا نافەندی و مەکتەبا سیاسی هاتنە دیار کرن .
مەکتەبا سیاسی بریاردا کو بارەگایی سەرەکی ل باژیری بەغدا بیت . هەر وەسا
روژناما رزگاری بوو زمانحالی پارتی دیموکراتی کورد . ئەقی پارتی چەند ئارمانج
هەبوون ، ژلایی سیاسی رزگاربوون ژ ئیمپریالیزمی و دامەزراندنا کومارەکا
دیموکراتیا ئیکگرتی بو عیراقی . کو مافین کوردان تیدا بهینه دابین کرن ول
بیافی ئابوریی ژ پووتە دان ب پیشەسازیی و چاندنی و خو مالی کرنا سامان و
داهاتیین نیشتمانی ئارمانجین سەرەکی بوون . ژلایی جفاکی ژ فە حزبی داخوازا
یە کسانیا جفاکی و ژناقبرنا نەزانین و نەخویندەواریی دکر .

ل ٢٦ی کانوینا دووی ١٩٥٣ی گونگری سیی یی پارتی ل باژیری کەرکوکی
هاتە گرێدان . ئێک ژ بریارین وی گهورینا ناقي (پارتی دیموکراتی کورد) بوو
بو (پارتی دیموکراتی کوردستان) دبریارەکا دی ژ ، روژناما ((خەبات)) ل
جەیی رزگاری ، بو زمانحالی پارتی .

-کۆمارا کوردستانی و کارتیكرنا وی ل سهر رهوشا سیاسیا کوردستانی .

- رۆئی پارتین سیاسی :

ل رۆژههلاتا کوردستانی ، ل ۱۶ ی تهباخی سالای ۱۹۴۲ ی کومهلا ژباندا کوردستانی (ژی کاف) ل باژیری مهباد دروست بوو . ئارمانجا سهرهکی بجهئینانا ئوتۆنۆمی بو کوردستانا ئیرانی . ل ئیلولی سالای ۱۹۴۵ ی ئەڤ کومهله هاته گوهورین بو حیزبا دیموکراتی کوردستان . ئارمانجین سهرهکی ییننهقی پارتی پیک هاتبوون ژ :

۱- دقیت کوردین ئیرانی ب چارچووقی سنوری دهولهتا ئیرانی ئوتۆنۆمی بو بهیته دان .

۲- دقیت زمانی کوردی ل خاندنگههان دا بهیته بکارئینان و بیته زمانی فهرمی د کاروبارین ئیداری دا .

۳- لپه دهستوری ئیرانی ، ئهجمونهکی یاسادانان بو کوردستانا ئیرانی بهیته دامهزراندن . مافی سهرپهرشتی و چاقدیریا کاروبارین گشتی تیدا ههبيت

۴- ههموو فهرمانبهیرین دهولهتی ل کوردستانی دقیت کوردین

۵- پیدقیه ئیک یاسا بو جوتیار و خودان مولکان بهیته پهیره و کرن ، دگهل مسوگهر کرنا پاشهروژا ههر دوو تهخ و چینان .

۶- پارتی دیموکراتی کوردستان ههول ددهت بو دامهزراندنا پهیوهندیین براینی دگهل نازهرییان ، وئهو کیماتیین نهتهویی وهکی ئهرمه و ئاشوری کو ل نازهریجانن دا ژیان .

۷- پارتی دیموکراتی کوردستان خهباتی دکهت پیخه مهت چاککرنا بارودوخی ئابوری و مهعنهویی مللهتی کورد . دریکا فه دیتنا داهاتی

سروشتیی جوربه جوړی کوردستانی ، و پیشیخستا چاندنی ، و بازارگانی و رار کرنا ساخلمی و خواندنی .

دامه زانندا کو مارا کوردستانی :

دامه زانندا کو مارا ئوتونومیا ئازربيجانی ل ۱۲ ی کانوینا ئیکى ۱۹۴۵ ی . ب هاریکاریا ئیکه تیا سوڤیه تی ، ریڅو شکەر بوو بو دامه زانندا کو مارا کوردستانی ل ۲۲ ی کانوینا دوی ۱۹۴۶ ل مهابادی . ل ۱۱ شواتا هه مان سالی ، قازی محمەد بو سەرۆک کو مار و ئهنجومه نی و هزیران زی هاته راگه هاندن .

حاجی بابە شیخ - سەرۆکی و هزیران .
محمەد حوسین سهیفی قازی - و هزیری شهری .
محمەد ئەمین مو عینی - و هزیری نافخوی .
دگهل (۱۱) و هزیرین دی ، بو وهزاره تی دی ، که سایه تیا قازی محمەد کو ژ بنه مالا قازین مهابادی بوو . رو له کی زور هه بوو ل کومکرنا خه لکی موکریان ل دور کو ماری .

- دهستکه قتیین کو ماری :

هەر چه نده ژیی ئه قی کو ماری ، بی کورت بوو . ئه و بوو ل ۱۷ ی کانوینا ئیکى ۱۹۴۶ ل سهر دهستی هیزین ئیرانی ، داوی ب ئیکه مین کو مارا کوردی دمیژوویی دا هات . به لی دقئ ماوی کورتدا چه ندین دهسکه قتیین گرنگ ب دهسقه ئینان .

۱- کو مارا کوردستانی هه ول دا ، لدویف شیانا ، سه ربه خویی د کوردستانی دا

دامه‌زرا‌ند . ئە‌ڤ کومپانیه‌ ژێ ب شیوه‌کی سهره‌کی ب بشته‌فانیا چینین ده‌وله‌مه‌ند
ل مه‌بادی هاته‌ دامه‌زرا‌ندن .

۲- زمانی کوردی بو‌ جارا ئیکی بو‌ زمانه‌کی فه‌رمی ،وزارو‌کین کوردان ب
زمانی زکما‌کی دخواند ، قوتابخانه‌ بو‌ فه‌ کرن و ههر چه‌نده‌ ل ده‌سیبکی ماموستایین
کوردان نه‌چار بو‌ون ،زاری فارسی بو‌ قوتابیان وه‌رگیرن بو‌ زمانی کوردی ،به‌لی
به‌ری ژناقبرنا کو‌ماری په‌رتو‌کین کوردی بو‌ قونا‌غا سهره‌تای چاپکریون .

۳- رو‌ژنامه‌گه‌ری‌ن کوردی ل کوردستانا ئیرانی ، وه‌رار کرنه‌کا به‌رفره‌ه ب خو‌فه
دیت ئە‌و بو‌و (رو‌ژناما کوردستانی)و گو‌فاری‌ن (گرو‌گالی مندالانی کورد) و
(هه‌لاله‌) و(هاواری نیشتمان) و(کوردستان) ل سه‌رده‌می کو‌مارا کوردستانی
به‌لا‌ڤ دکرن .

۴- ههر وه‌سا ئیزگه‌یه‌کی رادیوی‌ی ل مه‌بادی دامه‌زرا‌ند ،ههر چه‌نده‌ به‌خشی
وی ل پایته‌ختی و ده‌ورو به‌را نه‌دبوری به‌لی گرنگیه‌کا مه‌زن هه‌بو‌و ژفی لایقه‌ کو
جارا ئیکی بو‌و دمیژویدا ،ده‌ست هه‌لاته‌کا کوردی ئیزگه‌کی تایبه‌ت ب خو‌فه
هه‌بیت .

۵- دامه‌زرا‌ندنا په‌رتو‌کخانه‌کا نه‌ته‌وه‌ی ل مه‌بادی .

۶- دابینکرنا چا‌قدیری‌ا چ‌فاکی بو‌ ئی‌تیما و خواندن بو‌ هه‌ردوو ره‌گه‌زان (نیر
و می) ئاماده‌کر .

۷- بو‌ جاری ئیکی ئافه‌تا کورد دژیانا سیاسی و روشنبیری‌دا پشکداری کر .

۸- بازرگانی دوه‌راری دا بو‌و .

هویین ژناقبرنا ئەفی کوماری:

ل دەمه کیدا کو ئیکهتیا سوفیتی رۆله کێ مهزن هه‌بوو ژ بو دامه‌زاندنا کو‌مارا ئۆتۆنۆمی ل ئازربێجانی و ،کو‌مارا کوردستانی ل ئێرانی .

ژ بهر ئەوی راوستاندنا هاریکاریی بو ئەفان هه‌ردوو کو‌ماران ژ ، کار تی‌کرنه‌کا سه‌ره‌کی هه‌بو د ژناقبرنا کو‌مارا ئازربێجانی ل ده‌ستپێکی ، و کو‌مارا کوردستانی ژ پشته‌ هنگی . هه‌روه‌سا پشته‌فانی‌کرن و ه‌لاتین یه‌کگرتوو بریتانیا ژ بو ده‌وله‌تا ئێرانی هو‌کاره‌کی دیی به‌یزبو بو ژناقبرنا ئەفی کوماری .

هه‌روه‌سا ل ساڵا ١٩٤٦ ه‌یشتا له‌شکره‌کی به‌یز ل کو‌مارای در‌ست نه‌بوو ، و چه‌که‌کی گران و که‌سانین مه‌شق پێ‌کری وه‌کی بێ‌د‌فی نه‌بوون .

ئه‌ف‌جا ده‌می ئاماده‌بو‌نا له‌ شکری ئێرانی بو ه‌یز شکرنی ل سه‌ر کو‌مارای ئاشکرا‌بوی . قازی مح‌مه‌د داخاز ژ هو‌زا‌کر کو شه‌ری به‌ر‌گیری کرنی بکه‌ن ، به‌لی پرانیا هو‌زان پشته‌فانی بو نه‌کر . ئە‌گه‌ری ئە‌فی ژ دز‌فریته‌ فه‌ بو له‌واز بو‌ونا هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی ل نا‌فه‌را ئە‌فان هو‌زا‌دا .

دگه‌ل فی چه‌ندی خرابیا بارود‌و‌خی ئابووری ئە‌گه‌ره‌کی دیی رو‌خاندنا ئە‌فی کو‌مارای بوو . و به‌یزبو‌ونا د‌بلو‌ماسیه‌تا ئێرانی و کیم ئە‌زمونا سه‌ر‌کردین ئە‌فی کو‌مارای ژ لای سی‌اسی و د‌بلو‌ماسی‌فه‌ هو‌کاره‌کی دی یی وی چاره‌ن‌قیسی بوو ، کو تووشی کو‌مارا کوردستانی بوی .

چاره‌نقیسی سه‌رکردین کۆمارى :

پشتى کو قازى محمەد گەهشە وى باوەرى کو شيانين به‌رهنگارىا سوپايى ئيراني نين ، ب تايه‌تى کو بارودوخى نيڤ ده‌وله‌تى ب گشتى دبه‌رژه‌وه‌نديا کوردان دا نه‌بوو برياردا ژ بو پاراستنا گيانى خەلکى مه‌بادى خو بده‌ته ده‌ستى سوپايى ئيراني و دادگه‌ها سه‌ربازيا ئيراني قازى محمەد و سه‌درى قازى و سه‌يفى قازى ب گونه‌ها خيانه‌تکران ده‌وله‌تى تاوان بار کړن . و ل روژا ٣١ ئادارى ١٩٤٧ دا ل مه‌يدانا چارچرا ل مه‌بادى سي‌داره دان .

کارتی‌کرنا کۆمارا کوردستانى ل سه‌ره‌وشا سياسيا کوردستانى :

دماوى يازده هه‌يفادا ژ ته‌مه‌نى ئه‌فى کۆمارى هژماره‌کا زوړا کوردین عيراقى بتايه‌تى ژ بارزانيان به‌سه‌روکاتيا مه‌لا مسته‌فايى بارزاني چونه کوردستانا ئيراني ژ بو پشته‌فانيکرنى ژئیکه‌مين کۆمارا کوردی دمیژويیدا .

بارزانی باشتين هيژين چه‌کدار بون دشه‌رى دا هه‌تاكو پشتى قازى محمەد خوډايه ده‌ستى ئيراني ژى به‌رخوانى دا دبه‌رده‌وام بوون .

به‌لى پشتى نه‌چارکرنى ژلايى حکومه‌تا ئيراني و عيراقى ئو ترکيا فه ل سالا ١٩٤٧ بارزاني ل رويبارى ئاراز ده‌ربازبو و بو په‌نا به‌ر ئیکه‌تيا سوفيه‌تى . ئه‌فه ژى ب رون وئاشکه‌را دياردکه‌ت کو ئه‌ف کۆماره ببوهيڤى و ئوميدا کوردان ل هه‌مى پارچين کوردستانى و ئالاى ئه‌فى کۆمارى کو ژ سى ره‌نگان ((سور ، سپى ، که‌سک)) پيک هاتبوو و روژ ل نيڤه‌کى بوو ، وئارمى ويژى پيک هاتبو ئو ژپه‌ره‌کى (سومبولى زانين و که‌لتور) ى و دناڤ روژيدا (سوم بولى نازادى) بوو و به‌رجانى وى ژ گولا گه‌غى پيکه‌هاتبوو . و بو ماوه‌کى گه‌له‌ک

پشتی ژناڤ برنا ئەڤی کۆماری ژى ب ئالایى کوردان دهاته دانان .
 ههلبهستا ئەى رهقیب کو لوی سهردهمی سرۆدهکا نشتیمانی بوو ، ههتا کو
 نهۆژی سرۆدهکا نشتیمانییه ل دهڤههمی کوردان .
 ههردوی قووناغیدا پشتی سیداره‌دانا قازی محهمه‌د ، مه‌لامسته‌فایى بارزانی
 هه‌لوسته‌کى باش هه‌بوو ل ده‌ف کوردان .
 کو خو نه‌دا ده‌ستی دوژمنان و ل سالا ١٩٤٧ هه‌تا کو ١٩٥٨ ل ئیکه‌تیا
 سوڤیه‌تی وه‌کو په‌نابه‌ر ل وێری مابو و ل سالا ١٩٥٨ ژبه‌ر گه‌ورینا بارودوخی
 عیراقی فه‌گه‌ریا ئەڤی وه‌لاتی .

چالاکى :

گروپه‌ك ژ قوتابیان راپورته‌کى ل سه‌رکۆمارا کوردستانى ئاماده‌ بکه‌ن بۆماوى
 نیف ده‌مژمیری و دوانا داهاتیدا دان وستاندن لسه‌ر به‌ینه‌ کرن .

پرسیارین به ندی شه شی

- ۱- تو چ ژدهرباره ی ئەفان دزانی
(أ) کومه لا ژباندا ل کوردستانی
(ب) پارتی دیموکراتی کورد .
(ت) پارتی رزگاری کورد (حزبی رزگاری کورد)
- ۲- گرنگترین دهستکهفتین کۆمارا کوردستانی دیاربکه
- ۳- ئەگه ربین ژناقبرنا کۆمارا کوردستانی چ بوون ؟
- ۴- ئارمانجا سه ره کیا پارتی دیموکراتی کوردستان (کول سالا ۱۹۴۵ هاتیه دامه زراندن) چ بوون ؟
- ۵- رهنگین ئالایی کوردان ل سه رده می کۆمارا کوردستانی بژمیره .
- ۶- ویلایه تین ئیگرتین ئەمریکا و ، بهریتانیا ، چ هه لویسته ک بهرامبه ری کۆمارا کوردستانی هه بوو ؟
- ۷- چاره نفیسی سه روکین ئەقی کۆمارای پشته ژناقبرنا وی یی چاوا بوو ؟
- ۸- نمونه کی ل سه ر پشته فانیکرنا کوردین عیراقی ژبو کۆمارا کوردستانی بهرچاؤ بکه .
- ۹- ل پاهیزرا سالا ۱۹۴۵ دا ، چ پارت ل کوردستانا عیراقی هاته دامه زراندن ؟

کوردستانا عیراقی پشتی شۆرهشا ۱۴ ی تیرمه‌ها ۱۹۵۸

شۆرهشا ۱۴ ی تیرمه‌ها ۱۹۵۸ :-

ژئهنجامی راپهرینا جه‌ماوه‌ری یا گهلین عیراقی و ته‌په‌سه‌رکرنای وێ ژلایێ ده‌سه‌لاتدارین عیراقی فه و ل ژیر کاریگه‌ریا شۆره‌شا ۲۳ تیرمه‌ها ۱۹۵۲ ل مسری و روئی ئه‌فسه‌رین ئازادی خواز . کومه‌له‌ک ژ ئه‌فسه‌رین نشیما ن پهره‌ر و ئازادی خواز ین عیراقی کوم بوون ب مه‌ره‌ما هاریکاری کرنی ، دگهل جه‌ماوه‌ری دا تاکو روئی خو (د خه‌باتا نشیما نی دا بیین ، بوئی مه‌ره‌می ژ ی‌یک‌خراوه‌ک پیک ئینان بناقی ریک‌خراوا ئه‌فسه‌رین ئازادی خواز) ئه‌ڤ ریک‌خراوه‌ژی ژبلی که‌سین بی لایه‌ن ئه‌ندامین پارتی و ریک‌خراوین نشیما نی و شۆره‌شگیری ژی دناڤدا بوون .

ژبه‌ر فی چه‌ندی په‌یوه‌ندیه‌کا راسته‌وخو و به‌یزین نشیما نی فه هه‌بوو . ژلایه‌کی دی ژی پشتی ته‌په‌سه‌رکرنای راپه‌رینا سالا ۱۹۵۶ ب مه‌ره‌ما هاریکاریکرن و

یه‌کگرتنا ریزین گه‌لی . پارت و ریک‌خراوین عیراقی ل ۹ ئادارا سالا ۱۹۵۷ دا به‌ره‌ی (یه‌کیته‌ی نشیما نی) راگه‌هاند کو گرنه‌گرتن ئارمانجین وی پیکهاتی بوون ژ :-

۱- دووماهی ئینان ب رژێما پاشایه‌تی و دانانا رژێمه‌کا کوماری نشیما نی دیوکراسی .

وینی عه‌بدالکریم قاسم ۱۹۵۸-۱۹۶۳

۲- پهیره و کرنا سیاسه ته کا بی لایه ن .

۳- هاریکاری کرن دگهل بزاقین نیشتمانی و نه ته ویین عه ره ب و جیهانی .
پیکهینانا به ره ی یکه تیا نیشتمانی خه باتا ئه فسه ریین ئازادیخواز گهرمتر لی کر
به رسپیده یا ۱۴ ی تیرمه ها ۱۹۵۸ ل رادیویا به غدا شورش هاته راگه هاندن و
بانگه وازیا کو ماری هاته کرن و داخواز ژ هه می جه ماوه رو هیزین نیشتمانی کر
بو هاریکاری کرنا رژیما نوی .

شوره شا ۱۴ ی تیرمه ها ۱۹۵۸ پینگافه کا مه زن ها قییت به ره ف پیش ئیخستنا
وه لاتی ، ژ ده سته فتیین شوره شی وه کو :-

- ۱- راگه هاندنا کو ماری کو دویمه ییک ئینانا پاشایه تی بوو .
- ۲- ریک هاته دانا بو هیزین نیشتمانی و شوره شگری ب ئازادی کار بکه ن
،ههروه سا ده سته بهر کرنا ئازادی یا روژنامه گه ری .
- ۳- راگه هاندنا ده ستوری کاتی کو مادی سیی ئاماژا وی چه ندی ده که ت کو
کورد و عه ره ب هاوبه شن دفی نیشتمانی دا(عیراق) .
- ۴- به شداری کرنا هیزین نیشتمانی ده سته ه لاتییدا .
- ۵- لیبورینا گشتی بو هه می نیشتمان پهروه ر و شوره شگری و ئازاد کرنا گرتیین
سیاسی .

۶- پهیره و کرنا سیاسه بی لایه ن ل دگهل ولاتین خودان شیان .

هۆكاريڭ شەكەستنا شۆرەشا ۱۴ تىرمەھى ۋزناڧچوونا رژیما قاسمى :

- ۱- قەكىشان قاسىمى و حكومهتتا وى ژ بىروباوەرىن شۆرهشا ۱۴ى تىرمەهەي .
 ۲- مەملەنى و دوپەرەكى دنەقەرە هەيزىن نىشتەمانى و دىموكراسى ۱۵.
 ۳- رىكەكەفتەنا هەيزىن كەفتە پارىز و رگەز پەرستىن نەفخود .
 ۴- دوژمنكارى و پىلانگىرانا هەيزىن ئىمىريالىست و رژىمىن كەفتە پارىزىن دەوروپەرى عىراقى .
 ۵- دوژمنكارى قاسىمى بۆ كوردان و دانپىنەدان ب مافىن وان يىن نەتەوہى كو بۆ ئەگەرى بەرپابوونا شۆرهشا ئىلونى و ئەفەژى بۆ ئەگەرى مەزاختەنا داھاتى عىراقى بۆ كافلكرنا كوردستانى .

کودہ تیا (انقلاب ۸ شواتا ۱۹۶۳ز) :-

ژئه نجامی سیاسه تا دیموکراسی یا قاسمی هیزین کهنه پاریز به تایبه تی به عسی و هیزین ئیمپریالیست مفا وه رگرت و کهنه دهاریکاریا ئیک و دوو دا، تا وه کول روژا ۸ ی شواتا ۱۹۶۳ به عسی شیان ب کو ده تایه کا سه ربازی ده سه لاتنی ل عراقی بده سهغه بین و قاسمی و هه فالین وی ژناؤ بین . به عسیان هه ر چه نده ل ده سپیکا ده سهغه لاتا وان راگه هاند کو وان دقیت چاره سه ریا مه سه لا گه لی کورد بکه ن د کوردستانی دا ، به لی هند پیقه نه چو هیرشه کا درنده کره سه ر کوردستانی . رژما به عسی سیاسه ته کا دکتاتوریه نه یا دژوار دژی هه می هیزین نیشتمانی ونه یارین خو ده سپیکر . ریخراوه کا تیروستی بنافی (گاردا نه ته وه یی) (الحرس القومي) پیکینا بو ته په سه رکرن

نیشتمان پهروهر و دیمو کراسیخوازین وهلاتی دزایندهانا دا و ل ژیر ئهشکهنجی داننی گاردا نهتهوهیی ب هزاران کوشتن و بدههان هزار کهس ژی بی سهروشین کرن .

ژئهنجامی مملانهیا دناقبهرا سهروک کوماری (عبدالسلام عارف) و بهعسیان دا ل ۱۸ ی چریا دووی ۱۹۶۳ عبدالسلام عارف ب کودهتایه کا سهربازی رابو و بهعسی ژ دهسهلاتی دویریخستن و تاوانین وان ناشکرا کرن تهرم و وههستیین هزاران نیشتمان پهروهران د گورین کوم دا هاتنه دیتن .

دهسهلاتا عبدالسلام عارف پستی کودهتایا چریا دووی ۱۹۶۳ جوړه ئارامی یهک ب بخوفه دیت ئه گهر بهیته بهراورد کرن دگهل سهردهمی هاریکاریا وی دگهل بهعسیان ، بهلی هند پیقه نهچو دهست ب هیرشا کر بو سهر نیشتمان پهروهران و شهرهکی دی یی خوینا وی ل کوردستانی دژی گهلی کورد دهست پی کر .

روژا ۱۳ ی نیسانا ۱۹۶۶ ژ ئهنجامی کهفتنا فروکا وی عبدالسلام عارف هاته کوشتن و پستی وی (عبدالرحمن عارف) ی برایی وی بو سهروک کومار . عراق له سهردهمی عبدالرحمن عارفی دا چ کهورینین بنههتی تیدا روی نه دان ، و سیاستا حکومتی ههر بهردهوامی یا سهردهمی عبدالسلام عارفی بوو . ژبهرفی چهنندی گهلی عراقی نه درازی بوون ژ دهسهلاتی . بهعسیان ژی ئهو بارودوخه ب فهر زانی و دگهل هندهک ئهفسهرین مهزندا ریک کهفتن و ۱۷ ی تیرمهها ۱۹۶۸ د شیان ب کودهتایه کا سهربازی دووماهیک ب دهسهلاتا عبدالرحمن عارف بینن و رهوانه ی دهرفه ی وهلاتی بکهن .

روۆلى كورد دىشورەشا ۱۴ تىرمە ھا ۱۹۵۸ :-

گەلى كورد روۆلە كى بەرچاڧە ھەبوو دىشورەشى وپارىز كارىكرنىدا، د ناڧرىكخراوا ئەفسەرىن ئازادىخوازا دا ھىزارەكا ئەفسەرىن كورد ھەبوو ، كۆ روۆل ھەبوو د دەست پىكرنا شورەش و ھىرش برن بو سەر كوچكا پاشايەتى و دەزگەھىن دى يىن دەولەتى . ژبلى وىژى سەر كىردايەتيا پارتى دىموكراتى كوردستان زوى پشتگىريا خو بو شورەشى راگەھاند ھەمى رىكخستىن دوى ئامادەبوون بو بەرهفانىي وريك گرتتى ل ھەمى ناحەزىن دەسھەلاتا كوومارى ل كوردستانى .

ھەلويسىتى حكومەتا قاسمى بەرامبەرى كوردان :-

د چارچووڧى ئەوى ئازاديا دىموكراسيا دەسھەلاتا كوومارى پەيداكرى پارتى دىموكراتى كوردستان و رىكخراوين پىشەيى و دىموكراسى ھەكى : قوتابيان، لاوان ، ئافرەتان ، ماموستايان ، ب ئاشكرايى كەتنە د براڧىدا ھەمى نىشتمان پەرورەين كورد كۆ د زىنداندا بوون يان ھاتبوونە دوىرئىخستىن بو ناڧەرەست و ژىريا عىراقى ھاتنە ئازادكرن و ڧەگەريانە كوردستانى .

سەرۆك مستەفا بارزانى كۆ ئەو گەلەك سال بوو چوو بوو ئىكەتيا سوڧىەت ڧەگەريا ھەكى پەھلەوانەكى نىشتمانى ژلايى جەماوەرى و خەلكى عىراقى و كوردستانىڧەپشوازى لى ھاتە كرن .

روژناما خەبات و ژمارەكا دى روژنامە و گوڧارىن كوردى ب ئاشكرايى دەر كەڧتن . ئىك ژ پىنگاڧىن گرنگىن شورەشا ۱۴ تىرمەھى پىك ھاتبوو ژدان پىدان ب ھەبوونا نەتەوى كورد ل عىراقى كۆ دىماددى سىيى يى دەستوورى بەروەختدا ھاتبوو : كورد و عەرەب ب ھەڧىشكن دڧى نىشتمانىدا ، مەبەست عىراق .

به‌لێ حكومه‌تا قاسمى هند ل سهر سياسه‌تا نيشتمانى و ديموكراسى يا به‌رده‌وام نه‌بوو، پششى ساله‌كى ژ شوره‌شى و ژ نه‌جمائى ململانى دناؤه ده‌سه‌هه‌لاتى بخۆ و به‌ره‌ره‌كانيا هيژين كه‌فته پاريز و پيلانين داگير كه‌ران، حكومه‌تا قاسمى به‌ره‌ف تاك ره‌ويى و پشت دانا بنه‌ماين ديموكراسى پينگاؤه هافيتن ل بن فشارا هيژين ره‌گه‌ز په‌رست دا و كه‌فته دزايه‌تيكرنا گه‌لى كورد و ژ سۆزو په‌يمانين خۆ ليقه بوون .

ل ده‌سپيكا هه‌يئا ئادارى ل سالا ١٩٦١ز بارزانى به‌غدا ب جه هيللا و فه‌گه‌ريا گوندى بارزان، هه‌ؤ ده‌م دا حكومه‌تا عيراقى برياره‌ك ده‌رئىخست بو گرتنا ئيبراهيم نه‌همه‌د، كو سكرتيرى پارتى ديموكراتى كوردستان بوو، ژبلى وى ژى حكومه‌ت كه‌فته چه‌كدار كرنا كه‌فته په‌رستان و كريرگريان دا كو دژى گه‌لى كورد ب كاربين و ل ناؤه هنده‌ك روژناما و گوڤاران ده‌ركه‌فت بوو كو ره‌گه‌ز په‌رستان ب ئاشكرايى داخازا هه‌لانندا گه‌لى كورد كر بوو ئه‌فى چهندي بارودوخى زيده‌تر ئالوز كر.

به‌لێ سهر كردايه‌تيا پارتى ديموكراتى كوردستان و بزافارزگار بخوازا كوردى گه‌له‌ك هه‌ول و بزاف كرن بو چاره‌سه‌ركرنا كي‌ش و گرفتار و ئارامكرنا فى بارودوخى هه‌تا كو ب ريكن ناستيانه مافين گه‌لى كوردستانى به‌ينه داين كرن. بو ئه‌فى مه‌ره‌مى ژى ل ٣٠ى تيرمه‌ها سالا ١٩٦١ز مه‌كته‌با سياسى يا پارتى يا داشته‌ك دا قاسمى وتيدا داخازا كر بوو كو ب ناستيانه كي‌شا چاره‌سه‌ر بكه‌ت و مافين كوردان مسوگه‌ر بكه‌ت و سۆز و په‌يمانين ١٤ى تيرمه‌هه‌ى ب بجه بينيت، به‌لێ ئه‌فيا داشته‌نامه ژ پشت گوڤه‌هافيت. ئه‌فجا ل ٦ى ئيلونى ل سالا ١٩٦١ز دا و دبهره‌هه‌ريا ساخكرنا راپه‌رينا (٦ى ئيلونى ل سالا ١٩٣٠ز ل سلماينى سهر كردايه‌تيا پارتى برياردا كو مانگرتنا گشتى ل سهرانسه‌رى باژير و باژيركين

وینی (مهلا مستهفا بارزانی) نه مر

کوردستانی رابگه هینت ،بو روت کرنا سیاستا نه نیشتمانی یا حکومتا عیراقی ده رحق میلله تی کورد ژ بو پیخه مهت دابینکرنا مافین نه ته وایه تی بو گه لی کورد. به لی ده سه لاتدارین عیراقی ب روون و ئاشکرا که فتنه گیانی ئازادیخوازان و نیشتمانپهروه راین کورد و له شکره کی مه زن ل کوردستانی کومکر ،و فرو کین شهر که رین عیراقی گوندین بارزانیان توپ بارانکرن .

روژا (۱۱) ی ئیلوئی ل سالا ۱۹۶۱ ز له شکر ی عیراقی هیر شه کا به رفره ه کره سه ر کوردستانی و گه لی کورد زی ژ خانه قین هه تا زاخو که فتنه به رگری کرنی . بشی شیوه ی شوره شا ئیلوئی به رپا بوو . دروشمی وی یی سه ره کی زی (دیمو کراسیه ت بو عیراقی و ئوتونومی (خودیقه به ری) بو کوردستانی) بوو .

شۆرهشا ئیلۆنی پشته کوده تایا (انقلاب) ۸ی شواتی ۱۹۶۳ز :

به عسی شیان ل ۸ی شواتی ل سالا ۱۹۶۳ز دا ب کوده تایه کا سه ربازی قاسمی ژناڤا بهن و دهسه لاتی ل عیراقی و هه رگرن . پشته دهسه لات و هه رگرتی به عسییان په یوهندی ب شۆرهشا ئیلۆنی کر ب مه ره ما دانوستاندنی ، سه رکردایه تایا شۆرهشی به ره قیا خو نیشاندا و دانوستانان دهست پیکر . بهی دهمی به عسییان ههست پیکری کو جهی پین وان ب هیزو موکوم بوویه ول ۹ی خوزیرانی ل سالا ۱۹۶۳ز دا هیژمه کا سه ربازی یا به رفه ره کره سه ر کوردستانی و ب دههان گوندین وان سوتن و ب هزاران مال ژی هه رفاندن و ژماره کا گه له ک ژی ژ هاو لاتیین بی گونه ه شه هیدو بریندار بوون . به عسییان دۆرپیچه کا ئابووری یا دژوار ئیخسته سه ر کوردستانی و سیاسه تا برسیکرا گه لی کوردستانی و کافلکرا وه لاتی ب کارئینا . و حوکمی عورفی د کوردستانی دا راگه هاندبوو و ب سه دان که سین بی گونه ه ل باژیرین هه ولیر ، کۆیی ، سلیمانی ، رانیه ..... هتد ، شه هید کرن و هنده ک ژ وان ب ساخی بن ئاخکرن . نه وا پیدقیه بهیته گوتن کو ب تنی حکومه تا عیراقی و له شکری وی دژی گه لی کوردستانی و شۆرهشی نه بوون ، به لکو هاریکاریه کا تمام دهاته کرن ژلایی دهوله تین ئیران ، تورکیا ، سوریا و پشته قانیاهیزین ئیمپریالزمی .

راهینان

ل سه رده می نه ودا ، دانوستاندن و بنه مایین مافی مروقی وه کو بنه ما بو چاره سه ریا مه سه لا گه لان دهیته بهرچا فکرن..... چه وا کورد دخی بواریدا دی مفای و هه رگرن ؟

شۆرهشا ئیلوئی ل سەردەمی حوکمی عارفیدا :

ل ۱۸ی چریا دووی ل سالا ۱۹۶۳ز سەرۆک کوماری عیراقی عەبدولسلام عارف ب کو دەتایەکا (انقلاب) سەربازی بەعسی ژ دەسلەتئی لادان و بەرهەفیا خو نیشاندا بو دانوستاندنی دگەل سەرکردایەتیا شۆرهشا ئیلوئی . بقی شیوەی دانوستاندن دەستپیکر ، بەلی هەر دەمی عەبدولسلام عارفی و حکومەتا وی هەست ب هیزو شیانین خو کربا د دەسلەتیدا ، هیرش دکرنه سەر کوردستانی و سیاسەتا خو یا رگەز پەرستانە درێژی پێدا .

پشتی مرنا عەبدولسلام عارفی ل سالا ۱۹۶۶ز دا عەبدولرحمان عارفی برایی وی بوو سەرۆکی کوماری هەر هەمان ئەو سیاسەت درێژیی پێدا . پشتی سەرکەفتنن هیزا پیشمەرگی کوردستانی ل چەپەرو سەنگەرین ل هەندرین ل سالا ۱۹۶۶ز دا عەبدولرحمان بەزاز کو لوی دەمی سەرۆکی وەزیران بوو کەفتە دانوستاندنی دگەل بزافا رزگاربخوازا کوردی د دئەنجامدا ل ۲۹ی خزیرائی ل سالا ۱۹۶۶ز ل رادیوا بەغدا بەیاننامەك بەلاڤکر کو ژ ۱۵ خالان پیکهاتبوو ب مەرەما چارەسەرکنا دۆزا کوردی و دان پێدان ب مافین وان یین نەتەوا یەتی . ئەو بەیاننامە ژ ی وەکی سۆزوپەیمانین دی دەسلەتدارین عیراقی ب جە نهئینا و لەشکری عیراقی هیرش ئینانە سەر کوردستانی .

عەبدولرحمان عارف ۱۹۶۶ - ۱۹۶۸

عەبدولسلام عارف ۱۹۶۳ - ۱۹۶۶

شۆرهشا ئیلۆنی پشتهی کودهتایا ۱۷ی تیرمههی ۱۹۶۸ز :

به عسی د ۱۷ی ته مۆزی ل سالا ۱۹۶۸ز دا جاره کا دی شییان ب کودهتایه کا سهربازی دهسهلاتی وهر بگرنهفه ئهوان راگه هاند کو مفای دی ژ ئه زمونین خویین سالا ۱۹۶۳ز بینهفه و دقیت کیش وگرفتین وهلاتی چاره سه رکهین . وه کی ههمی فه رمانره ویین بهری خو دعیراقیدا سۆزدان کو ب ئاشتیانه دگهل گهل کورد رهفتاری بکهن . بهلی گهلهك فه نه کیشا ل دووماهیا سالا ۱۹۶۸ز دا له شکری عیراقی زهرهرو زیانه کا گیانی و مالی یا مهزن گه هانده کوردستانی ، بهلی ئه نجامی وی شکه ستنا له شکری عیراقی بوو .

به یانا (۱۱)ی ئاداری ۱۹۷۰ز :

ژ ئه نجامی شکستنا سهربازین له شکری عیراقی ، ل نیقا دووی ل سالا ۱۹۶۹ز رژیما به عسی کهفته په یوهندی کرنی دگهل سه رکردایه تیا شۆرهشا ئیلۆنی ب مه ره ما ده سپیکرنا دانوستاندنان . سه ر کردایه تیا بزاقا رزگار یخوازا کوردی ژی به ره هقی خۆ نیشاندا بو دانوستاندنی . د ئه نجامدا ل ۱۰ی ئاداری ل سالا ۱۹۷۰ز ریکه فتنامهك هاته مۆرکرن دناقههرا حکومه تا عیراقی و سه رکردایه تیا شۆرهشا کوردی دا . شهقا (۱۱)ی ئاداری ل سالا ۱۹۷۰ز (ئه حه ده حه سه ن به کری)ی سه رۆک کوماری عیراقی ئیزگی رادیو و ته له فزیونا عیراقی به یاننامهك خواند کو دمیژووییدا ب به یانناما (۱۱)ی ئاداری دهاته نیاسین . به یاننامه پیکهاتبوو ژ ۱۵ خالین سه ره کی کو گرنگترین ژوان ئه فه بوون .

- ۱- زمانى كوردى زمانى فهرمى بيت دگهل زمانى عهره بى ل وان دهقهرين پترىا ئاكنجيين وان كوردن .
- ۲- كورد دى پشكداريى دهسه لاتيدا كهن ، جوداهى نايته كرن دناقبهر كورد و كهسانين دى تر بو داناناوان د ناڤ پوستان گرنكين دهوله تيدا .
- ۳- دانانا نهخش و پلانا بو گهشه پيدانا نهتهوى كورد ژ لايى پهروهردى و روشه نيرييڤه .
- ۴- يه كهيين كارگيرى كو پترىا ئاكنجيين وان كوردن ، فهرمانبه رين وان دى كورد بن .
- ۵- حكومهت دى دان پيدانى ب مافين گهلى كورد كهت ژ بو دامه زراندىا ريكخراوين ، قوتايان ، لاوان ، ئافره تان ، ماموستانين تايهت ب خو دى ئه ندىام بن ل ريكخراوين نيشتمانين عيراقى وهك يين خو .
- ۶- گرنگيدان ب پيشقه برنا ئابوورى و كومهلایه تى د كوردستانيدا و دامه زراندىا ده زگه هه كى تايهت بو ب جه ئينانا ئه فى ئه ركى .
- ۷- قه گهراندىا ئاكنجيين گوندين عهره ب و كوردان بو جهين وان .
- ۸- ليپورينه كا گشتى بو ههمى ئه وان فهرمانبه رو سه ربازان و پوليسين هاريكاريا شوره شى كرى و قه گهراندىا وان بو سه ر كارين وان .
- ۹- له زكرن بو ب جه ئينانا ياسايا چاره سه ركرنا چاندى و ههمواركرنى ب مه رهما نه هيلانا په يوه ندين ده ره به گايه تى .
- ۱۰- ههمواركرنا ده ستورى كاتى كو گهلى عيراقى ژ دوو گه لين سه ره كى پيك دئيت كو عهره ب و كوردن .
- ۱۱- ئيك ژ جيگرين سه رو كى كومارى كوردبيت .
- ۱۲- گهلى كورد ب ريژا ئاكنجيين وى د عيراقيدا دى پشكداريى ل دهسه لاتايا سادانا نيدا كهت .

گرنگیا به یانناما (۱۱) ی ئاداری :

دشین گرنگیا به یانناما (۱۱) ی ئاداری د فان خالین خواریدا کومکەین :

۱- بۆ ئیکەم جار دەولهتا عیراقی ل بەلگەنامە کا رسمی یاساییدا دان پیدان ب مافین گەلی کورد دا، بۆ ئۆتۆنۆمی ، کو بهری ژپشت گو هاقتبوو .

۲- سەرکەفتنه کا مەزن بوو بۆ بزافا رزگاربخوازا کوردستانی نەب تنی ل باشوری کوردستانی ، بەلکو دریزی دا خەباتا نەتەوهیی ل هەمی پارچین دین کوردستانی .

۳- ئەفقی ریکەفتنامی نەتەوی کورد و دۆزای یارەوا زیدەتر ب رای یا گشتیی یا جیهانی گەهاندبوو و زیدەتر ژ جاران پشتەفانی لیدکر .

۴- ریکەفتنامی ئەو ئارامی و تەناهییا پەیدا کری بوو ئەگەری زیدەتر موکمرنا ریزین پارتی دیموکراتی کوردستان دشۆرهشا ئیلۆنی ب سەرۆکاتیا بارزانی .

۵- ئەگەر ریکەفتنامی بەراورد بکەین دگەل سەردەمین بهری نهو دا سەقایەکی ئارام پەیدا کریه ، کو گەلی کوردستانی بشیت تیدا گرنگیی ب دەته ئافەدانکرنی و گەشەپیدانا ئابووری و کومەلایەتی و کەلتووری ل کوردستانی .

سیاسەتا حکومەتا بەعسی بەرامبەر کوردا پشتی ریکەفتناما (۱۱) ی ئاداری : ۱۹۷۰ز :

زیدەباری سەقاییی ریکەفتناما (۱۱) ی ئاداری پەیدا کری ، بەلی دەسەلاتدارین بەعسی د عیراقیدا سڕۆشتی خو دەرئێخستەفە و کەفتنه راهیلا نا دیموکرات خوازاو نیشتمانپەروران و پیلان گیران بۆ قی ریکەفتنامی ، هەر بوو نمونە ، ل ئیلونا سالا ۱۹۷۱ز و خزیرانا سالا ۱۹۷۲ز .

ههول و بزاڤا تیرۆکرنا بارزانی دا ، وپروسا عهره بکرنی ب تایبه تی ل دهقهرین خانهقین و کهرکوک و شنگالی یا بهردهوام بوو .

ل دویف ریکهفتنامی قیابا د ماوی چار سال دا بارودوخی کوردستانی ئاسالی کربا و خالین ریکهفتنامی ب جه ئینابان ، بهلی سیاسهتا ره گهز په رستانه دژی گهلی کوردستانی ژلایی حکومهتا به عسی فه دریزی هه بوو ، ههر چهنده چهن دین جارا سه رکردایهتیا شوره شا ئیلوئی چ دکوموونادا یان ب نقیسینا یا داشتنامان سه رکرایهتیا به عسی و حکومهتا عیراقی ژ مهترسیا ئهوی سیاسهتی ئاگه دار کربوو بهلی یا بی مفا بوو .

هیرشا حکومهتا به عسی بو سه رکوردستانی ل ئادارا ۱۹۷۴ز :

پشتی کو حکومهتا عیراقی ههست ب هیزو شیاین خو کری ل (۱۱) ی ئاداری ل سال ۱۹۷۴ ز دا ب ئیک لایه نه یاسایا ژماره (۳۳) یا ئوتونومی ل دهقهرین کوردستانی ده رئیخست ئهو یاسا ل دناقهرو کیدا یا دوبر بوو ژ بهندین ریکهفتناما ئاداری و لایه نی کیم ژ داخازین گهلی کوردستانی دابین نه کر ب تایبه تی کو دهقهره کا به رفره ه ل کوردستانی نه دکهفته دچارچوو فی ئهوان دهقهرین ئوتونومی دا وه کی : کهرکوک ، خانهقین ، شنگال ، کفری ، ژبه ر وی چهن دی سه رکردایهتیا شوره شائیلوئی به رهفه نه بوو دهستان ژ ئهوان دهقهرین کوردستانی به ردهت ، سهروژنوی شه ری ل کوردستانی دهست پیکرهفهو لهشکری عیراقی هیرشه کا به ربه لاف ب نویتزین ته کنه لوژیا شه ری کره سه رکوردستانی . گهلی کوردستانی ژ ب ئیک دهنگ و ب ئیک هه لویست به رهفانی ژمافین خو دکر .

ریکهفتناما جهزائیر د ناڤ بهرا عیراقی و ئیرانی دال سالا ۱۹۷۵ز و شکهستنا شورهشا ئیلونی :

لهشکری عیراقی ب کریگریقه دماوی سالهکیدا نهشیان چ سهرکهفتن سهربازی ب دهست خو ڤه بینن . نهڤجا سهرکردین بهعسیان کهفتنهپیلانگیرانی و خو چهماندن (تنازل) ل گهل رژیما شاهي ئیرانی و د نهجامدا شاهي ئیرانی و (سهدام حوسین) ل جهزائیری کو پایتهختی جهزائیره ریکهفتنامهك ل ۶ ی ئاداری ۱۹۷۵ز دا ئیمزاکر و ها تهنیاسین (ب ریکهفتناما جهزائیر) .

نهڤ ریکهفتنامه پیکهاتبوو ژ :

۱- پروتوکولی دهست نیشانکرنا سنورین هشکاتی ل ناڤ بهرا عیراقی و ئیرانی .
۲- پروتوکولی دهست نیشانکرنا سنورین ئافی ل ناڤ بهرا عیراقی و ئیرانی .
لپه ی فان ههردوو پروتوکولان عیراقی پشکهك ژ سهروهریا خو ژئهردی و ئاڤا شهتولعهرب و کهندافی بو ئیرانی هیلان .

۳- پروتوکولی ئیمناهییا سنوری ل ناڤ بهرا ههردوو وهلاتان کو ههمی خال پیکهاتبوو ژ پیلانگیرانی و دوژمناهیي ل گهل کوردستانی و شورهشا ئیلونی . ژ نهجامی نهڤی ریکفتنی و پیلانا نیڤ دهولهتی دژی شورهشا کوردی ، سهرکردین شورهشی بریارا راستاندنا چالاکیین خودا ههتاکو ههول و مهرجهکی گونجاتر بهیته پیش ژبو نهڤی کو گهلی کوردستانی و شورهشین وان زیان پترڤی نهکهڤن و ب ڤي شیوهی شورهشا ئیلونی تووشی شکهستنی بوو گرنگترین هوکارین شکهستنی نهڤ دشین دڤان خالین خاریدا کومبکهین .

۱- ریکهفتناما جهزائیر بو سالا ۱۹۷۵، ل ناڤ بهرا عیراقی و ئیرنیدا کو پیلانهکا نیڤ دهولهتی بوو دژی گهلی کوردستانی .

۲- پیشتەقانىكرنا حكومهتا عىراقى ژلايى دهولهتین زهیزفه وه کی :

ئیکهتیا سوفیت ، فهرهنسا ، بهریتانیا ، ئەمریکا .... هتد .

۳- بهیزبونا حكومهتا بهعسی ژلايى دارايیقه (مادی) پشتی خوّماليكرنا نهفتى وب كارینانا ئهوى داهاتیى گهلهك بو بهیزكرنا دهزگههین لهشكرى و هیزا ژناقیرنى .

۴- مشهختكرنا ب دههازاران خیزانان بو دهقهزین ئازادكرى و بوینه بارهكى گران ل سهر شورەشى و پشتی هنگى ژى ههردوو رژيمین شاهى ئیرانى بهعسا عىراقى گفاشتن ئیخستنه سهر شورەشى .

بزاقا زرگاربخازيا كورد ل باشورى كوردستانى پشتی شكهستنا ۱۹۷۵ .

پشتی شكهستنا شورەشا ئیلونى حكومهتا بهعسی كهفته ب دویف نیشتمان پهروهراڤه و ب جهینانا سیاسهتا رهگهز پهستی ل كوردستانى كو ئەم دشین دقان خالادا گرنهترین ژوان دهست نیشان بکهین :-

۱- **عهرب كرن** :- حكومهتا بهعسی لپه پیلانهكا حوكمی ههمی لایا ههولدا هندەك دهقهران ژ ههریما كوردستانى قهكهت و ئاكنجین كورد ژى ئاوارهبكهن وعههربان ل جهین وان خوچهبهكهت . ل دویف ئەفى پیلانى ژى ب دهها ههزار خیزانین كوردا ژ باژیرین مهندهلى ، خانهقین ، كهركوك ، شنگارى ، قهگوهاستن عهرب ل جهین وان خوچهكرن . ئەفهزى ژبو مهرهما گهورینا سیمایی كوردستانى ل ئەوان دهقهران .

۲- **بهعسی كرن** : پیخهमेتى بهیزكرنا گیانی بهرخودانى و كورداتیا گهلى كوردستانى ، دهستهلات دارین عىراقى ب زورى خهلك دكرنه بهعسى و فیل بازى و بههمی شیوا كو ل دام و دهزگهین سیخورى

زۆرى كاربكه‌ن و بېنه‌ئاسته‌نگ دريكا بزاڤا رزگاربخازا كوردى پيشكه‌فتناوان د.

۳- **ښه‌گواستن :** ب مهرما سهرهلدانا به‌رگيرى ژ خه‌باتا رزگاربخازيا گه‌لى كوردستانى ، به‌عسيان ب هاريكاري ل گه‌ل وه‌لاتين هه‌څسوى دا پيلانه‌ك ئامه‌ده‌كربوو بو ښه‌گواستنا گوندين سهر سنورى و دروستكرنا كه‌مه‌ره‌كا ئارامى ب فره‌هيا ۳۰-۴۰ كم ل وان ده‌څه‌رين سنوريدا ب شيوه‌كې چ هه‌ول و مهرجين ژيانى تيدا نه‌مين هه‌ر ژ به‌ر څې چهندي گوندين سهر سنوري كو ئاكنجين وان ښه‌گواستن ژبلى كو خانى وژيده‌رين ئافى ، ره‌ز و باخ ... هتد هه‌مى تيكدان هشك كرن .

۴- **نوردیگایین خورتی چيکری :** ئاكنجين گوندين ښه‌گواستى بو نوردیگایين ب خورتى كوم كرن ، دا كول بن كونترولا بوعسيا و دام و ده‌زگه‌ين وان ښه‌ بن و چافديريا هه‌مى بزاښ ئاكنجيان بكه‌ن نه‌كو رابن ب چالاكيان دژى به‌عسيا بكه‌ن .

چالاکى :

گروبه‌ك ژ قوتايان دووچيروكان ل سهر ژيانا نه‌خوش د ناډ نوردیگادا ئاماده‌بكه‌ن .

۵- **بيكارى و برسيكړن :** ب مهرما ئيخستنا گفاشتنان ل سهر نيشتمان په‌روه‌رين كوردان حكومه‌تا به‌عسى سياسته‌تا بيكارى و برسى كرنى ب كارئينا و نه‌و پيشمه‌رگين شوره‌شا ئيلونى دوير ئيخستن بو ده‌څه‌رين ژيريا عيراقى ب مهرما نه‌چاركرنا وان كو هاريكاريان وان دگه‌ل به‌عسيان و رژيماوان دا ژلايه‌كيښه و بو دوير ئيخستنا وان ژ جه‌ماوه‌رى خه‌لكى كوردستانى .

٦- ترساندن و چاڤدیری کرن : ب مهره ما کونترۆل کرنا جه ماوه ری ، به عسیان
تۆره کا به رفره ها سیخورا و ده زگه هین ترساندن ل کوردستانی به لاؤ کرن بو
ژناقیرنا نیشتمان پهروهرا و نرمکرنا ورهیا وان .

د نهنجامی وی سیایه تا نه ژاد په رستی دا نیزیکی ٤ هزار گوندو باژیرکان ل
کوردستانی ویران کرن و ئاکنجین وی ل کومه لگه هین ب خورتی چیکری
کومکران و خه لکی به ره همدار کر نه بی کار تا نه چار بکه ن هاریکاریا دا گیر که ران
بکه ن و گیانی به خودانی ل ده و وان نه هیلن و برینن ، وب هزاران نیشتمان
پهروه ر ژ ل زیندانا هاته گرتن و ب سه دان ژ ی هاته سیداره دان ؟

هه لیوونا شۆره شی ل سالا ١٩٧٦ی :

د وی بارودوخی ترساندن ل دا شۆرشگیرین کوردستانی ژ خه باتی نه راوستیان .
و که فتنه خو ئاماده کرنی بو قوناغه کا نوو د خه باتا رزگار کرنیدا . هه ر ل پشتی
شکستنا ١٩٧٥ی شۆره شگیرین کورد ده ست کر ب خو ریکخستنی و نهو بوو
پارتی دیموکراتی کوردستان (سه ر کردایه تیا وهختی) پیکیئا و که فته دکاری دا .
ل ئیکی خزیرانا ١٩٧٥ی ژ یه کیتی نیشتمانی کوردستان هاته دامه زانندن و
هه ر دفی ماویدا (بزوتنا سوشیالیستی کوردستان) دروست بوو و نه و هه می حزبه
که فتنه خو ئاماده کرنی بو شۆره شی .

ب فی شیوه ی هه می چه ند هه یفه کا نه فه کیشا لسه ر شکه ستنا شۆره شا ئیلونی .
نیشتمان پهروه رین کوردستانی قوناغه کا نوو ل بزاقا رزگاری خوزا کوردستانی
ده سپیکرد .

ئېك ژ تايبه تدمه ندين قووناغا نيشا دووی يا سالين حهفتيان يين چه رخي بيستي
 دبراڤا رزگاري خوازا ملله تي کوردستانا عيراقی ، پېک هاتبوو ژ هه بوونا فره
 حزبي وريکخراوی . ئەگەر د سهرده مي شورەشا ئيلوني دا پارتی ديموکراتی
 کوردستان بتي ريکخراوا نه تهويا ديموکراسی و شورەشگير بوو. ئەو بو د قوناغا
 نوو دا ژبلی پارتی چەند حزب و ريکخراوين دی ژی د مهيدانا خه باتيدا هه بوون
 وه کی : يه کيتي نيشتمانی کوردستان ، حزبا سوشیالیستا کوردستان ، پاسوک
 ..... و هتد .

پارتين کوردستاني ل ناهه راستا تيرمه ها ١٩٨٧ی دا دهست کر ب کومبوونان ب
 مه ره ما دامه زراندا (بهرهي کوردستاني) ل ١٩٨٨/٥/٢ی دا بهياناما بهرهي
 کوردستان هاته راگه هاندن کو پيکهاتبوو ژ پارتی ديموکراتی کوردستان، يه کيتي
 نيشتمانی کوردستان ، حزبا شيوعيا عيراقی ، پارتی سوشیالستی کوردستان،
 پاسوک ، پارتی گهلی ديموکراتی کوردستان ، ول ديقدا حزبا زهحه تکيشين
 کوردستاني وبزاقا ئيسلامي و بزاقا کلدوئاشوری بوونه ئەندامين ئەفی بهرە ی .
 ل ده مي له شکری عيراقی ل ئيلولا ١٩٨٠ی هيرش بريه سهر ئيراني وشهری
 ههشت سالي عيراق - ئيراني دهسپيکر ، حکومهتا به عس ل عيراقی ئەو شهره
 ب دهرفهت زانی بو زيدهتر کافلکرا کوردستاني و ژناقبرنا ملله تي وی . ل
 ١٦ی ئادار ١٩٨٨ باژيري ههله بجه ب چه کی کيمياوی بومباران کر . زيدهتر
 ژ پينج هزار کهسين بي گونه ه لفي باژيري شهيد بوون زيدهتر ژ دهه هزاران
 بريندار بوون .

هه‌ویین ئه‌نفالا رهش :

پشتی راوه‌ستانا شه‌ری دن‌اقه‌را عیراق وئیرانی دال ته‌باخا سالا ۱۹۸۸ ی د رژیما عیراقی ده‌ست قالا بوو بو لیدانا کوردستانی و بزاقا رزگاری خوازا کوردی. ئه‌قجا که‌فته کافلک‌رنا وان گوند و بازیرکین مابوین وئاکنجیین وان زی مشه‌خت کرن . ده‌ه‌ویین ئه‌نفالیدا کو بو ق‌رک‌رنا کوردان و کافلک‌رنا کوردستانی بوو زیده‌تر ژ ۱۸۲ هزار که‌سین بی گونده‌ه کو پرانیا وان ژن وزارۆک و پیر بوون بی سهروشین کرن .

ئهو سیاسه‌تا ه‌و‌قاته‌یا به‌عس گیانی خه‌باتی و به‌رخودانی ل ده‌ف‌ملله‌تی کوردستانی و ه‌یزین سیاسی نه‌قه‌مراند به‌لکی به‌رده‌وام بوون د خه‌باتیدا .

چالاکى :

گروپه‌ک ژ قوتابیان به‌لافۆکه‌کا دیواری ده‌رباره‌ی (ئه‌نفالان) ئاماده‌بکه‌ن . دى باش‌تریت ئه‌گهر سهر‌بورا واقعیا هنده‌ک ژ خیزانین ئه‌نفالان تیدا هه‌بیت .

راپه‌رینا ئادار ۱۹۹۱ ی :

د ئه‌نجامی سیاسه‌تا زورداری و نقش په‌رستیا حکومه‌تا به‌عسا عیراقی دژی کورد وه‌یزین نیشتمانی . ه‌یزین هه‌فه‌ی‌مانان ل ده‌سپیکا سالا ۱۹۹۱ ی ه‌یرش کره سهر عیراقی ، پشتی ئه‌وی کو ئاماده‌نه‌بوو خو فه‌کی‌شیت ژ کویتی کو له‌شکری عیراقی ل ۱۹۹۰/۸/۲ ی ئهو ولات داگیر کربوو . ئهو ه‌یرشین هه‌فه‌ی‌مانا بوونه ه‌و‌کاری شکسته‌نا له‌شکری عیراقی و په‌قینا که‌رب و کینا خه‌لکی کوردستانی ئه‌قجا روژین ۱۹۹۱/۳/۵ و ل دیقدا

باژیر و باژیرکن کوردستانی زنجیره‌کا راه‌رینان ب بشته‌فانیا هیزین به‌ره‌یا
 کوردستانی ئەنجامدان وشیان دام ودهزگه‌هین به‌عسیا بگرن وپتریا ئا‌خا کوردستانی
 ئازادکەن و زه‌لامین رژیمی گه‌ه‌شته‌ سزایی تولفه‌کرنا گه‌لی یان ژێ ره‌فین .
 به‌لی حکومه‌تا عیراقی ریزین خو ریک‌خستن و هیزش کرنه‌ سه‌ر کوردستانی و ژ
 ئەنجامی نه‌بوونا یه‌کسانی دن‌اقبرا جه‌ماوه‌ری راه‌یری کوردستانی و رژێما به‌عس
 دا ، سه‌دان هزار خیزانین کورد مشه‌خت بونه‌کا بی وینه‌دا و دسه‌قایه‌کی سه‌رما
 و به‌ستی و برس دا نه‌چاربوون په‌نابه‌ له به‌رسنورو چیا‌یین بلند . ئەقی مشه‌خت
 بوونی هیزشا سوپایی عیراقی ل به‌رین (کۆری) و (ئەزمر) راوه‌ستاندن نه‌ته‌وین
 یه‌کگرتی بریارا ۶۸۸ ده‌رئێخست کو سنوور دانا بوچ ده‌ست درێژین حکومه‌تا
 عیراقی بو سه‌ر خه‌لکی بی چاره‌یی کوردستانی .

قه‌کی‌شاننا ده‌زگه‌هین میری و هه‌لبژارتن ل کوردستانی :

پشتی قه‌گه‌ران‌دنا ده‌سه‌ه‌لاتا حکومه‌تا عیراقی بو کوردستانی ، به‌عسیان ده‌ست
 ژ سیاسه‌تا توندوتیژیا خو نه‌ه‌یلا ، ژ به‌ر هندی به‌رنگاریا هیزا پێشمه‌رگه‌ی
 وراه‌رینا جه‌ماوه‌ری باژیر و ئوردو‌گایین ب خورتی چیکری رژێما عیراقی
 ناچارکر ل هه‌یفا چریا ئیککی ۱۹۹۱ بریارا قه‌کی‌شاننا ده‌زگه‌هین ده‌وله‌تا عیراقی
 دا ل باژیرین کوردستانی ل وی هیقیی بوون کو کورد نه‌شین کاری خو
 بریفه‌به‌ن و دی ئەگه‌ری دبیته‌ پاشقه‌ بوونا وان . به‌لی به‌روفاژی قی چه‌ندی به‌ره‌یی
 کوردستانی ب پشته‌فانیا جه‌ماوه‌ری خه‌لکی کوردستانی سه‌رکه‌فتیانه‌ شیان

کاروباری کوردستانی بریقه‌برهن و به‌ره‌یی کوردستانی بریاردا کو هه‌لبژاردنه‌کا گشتی ل کوردستانی بهیته‌کرن دا ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی یی کوردستانی بهیته هه‌لبژارتن و کاروباری هه‌ریما کوردستانی بریقه‌به‌ت.

راهینان

((حزین سیاسین کوردستانی شیان فالاهیا سیاسی پرکه‌ن))
دان وستاندن ل سهر شیان و به‌هره‌مه‌ندیا کوردستانی بهیته‌کرن :
ده‌رباره‌ی بریقه‌برنا خو‌مالیا وه‌لاتی .

ده‌ه‌لبژاردنه‌کا دیو‌کراسیا بی وینه‌دا خه‌لکی کوردستانی ل ۱۹/۵/۱۹۹۲
دا ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی هه‌لبژارد ، ول ۴/۶/۱۹۹۲ ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی یی
کوردستانی ئیکه‌م کو‌بون و گری‌دا و‌بریار دا حکومه‌تا هه‌ریما کوردستانی بهیته
دامه‌زراندن . روژا ۴/۷/۱۹۹۲ حکومه‌تا هه‌ریما کوردستانی هاته‌ راگه‌هاندن
وشیان کاروباری کوردستانی ب باشی ب ریقه‌به‌ت ، دگه‌ل قی چهن‌دی
نه‌حه‌زین بزاقا رزگاربخوازا کوردستانی و دوژمنین ژ ده‌رفه‌ کیشه‌ و ئاسته‌نگین
زور بو‌ دروستکرن .

دشین گرنگترین دهستکه قشتین سهرهلدانان ئادارا ۱۹۹۱ دشان خالین خاریدا کوم

بکهین :

۱- سهرهلدانئ ئهو چهنده سهلاند کۆ سیاسهتا توندو تیژی و قر کرن دژی کوردان بئ مفایه و داگیر کهر نهشین گیانئ بهر خودانئ لدهف گهلی کورد بمرینیت .

۲- سهرهلدان سهرکهفته کا سهربازی یا مهزن بو ، بۆ جه ماوه ری کوردستانی و هیژین پیشمه رگهی ، و کوردستان هاته پاقر کرن ژ دهسه لاتا داگیر کران به عسی و دهز گههین وان یین ته په سهر کرنی .

۳- سهرهلدانئ شیانین خهلکی کوردستانی و هیژا بهری کوردستانی بلند تر لی کرن و شیانین دوژمنی ههرفاندن

۴- ژ ئهنجامی لیبورینا گشتی بۆ خوڤروشان و هاریکارین به عسیا ژلایئ بهری کوردستانی فه ، ئیک ریزا خهلکی کوردستانی پا راست و موکم تر لیهات .

۵- سهرهلدانئ و مشه ختبونا کهم ره وایهتیا دوزا کوردی زیده تر بۆ رایا گشتی یا جیهانی نیشان دا و ئهنجامی وی بریارا ۶۸۸ هاته ده ریخستن بۆ پاراستنا گهلی کوردستانی .

۶- سهرهلدان بۆ ئه گهری پاش فه کیشانا دهز گههین رژیمی و پیکهینانا دهسه لاتا بهری کوردستانی و پشتی هنگی ههلبزارتنان ئهنجومه نا نیشتمانی کوردستانی و ژ دایکبوونا حکومهتا هه ریما کوردستانی .

۷- په رله مان و حکومهتا هه ریما کوردستانی بوونه دوو ئهزمونین دیمو کراتیین بئ وینه نه بتی ل کوردستانی به لکو بۆ روژه هلاتا نافین ژی .

پرسیارین به ندی حهفتی

پ ۱/ ب کورتی ده‌بارهی رۆلی کوردان د شۆره‌شا ۱۴ ی تیرمه‌ها ۱۹۵۸ د
بنقیسه .

پ ۲/ ب کورتی هه‌لویستی قاسمی روون بکه به‌رامبه‌ری کوردان

پ ۳/ چه‌وا شۆره‌شا ئیلۆنی سه‌ره‌لدا ده‌بارهی وی چه‌ندی بنقیسه ب کورتی

پ ۴/ ب کورتی به‌حسی شۆره‌شا ئیلۆنی بکه پشتی کو‌ده‌تایا ۸ ی شواتا
۱۹۶۳ .

پ ۵/ هه‌لویستی به‌عسیان به‌رامبه‌ری کوردان و شۆره‌شا ئیلۆنی روون بکه
دنا‌قرا تیرمه‌ها ۱۹۶۸ - ئادارا ۱۹۷۰ .

پ ۶/ هۆکارین ئه‌فانه دیاربکه :

أ- سه‌رکردایه‌تیا شۆره‌شا ئیلۆنی ل ئادارا ۱۹۷۵ بریاردا بزاقین خۆرا‌گریت

ب- پایزا ۱۹۹۱ حکومه‌تا عیراقی ده‌زگه‌هین خۆ ژ کوردستانی فه‌کیشان

پ ۷/ ئه‌فین ل خوارێ پیناسه بکه :

۱- به‌یانا ۱۱ ی ئادارا ۱۹۷۰ .

۲- یاسایا ژماره ۳۳ ی ئوتونومی کوردستان .

۳- ریکه‌فتنا جه‌زائیری .

۴- سیاسه‌تا عه‌ره‌ب کرنی .

۵- سیاسه‌تا به‌عسی کرن .

۶- سیاسه‌تا فه‌گوهاستنی .

۷- پارتا دیمو‌کراتا کوردستانی .

۸- ئیکه‌تیا نیشتمانی کوردستانی .

- ۹- پارتا سۆشیاالیستا کوردستانی .
- ۱۰- پارتا گهلی دیموکراتا کوردستانی .
- ۱۱- پاسۆک .
- ۱۲- بهرهیی کوردستانی.
- ۱۳- ئه‌نفال .
- ۱۴- سه‌ره‌لدانا ئادارا ۱۹۹۱ .
- ۱۵- مشه‌ختبونا ب کۆم (کۆره‌و)
- ۱۶- بریارا ۶۸۸ .
- ۱۷- ئه‌نجومه‌نا نیشتمانیا کوردستانی (په‌رله‌مانی کوردستانی)
- پ/۸ ب کورتی به‌حسی ده‌ست پیکرنا شو‌ره‌شی بکول سالا ۱۵۱۹۷۶
- پ/۹ گرنگ‌ترین ده‌ست که‌فتین سه‌ره‌لدانی بژمی‌ه .
- پ/۱۰ کلدوئاشوری کینه ؟ و رو‌لی وان د بزاقا نیشتمانی په‌روه‌رییدا چی یه؟

هه قنیشتمان یبوونی

هه ق وەلاتی بوون

-ناقھ روک-

-بھندی ٹیکے : نہ تھوہ ، بناغین نہ تھوہی

نہ تھوایہ تی

نہ تھووی کورد

نیشتمان و نہ تھووی کورد

-بھندی دووی : سیستہم و زاراغین سیاسی

سیستہمی فیدرالی

سیستہمی کونفیدرالی

سیستہمی چارہ نفیسین

پسیار

-بھندی سیی : سیستہمین سیاسی (حوکومکرن)

۱/ حوکمی تاکرہوی (الفردی)

۲/ پاشایہ تیا بی سنوور

۳/ رژیم دکتاتوری

۴/ حوکمی دیموکراتی

۵/ پاشایہ تیا دہستووری

۶/ دیموکراتیا کوماری

پسیار

- به ندى چارى : ههلبژارتنيڤه رله ماني

۱/ ههلبژارتنيڤه راسته بخو

۲/ ههلبژارتنيڤه نه راسته وخو

۳/ ياسايا پراني

۴/ ياسايا ريژهيي

پرسیار

- به ندى پينجى : ريکخراوين مروڤ دوست

ريکخراوين نيڤ دهوله تي

نه ته وه يڤين ئيکگرتي

پرسیار

نه ته وه

- پیناسا نه ته وه :

کومه کا مروځانه لسهړ پارچه یه کا ناخی د ئاکنجینه و په یوه ندین ژیان و
چاره نفیسې هه څپشک وان پیکفه گریددهت وئاخ ومیژوویا وان ئیکه .

- گرنګترین بناغین نه ته وه ی نه څه نه :

۱- هه بوونا کومه کا څه لکې :

ئاکنجی ومانا وان د جهه کی دا کو هه بوونا وان پیکهاتیه ب دریژیا میژووی
و دسهړ دهمه کی دویر و دریژ

۲- نیشتمانی (وهلات) هه څپشک :

نیشتمان (وهلات) پارچه یه کا ناخی یا توخیبکریه و کومه کا مروځان (چڅاکهک)
ل سهر دژیت و په یوه ندین چارنه نفیس ومیژووی وان بیکفه، گریددهت
دوه لاته کیدا دژین ځیان و هوگری دناډ واندا پیدادیت وپاش په یوه ندین
جڅاکی ومیژووی د دی دروست بن هتا ب ئیک نیشتمان (وهلات) بهینه
نیاسین، نیشتمان (وهلات) مولکی هه می که سانه ، ځیانا نیشتمانی (وهلات)
بهیزترین په یوه ندیا که سین ملله تیه (گه لیه).

چالاکي :

۱- نه ته وه کومه کا مروځان ئاکنجیه ل سهر .....

دپه یوه ندین ..... پیکفه گریددهت .

۲- ب نه گه را هه څړینی و هوگری ، چهند په یوه ندی پیداد دبن ژ وانژی

په یوه ندی ..... و .....

۳- میژوویا هه ڤیشک :

ئهو کوما مروڤایه د نیشتمانه کیدا (وهلاته کیدا) دژین ، ب ئه گهرا وی ژيانا دویرو و دریژ کهلتوره کی میژوویی وشارستانی و رهوشه نیری پیک دئینن، ئهؤ کهلتوره ژی دی بینهمولکی همیان و شانازی بی دکهن و ئهو کهلتوره دبیته هیڤیی ژ ههڤدو نیژیکبوونی و دل بههڤدو ڤه بیت ، برهنگه کی ههمی پیکڤه بو ب دهستڤه ئینانا ئارمانجین خو .

چالاکي :

ئینانا ئونان بو میژوویا هه ڤیشک و تیتال و نه ریټین کوردی ل گوندان و نوکهل کیری دژیت ؟
ئه گهر هوسابیت میژوو ئیکه ژ بناغین دروست بوونا نه ته وهی ، ههر ئهو رهوشه نیریا جودایه کو رابوون و روینشتن وره ڤتارین وان ژ نه ته وهیین دی جودا دکهن .

۴- زمانئ هه ڤیشک :

زمان ئه گهره که ژ ئه گهرین د ههڤدو گه هشتنی و ڤه گوهاستنا بیر و باوه ران دنافه را کورین ملله کی دا و ههستی پشتا ههمی نه ته وهیه کی یه ، کو ئیکتیا کهلتوری شارستانی و رهوشه نیری و ئیکتیا ملله تان دیار دکهت ، مادهم وه سایه زمان ئیکه ژ په یوه نډیین گرنگین نه ته وهی .

چالاکي :

ئهری گهر کومه کا خهلکی زمانه کی تایبتهت ب خوڤه نه بو و ئهم دشیین ب نه ته وه دانین ؟ .... بو چی ؟
نونه کی بو ئه زمانین زیندی بینه .

۵- بهرزه وهندیا هه څېشک :

ژيانا کوما مروځين دئیک نيشتماندا (وهلات) دبېته ئه گهرا پيدا بوونا چهند بهرزه وهندين ماددي و معنوي دناڅهرا واندا ، هه کسه ک ژارمانجا هاريکاري وژيانې دگهل خه لکيدا دې مفا بدهست که څيت وئه گهر دگهل وان نه څيت هيچ بدهست ناکه څيت هه که بيدورا گوهورين و تیکه لي هه قدو نه بن دژيانين هيچ مفاي ناکه ن ، ئه ډ بهرزه وهنديه هه څېشکه دبېته ئه گهرا هه سترکرن ب پيوه نديا نه ته وايه تي دناڅهرا ئه ندامين نه ته ويدا .

چالاکى :

نمونه: بهر ژه وهندی نه ته وایه تی چیه ؟

- چاوا دی شین مامه له دگهل ئیکتر بکهین ؟

- چ وهل تاکه کهسان دکهت ههست ب بهر ژه وهندیا خو بکهن ؟

نه ته وایه تی :

ههسته که کو مروؤفی ب نه ته وی ویشه گریدهت و بوؤفی تیکه لی چ بکهن ،
دلسوزی دناقهرا کهسه کی ونه ته وی وی و دلسوزی بوؤفی په یوه ندیی دیژنی
(نه ته وایه تی).

ئانکو ب شیوه کی دی ههست ویر و باوه و رابوون ورتشتن دناقهرا تاکه کهسی
ئیک نه ته ویدا هه قدود گر نه فیه نه ته وایه تی ل دهمه کی سه ری خوه بلند دکهت
دهمی حه لک ههست دکهن کو ههمی ئیک نه ته وهنه و ژبوؤ خاترا وی کار دکهن .
ئه گهر وه سایه نه ته وایه تی ههست کر نه ب گریدانا ویشه و خه بات کرن ژبووی .

چالاکى :

نه ته وایه تیا سه رد م روؤف دو ست و م روؤف خازه نیشانا ($\sqrt{\quad}$) ئان ($\times$) بهرام بهر
قان خاسله تا دابنه .

۱- م روؤف دو ستی

۲- رگه ز په رستی

۳- ده مار گیری

۴- پی کفه ژیان و ته بایی

۵- وه رگرتنا ره ئیا جودا

۶- دژایه تی و هه شر کی

ئارمانجىن نەتەۋايەتى :

نەتەۋايەتى ئارمانجا ۋى رزگار كرنا نەتەۋايە و پىكىننا قەۋارە كا سىياسىيە كو
ھەمى خەلكى مللەتى قەدگىرىت و بەرزەۋەندىن سىياسى و كۆمەلەيەتى (چىقكى)
ۋابوورى و رەۋشەنبىرى بۇ ھەمى لايە مسۆگەر بىكەت .

- كەنگى ھەستە نەتەۋايەتى پەيداىت ؟
- گرنگىيا ھەستە نەتەۋايەتى چىيە ؟
- كورد نەتەۋايە ؟

نەتەۋى كورد :

كورد نەتەۋايە چۈنكى ھەمى بناغىن نەتەۋەى تىدەنە ، ھەر بزاڧەك بۇ ژىك
جوداكرن و مەشەختكرن و گوھورىنا روى نەتەۋايەتيا كوردان ، يان ژناڧىرن و
تىكدانا ئەزمان و مېژوۋيا وان د ئەنجامىدا سەرنەگىرىت و خەباتا كوردان ئەو بزاڧ
يا پىچ كرى نەھىلايە سەركەڧىت .

كورد نەتەۋەكى ھىندور ئەو رۆپىيە چەند سەد سالە كوردستانى ل ۋەلاتى
خۇ دژىن ، نەتەۋى كورد خۇدان مېژوو و كەلتور و شارستانى و رەۋشەنبىرىيە كا
ھەڧىشكە . خەلكى كورد ب ئىك زمان ژدناخقن و دھەڧدو دگەھن ، ھەر چەندە
زمانى وان ژ ئەگەرا كاۋدانىن جوگرافى و سىياسى و ئابوورى ژ چەند شىۋە كا پىك
دھىت ، لى ھەر ئىك زمانە و بەرزەۋەندىن ماددى و مەعنەۋى ھەمى خەلكى قى
نەتەۋەى (كورد) پىڭڧە گرىددەن . و چارەنڧىسى وان ھەر ئىكە .

پېژانين پېدځى

قوتايى خوشتى : مافى هره ملله ته كيه قهواراى خو هه بيت هه قسويى مه
(جيران) وه كى عه رهب وتورك و فارس .... هه ميان قهوارين خو هه نه .
نهرى تودزانى : كورد مه زترين ميلله تى قى سهرده ميه ، هه تا نو كه قهوارى
تايهت ب خو قه نينه .
ماموستايى هيزا : ل دور فان پېژانينان كه نكه شى دگهل قوتايان بكه . نه گهرين
بابه تى بو ديار بكه .

نيشتماني كوردان ل سهر چند دهوله ته كان هاتيه ليگه كرن ، پارچه ك يا
كه تيه روژناقا و باكورى روژناقاى ئيراني ديژنى روژه لاتى كوردستاني ،
پارچه كا ديژى دكه فته باشور و باشورى روژه لاتى توركي ديژنى باكورى
كوردستاني ، پارچه كا دى دكه فته باكور و باكورى روژه لاتى عراقى ديژنى
باشورى كوردستاني ، پارچه كا كيى دكه فته باكورى سوريا ديژنى روژناقاى
كوردستاني ، پتريا ئاكنجيى كوردستاني كوردن لى هندك كيىمه نه ته ويىن وهك
كلدوئاشورى وئهرمه ن وتوركمان تيدا دژين ، پيدقيه فان هه مى مافى ئيدارى و
ره وشه نيرى هه بن .

چالاقى :

- نيشتماني كوردان ل سهر چند ولاتان هاتيه دابه شكرن .....
- چند نه ته ويىن دى ل كوردستاني دژين ؟
- چند كيىمه نه ته ويىن هه ين ، ل سهر باخقه .

وینن باژیری ههولیرا پایتهختی ههریما کوردستانی

پرسیارین بهندی ئیکێ

- پ ١. نهتهوه چیه ؟ بناغین وی چنه ؟
- پ ٢. کورد نهتهویه؟ بوچی ؟
- پ ٣. نهتهویهتی چیه ؟ چاوا پهیدادبیت ؟
- پ ٤. ئاین ل دروست کرنا هندهک نهتهوادا رولهک ههبوو؟
- پ ٥. کلد وئاشور کینه ؟

سیستم وزاراځین سیاسی

چهند زاراځین سیاسی دهرباری سیستم ورژیمین جودا ل جیهانی هه نه و ژهمیان گرنګر نه ځه نه . ل دهستیګی دی به حسی چهند زاراځین سیاسی کهین :-

۱- ریځه بهریا مهرکه زی (مه لبه ندی) :

نه ځ زاراقه بو بریځه برنا کاروبارین هنده ک ولاتان بکار دهیت بتایبه تی کاروبارین گشتین خو جها ب ریځه برنا پاریزګه و قهزا و ناحیا دهیت بکار ئینان ، نه ځ جوړه سیستمه ژلایې هنده ک فرمانبران ځه بریځه دچیت کو ژلایې حکومتا مه لبه ندیځه هاتیه دامه زراندن و سهر ب حکومت تیځه نه ، نه ځ فرمانبره گوهداریا فرمان ورینمایین حکومتی دکهن ، نانکو زنجیره کا فرمانبرایا هه ی ژ وهزیری دهست پیدکته وژ بچیکترین فرمانبر ل ولاتی بدووماهی دهیت . نه ځ جوړه سیستمه نافداره ب رژما مه لبه ندی نافداره ..

چالاکي :

ب مفا وهرگرتنی ژ نه خشی سیاسیی جیهانی ، وب پشکداریکرنا هشدارکرنا قوتابیان غونین چهند دوهولته کین مهرکه زی و نه مهرکه زی ل سهر نه خشی دیار بکه .

۲- ریځه بهریا نه مهرکه زی :

ځی زاراقی دیژنه وی شیوی بریځه برنی کو دهسته لاتا ریځه بهرنی ل ده ځره کی یان هه ریځه کا تایبه ت ژلایې چهند دهسته کین ئاکنجیان ځه دهیت بریځه برن کو هه می یان هنده ک ژ نه ندامین ځان دهسته کان ژلایې

ئاكنجىيىن وى ھەرىمى قە دەينە ھەلبۇراتتى ، قى دەستەكى دەستەلەتە سەر بەست
يا ھەي بۇ ب رېقەبىرنا كار وباران چونكى ئەڭ دەستەكە دىيىت گەلەك كاران
ل دەزگەھىن خوجە برېقەبەت بىيى پىرسىارا حكومەتا مەركەزى بىكەت ، لايى
باشى قى رىمى ئەو ھەكەل پىشكدارى د رېقەبىرنا كاروبارىن نافخو دا
دكەت ، لەوما ئەڭ رىمە دگەل ھەستى نەتەوايەتى باشى دگۇنجىت و زىدەتر ب
لايى دىموكراسىيەتى قە دچىت چونكى ھەردەم دقۇت خو رېقەبىرنا ھوكمى
فرەھزىت ..

چالاقى :

جوداھىيى دناقبەرا رېقەبىرنا مەركەزى و نە مەركىزى ديار بىكە
- رېقەبىرنا مەركەزى يا باشە بۇ خەلكى ؟
- رېقەبىرنا مەركەزى زىدەتر ل ۋەلاتىن دىكتاتورى ھەيە ؟

۳- ئوتونومى (ھوكمى زاتى)

چەمكى ئوتونومى چەمكەكى نوويە بوچ چارەسەر كرنا ئارىشىن دناقبەرا نەتەوين
ئىك ۋەلات دا دەيتە بىكار ئىنان ، كۇب رامانا رىكخستنا ۋەلاتى دەيت ل سەر
بناغى داخاز وقيانا جەماۋەرى دەقەرا ئوتونومى جودا بوينە ، ئان ئەو جەماۋەر
نەشيت دەۋلەتەكا سەر بەخو پىك بىنىت ، يا راست ئەقە جورەكى سەر بەخو
بوونىي ئەگەر خو برېقەبىرنا بەس بىت ... ب گۆتەكادى حكومەتا مەركەزى
درىكا ياسايان كۇ ياسا پىشكەكە ژ دەستەلەتىن گىشتى ، ئەنجومەنەكى بۇ وى
ھەرىمى دى ھەلبۇرىت ، كۇ ئەڭ ئەنجومەنە دەستورەكى بۇ ھەرىمى دى دارىژىت
، زاراقى ئوتونومى ل گۇر ياساين دەۋلەتىن جىھانى ئەقە يە كۇ (كەسىن مىللەتى

ل وى ھەرىمى بىخۇ دەستھەلاتىن ئاڧخۇ بىكەن بىتايىبەتى ئەوېن گرىدايى لايىن ياسادانانى و ب جھ ئىنان و دادوھرىيدا) ھەر چەندە ھۆكۈمەت مەركىزى پەيوەندىن دەرڧە و بەرگىرى كرن ژ سىنوران ل ژىر دەستھەلاتىن وېنە .
ئوتۇنۇمى پىدڧىە ل سىنورىن ئىك دەولەتدا بىت وەكو ئەوا د بەيانا ئوتۇنۇمى بۇ كوردستانا عىراقى ل سالا ۱۹۷۰ داھاتى كو پاشى ھۆكۈمەت نائەندى ب جھئىنانا وى بەياننامى پەشىمانبوو و ژپاشقەچو ، ئەڧ مافە بشىوۋىەكى راست و دروست نەدا كوردان و ئەو دەستھەلاتىن ھاتىنە دامەزاندن ژ ئەنجۈمەنا ياسا دانانى و ئەنجۈمەنا بجه ئىنانى كو دوو دەزگەھىن روىكەش (شكلى) بوون و دەستھەلات وبريار ھەر ژ ھۆكۈمەت مەركەزى دەرڧچون .

۴- مافى چارە نڧىس

رامانا فى زاراقى دانپىدانه ب مافى گەلان (مىللەتان) ل ھەر وەلاتەكى و جھەكىدا پاش وان گوھۆرىنىي ئەوېن ب سەر مىللەتان داھاتىن ل دۆر رزگارى ومافىن نەتەوۋىي ورىزگرتن ل مافى مروڧى وسەر بەرستىن خەلكى بدەستقە ئىنانىن، بىي گوھدان ب نڧش زمان وئايىنى خەلكى .

چالاکى :

((مافى چاره نفيس)) بۆ ھەر مىللەتھە كى رەوايە (راستە) ئەڧ مافە بۆ گەلېن
(ئەفغانستان) و (فەلستېن) و (دارفور) رەوايە ھەروەسا بۆ گەلې كوردستانى
ئەڧ مافە رەوايە : گەلې كوردستانى بۆ ھەيە داخازا (فېدرازمى) بىكەت يان
(كونفېدرازمى) يان (سەربەخوبونا تەمام)
ئانكو : مافى چاره نفيس ، گرېدايى بەرژەوھەند و كاودانى مىللەتھە .

ئەڧ رستە: دېتە تەوھرى گەنگەشى ... (دشاندايە دو گروپ فى گەنگەشى
بىكەن)

قىچا ژ بەر ھندى كو پەيمانە تەوھيىن ئىكگرتى ل بىياتدا بۆ ھندى يا داناي
كو مروفايەتى ژ ئاگرى شەرو ويرانكرنى بپاريزيت ، پشتى تەوھيىن ئىكگرتى
دان ب مافىن مروفى دايە ، داخازيا مافى چاره نفيس ژلايى مللەتى كوردستانا
عيراقى قە ۋەكو ھەمى مللەتىن دونيايى ، داخازيە كا گەلەك راست و رەوايە وب
تەمامى دگەل دەقى دوويى ژ مادى دوويى ژ پەيمانە جقاتا تەوھيىن ئىكگرتى د
گونجيت ئەوا دېژيت (دامەزراندنا پەيوەنديىن دوستانە دناقبەرا تەوھاندال سەر
بناغى ريزگرنا مافى يە كسانوونى دناقبەرا وان دا ، ب رەنگەكى ھەر ئىكى مافى
چارە نفيسينا خو ھەبيت) .

دانپيدان ب مافى چاره نفيسى بۆ گەلې كوردستانى وى ناگەھىنيت كو ل بن
سىبەرا رژىمە كا ديموكراسى دگەل تەوھى عەرەب ب ئىكگرتە كا ژ دل وبقيان

بڙيت وريڙي ل سهر به ستيا بيرو باور و دهر برين وفره حزبايه تيڙي بگريت ، رويدانين
ميڙوويي بومه خوياکري چ دهما ناشتي ويمناهي ل دهوله ته کا گهلهک نه ته وه قايم
نابيت نه گهر هر نه ته وهک ههست نه کهت کو ههمي مافين وي دپاراستينه وئوب
خو ريڙقه بهري خويه و د پيشقه برن و وهرارا خودا پشکداره .

ديمه نني خونيشاند انه کا جه ماوهري

چالاکي :

ماموستايي هيڙا : داخازي ژ گروپه کي قوتابيان بکه بو وانا بهيت .....
گوټاره کا کورت ل سهر دیکومينت و باوه رنامين نيڅ دهوله تي به رهه څکه ن
کو تيدا ئاماڙي ب مافي چاره نفيس بکه ن .

۵- سيسته مي فیدرالی

فیدرالی پيکها تيه ژ دهسته لاتا چهند حکومه تين ههريمي (اقليمي) د ناؤ
دهسته لاتا ئيک حکومه تا مهرکه زيدا ، سيسته مي فیدرالی ل وي ده مي
دروست دبیت ده مي د دهوله ته کا سهر به خودا، چهند نه ته وين جودا ،
ئايين جودا ، ئابوورين جودا ، ره گه زين جودا، ميڙوويا جودا هه بن

پهیدابوونا فیدرالی ل سەر ئیک ژفان جوداهیان دبیت دەمی گههشتنه وی باوهری کو ئیدی پیکه ژیان ل بن ئیک دهستوردا نابیت ونهشین ژ ههقدو جودابن ، ژبهه هندى چهند حکومهتین خو جهی سهر به خو ل ژیر سیبه را رژمه کا فیدرالی دی بدهستقهین ، ل وی دهمی نهو نهتهوه دی بیته خودان حکومهتا ههریما خو . دهستهه لا ههریما خو بدهست کهت وه کو دهستهه لاتا یاسادانان و دهستهه لاتا بجهئینانی و دهستهه لاتا دادوهریی یا تایهت بخو فه دی هه بیت ههروه سا دی نوینهه ل حکومهتا مهه رکهزی ژى هه بیت نهفه ژ بلی هندهك جار هه می حکومهتین فیدرالی (ههریمی) نهشین هندهك کاران بکهن وه کو (کاروبارین دهرقه ولایی سهر بازی و هه می ریککهفتن و پهیمان گریدانه کا نیف دهولهتی) .

چالاکى :

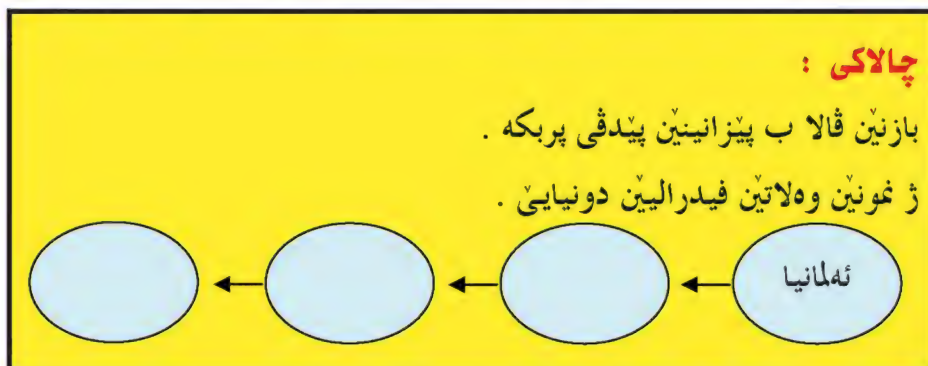
ئیک : قوتابیان ب مفا وهه رگرتی ژ نهخشه کی سیاسی جیهانی .....
 نمونین چهند دهولهتین فیدرالی دهست نیشان بکهن .
 دوو : ولاتین ئیکگرتیین ئهه مریکا چهند ههریمین ؟
 نافی (۵) ههریمان ل سهر تهختی رهش بنقیسه .....

ئهه مریکا چهنه دین ههریمین فیدرالی تیدانه کول سهر بناغی جوداهیا ئابووری پیک هاتینه وهه می ژى ئیک نهتهوه نه ، ئهلمانیا چهنه دین ههریمین فیدرالیه ل سهر بناغی جوداهیا ئایینی دروست بوینه وسهر ب ئیک نهتهوه فه نه ، یه کییتیا سوڤیتا بهری چهنه دین ههریمین فیدرالی تیدا هه بوون ل سهر جوداهیا

نهته وایه تی بیکهاتبوو . ئەفۆ حکومهتانه (ههرمانه) ب ئیک سیاست و ئیک حکومت مامهله دگهل وهلاتین جیهانی دکهن ودهینه نیاسین .

ئیمزاکرنا ههمی بریارین شهر وناشتیی ، ریککهفتین ئابووری ورهوشهنبیری و سیاسی و سهربازی دهستهلات بو حکومهتا مهزکیزی ب تنیی یه ، ئانکو ژ چهند حکومهتین ههریمی ئیک حکومهتا مهزکیزی بیکدئین وههر ههریمهکی یاساین جودا و سهربهخو دناؤههریمه خو دا ههنه و بکار دئین ههمی ئەو دهولهتین ئیکگرتین فیدرال گهلهک ژ وان جوداهیا ههی د ناههروک و یاسایا فیدرالی ژولهتهکی بو وهلاتهکی دی ، رژیمه فیدرالی ل ئهرجهنتینی جودایه دگهل رژیمه فیدرالی سويسرا، یان ئەمریکا، ههر ئیک دگهل کهتواری وهلاتی خویا گونجایه.

ئارمانجا ئیکگرتنا فیدرالی :

ئیکگرتنا فیدرالی ل دهولهتهکی چهند ئارمانجین ههین:

۱- دهولهتا ئیکگرتی بهرپرسیاره ژ ههلهکرنا شهری وناشتیی و سهربهرشتیکرنا ههمی هیژیز، چهکدار ، ئەفهژی د دهستوری چهند دهولهتین فیدرالدا هاتیه، وهکی سويسرا و وهلاتین ئیکگرتین ئەمریکا و ئهرجهنتینی .

۲- دهوله تا ئیکگرتی دشیّت پهمانا گریڊهت و ئەندامان ئانکو هەریمان ئەف مافه نینه لی هندهك ژ وان دهوله تین ئیکگرتی ری یا دایه هەریمان هندهك پهمانین نه سیاسي گریڊهت ل دویف وان مەرجان یین کو دگەل سیاسهت گشتییا دهوله تا ئیکگرتی بگوبجیت وهکی دهستووری سويسرا .

چالاکى :

کهنگی ئیکگرتنا فیدرالی ل وهلاته کی دی پەیدا بیت ؟

- چەند دهسته لات تایبه تن ب حکومه تا مەر که زیفه ۱..... ۲.....
..... ۳.....

- فیدرالی بو هەریما کوردستانی گرنکه ..... بوچی ؟

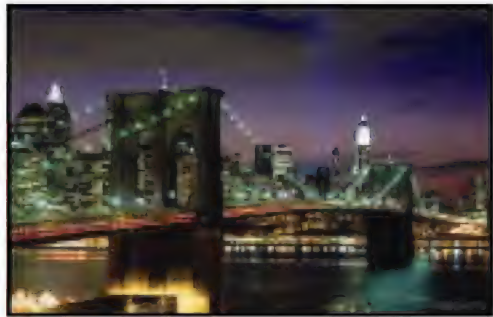
۳- دهوله تا ئیکگرتی مافی وییه ئالوگوهورینین دیبلوماسی بکەت وبیته ئەندام د ریکخراوین دهوله تی دا لی ئەندامان ئەف مافه نابیت . هەر وهکی د دهستوری ئەرجه نینیدا هاتی .

۴- دهوله تا ئیکگرتی بهرپسپاره ژهەر کریاره کا دژی یاسایانیف دهوله تی چ ئەو کریاره ژ لایی دهسته لاتا دهوله ته کا ئیکگرتی رویدا بیت یان ژ لایی دهسه لاتا دهوله ته کا ئەندام ئانکو هەریمین فیدرالیبت .

۵- ئەو شه رین دناقه را ئەندامین دهوله تا ئیکگرتی رویددهن ب شه ره کی ناقحویبی دهیته هژمارتن .

دیمه نه کی شاره کی

ئه وروپی

چالاکى :

ئارمانچ ژ ئىكگرتنا دەولەتا فیدرالى چیه ؟

- ئەو شەرپىن دناقبەرا ھەرىمىن فیدرالى دا روید دەن چ دبیژنى ؟

-(۳۰) دەولەتىن فیدرالى ھەنە :- مەكسىك و بەرازیل و نەمسا و كەنەدا و

ھیندستان و ئەندەنوسیا و یوگوسلافیا و میرنشین عەرەبى .....

بناغىن فیدرالى ژ چەند تشتا پىك دەین :

۱- كومه كا خەلكى دیار كرى.

۲- ھەرىمەك.

۳- ئىكگرتنا ھەزو رازیوونى.

۴- دەستورك كو جورى رژىم و دەستەھلاتا دیاربكەنت.

ئەنجۇمەنا نىشتمانیا كوردستانى ل ۴/۱۰/۱۹۹۲ بگشتى بو دەست نیشانكرنا مافى مللەتى كورد ل كوردستانا عىراقى بریارا فیدرالزىمى دا ، دیاركرنا وى پەيوەندیا ھەى دناقبەرا دەستەھلاتداریا مەلبەندى (مەركەزى) ل سەر بناغى ئىكگرتنا فیدرالى ل چارچوقى عىراقەكا پەرلەمانى كو باوهرى ھەبىت ب فرەھیا حیزبى ورىزگرتنا مافى مروقى دگەل مسوگەركرنا مافى كىمە نەتەوان كو ل عىراقى دژىن .

چالاکى :

۱- دو ژ ناقدارترین پهلهمانی جیهانا سهردهم ل فان فالایاندا بنقیسه

.....۱ .....۲.....

۲- ئهركى سهرهكى یی پهلهمانی چیه ؟

.....

۳- پهلهمانتار کیه ؟

- ئیکه پهلهمانی کوردستانی ژ چهند ئهندامان پیکهاتوو ؟

- دووهم پهلهمانی کوردستانی چهند ئهندام بخو فله گرتیووون ؟

۶- کونفیدرالی :

ئەفزارا فله سیاسیه رامانا خو هیه کول دیش پهمانه کی دهیته دانان دنایههرا دو دهولهتان یان زیدهتر دهیته گریدان بو بدهستقه ئینانا هندهک ئارمانجین دیارکری، ئەف ئیکگرتنه ژ ی چهند دهسته کین هه فیشک بیک دئینیت ، ژبو بدهستقه ئینانا فی ئارمانجی وئهف دهولهتین سهر ب فی ئیکگرتنی فله سیاسهتا خو یا دهرفه و ناخو دپاریزن ، لی ل پیشیی دهستا ژ هندهک دهستهلاتین خو بهرددهن و ددهنه دهولهتا هه فیشک ، دروستکرنا ئیکگرتنا کونفیدرالی بو فان ئارمانجانه :-

پیرانین پیدفی : قوتایی خوشتفی ...

(سویره) دهولهته کا کونفیدرالی بوو .... پاش بو دهولهته کا فیدرالی ..... هندهک جار په رژه وهندیا دهولهتا کونفیدرالی دخوازیت

كو نيزىكى ئىك بىن پەرژەو ەندىان لىك بگوهورن ئەقەژى د چارچوقى (تەمامكارىا
ئابوورى) دا دەرکەقىت .

چالاکى :

کورددستان ھەرىجە کا فیدرالیه لى چالاکىين لىك گوهورىنا بازارگانى دگەل
بەغدا و باشور ئەنجامدەت بوچى ؟ ئەرى ئەق لىك گوهورىنە پىدقىه ؟

ئارمانجىن ئىكگرتنا كونفدرالى :

۱- دەستە کا ھەقىشکا د ناڤ ئىكگرتنى داکەسایەتیا نىڤ دەولەتى يا ھەى ،
ھەروەسا ھىج دەستەھلاتە کا راستە و خو د سەر ھەفولاتىين دەولەتىن ئەندامىن
ئىكگرتىدا نىنە .

۲- ھەر دەولەتە کا ئەندام كەسایەتیا دەولەتە خو د پارىزىت و كاروبارىن دەرڤە
بوخو برىڤەدبەت ، مافى لىك گوهورىنا نوینەرىن دیبلوماسى و گرىدانا پەیمانان
و چوونە ناڤرىكخراوین دەولەتى ، لى ل پەيوەندىين دەرڤەدا گرىدایە ب سىياسەتا
گشتى يا ئىكگرتنى قە .

۳- ھەر دەولەتە کا د ناڤ ئىكگرتىدا مافى ھەلكرنا شەرى ھەیە ب مەرجه كى بناغىن
ياسایا نىڤ دەولەتى بپارىزىت ئەو شەرىن دناڤىر ئەندامىن ئىكگرتنى رویددەن
ب شەرە كى نىڤ دەولەتى دەیتە دانان نەك ب شەرە كى نافخوۋى .

۴- ھەر دەولەتە کا ئەندام د ئىكگرتىدا بەرپر سىارە ژ ھەر كارە كى نەراست چ
خویان ھەقوەلاتىين وى بكەن ، ل گور بناغىن بەرپر سىاربوون وەك دىاسایا نىڤ
دەولەتیدا ھاتى .

۵- ئيکگرتنا کونفيدرالی يا لاواز وتشته کي بهرووخته ، نه گهر هاتوو پهيوه نديين
 ئيکگرتني دناډ نه نداماندا بهيزبوون نهغه ديبته ئيکگرتنا فيدرالی ، نهډ حاله ته
 ل سالا ۱۷۸۷ز ل ئهمريکا ول سالا ۱۸۴۸ز ل سويسرا رويدا ، بهروفاڅي
 قى نه گهر پهيوه ندى ژبه ر ئيک چون و هه رفتن دهولتین نه ندام دى ژ هه قدو
 جودابن وجاره کادى دى بڼه دهولتین سهر به خو ، ههر وه کي ل سالا ۱۷۹۸ز
 ل ئيکگرتنا دهولتین ئهمريکا نافه راست رويداى کو ژ هندوراس ونيکاراگوا
 وسلفادور پيکهاتبوون ، نمونه کا دى نهو ئيکگرتنا دناڅه را عيراق و ئوردنيډا ل
 سالا ۱۹۵۸ رويداى لى نه گهر رويدانا شوره شا ۱۴ تيرمه ها ۱۹۵۸ ژبه ر
 ئيک چو .

چالاکي :

ئيکگرتنا کونفيدرالی ژ نه نجامي چ رويد دوت ؟

- نهوشه ري دناڅه را نه ندامان رويد دوت ب شه ره کي نيڅ دهولتي دهيته

دانان؟

- نهو ئيکگرتنه تشته کي بهرووخته ؟

پرسیارین به ندی دووی

پ ۱: ئەفان پیناسە بکە :

۱- حوکمی زاتی ۲- فیدرالی ۳- کونفیدرالی

پ ۲: ئارمانجین کونفیدرالی چنە ؟ بهژمیره

پ ۳: گرنگترین بناغین فیدرالی چنە ؟

پ ۴: ئەفان بهراورد بکە

۱- حوکمه مهرکهزی و نه مهرکهزی

۲- مافی چاره نفیس و فیدرالی

پ ۵: ئەو شهرێ دناقبهرا ئەندامین کونفیدرالی دا رویددەت ب شهره کێ

دەرفهیی دهیته دانان ؟

سىستەمىن ھۆكۈمىكى (دەستەلات)

سىستەمىن سىياسى چەند جۆرەكن ، دىقى بەشىدا ب كورتى دى بەھسى
گرنگرەين سىستەمى ھۆكۈمىكى كەين :-

۱- ھۆكۈمى تاكرەوى

ئەف شىۋى ھۆكۈمى ل سەر بناغى تاكە كەسەك دەستەلاتدارە و ھۆكۈمى
دكەت ، ب شىۋەكى كو ب مافى خو دادنىت و ھەمى دەستەلاتىن ھۆكۈمى ل
ژىر دەستى وىنە و ئەو بىرئەدبەت ، وئەف جۆرە مىراتگرىە ژبابى بو كورى ، ل بن
سىبەرا فى رژىمى ھەمى دەستەلاتان تاگرىن خو ھەنە ول ژىر دەستى كەسەكى
فەرمانرەوايى دەيتە كرن ، بىر و بۆچونىن مللەتى چ بەيى خو نابىت ، تاكە كەس
ھۆكۈمدارە و دەستى دانايە سەر ھەمى كاروباران ماف وئازادىا ھەف وەلاتىا

ئەفەزى دىنە دوو بەش

چالاقى :

((ھۆكۈمى تاكرەوى گەلەك جار زۆردارى دىيتە خاسىيە تا وى))
((گروپەكى ژ قوتابىان راپورتەكى ل سەر باشى و خرابىين ھۆكۈمى تاكرەوى
بەرھەفكەن بوو گەنگەشە لە سەر كرنى))
ژ ئوونىن ھۆكۈمى تاكرەوى .....
ھۆكۈمى .....

ا- پاشايه تيا بى سنوور (توخيپ)

پاشاتيا بى سنوور بشت ب ميراتگريى گريدايه ، نانكو فه گوهاستنا دهسته لاتي
بشتا وبشته ، سهروكى وهلاتى ل بن سيهرا قى رزيمى چ ب نافي مير بيت
يان سولتان يان پاشا يان ئيمبراتور يان هه ناهه كى هه بيت بتنى هه نهو
خودانى دهسته لات و هيزو برياريه ، دهسته لات ديار و سنووردار نينه ، بهلكو
سهربهستهل ريقه برن وبريار داني كهس نه شيت چاقديرين لى بكهت ميللهت
ب گشتى دكه فته بن ركيب و فه رمانره وايى وبريارين وى ، دقيت هه مى
گوهدارى فه رمانين وى بن. رزىما پاشايه تيا بى سنوور ل سهدين كهفن وناهه راستدا
يا به لاقبوو. نهف جوره رزيمانه هاتنه گوهورين بو رزيمين پاشايه تيا دهستورى
وسنوردار ، لى هيشتا بهرماكين وى ل زور جهين جيهانى مايينه.

ب- رزىما ديكتاتورى كومارى

نهف جوره رزيمه شيوه كه ژ شيوين حوكومكرنا تاكه كهسى ل سه ر بناغى وى
دقيتن تاكه كه سهك حوكمى بكهت لى ب مراتى وپشتا وبشت نابيت بهلكى
ب زورى و هيزى تاكه كه سهك دهسته لاتي دى ئيخيته دهستى خوه ودى
بيته ژيدهرى هه مى دهسته لاتان و خودانى هه مى بريار و فه رمان و دهريخستنا
نه حه زين خو ، دقيت مللهت هه مى گوهدار و سه رى شوركهت بو وى
ب بى سه ريپجى وگه نكه شه كرن ل سه ر بريارين وى نابيت ب ج رهنگا
بو چونهك ل سه ر بوچونين وى و بهرهنكاريا فه رمانين وى ناهيته كرن .
دكتاتوريهت رزيمه كا تاكه كه سيه وپشت گريدايا مللهتى نينه و دان ب رهئيا
گشتى نادانيت و دهسته لاتاوى ل سه ر هه مى دهزگه هين دهولهتى ههيه و

دەستەھلاتەكا فرەھ و بهیژیا هەى ، بریارین وى بلندترن ژ یاسایی وئەڤ كەسە ب دكتاتور هاتیه نیاسین ئانكو ب فرماندەوا یەكى نەباش و خوڤەپاندی ل سەر خەلكی و وان تەپەسەردكەت... ئەڤ دكتاتوره ب ریکا زەبر وهیژی یان كودەتایەكا (وهرگیرانهكا) سەربازی (انقلاب عسكری) ئان ژى ب ریکا هەلبژارتنا پشتی هەلبژارتنان وى ژلایی مللەتى قەدى هیته سەر حوكمى، لی پاش دەمەكى دەستەھلاتا خوڤ دی سەپینیتە سەر مللەتى و هەمى دەستەھلاتان دی ئیخینە ژیر دەستى خو ، هەر ب فی رەنگى هەكە مللەتى ئەنجومەنا نوینەرا هەبیت ئەنجومەن ژى دی ل بن فرمانا وى كاركەت ، نابیت بەرهنگاریا فرمانین وى بهیته كرن نمونین فان رژیمان د زورن رژیما (سەدام حسین) ئیك بوو ژ نمونین فی جوړه حوكم كرنی .

چالاکى :

جوداهى دناقبەرا رژیما پاشایەتى و کومارى دىكتاتورى چیه ؟
 — ئەنجومەنا نوینەران ب رۆلەكى رادبیت ؟

ئارمانجین دكتاتوری چنه ؟

دكتاتور (پاشا بیت یان سەرۆك كوماربيت) بو ب دەستقەئینانا ئارمانج و دریژەدان ب دەستەھلاتا خو فان ریکان دگریتهبەر :

۱- حوكمى تاكه حزبی دوهلهتیدا ، ئانكو ئیك حزب دەستویردایە ئەوژی حیزبا دىكتاتوریه ورى ناهینە دان بو دروستكرنا چ حزبى دی . هەروەسا هەمى سەندیکا وریكخراوین ژنان و کریكاران وقوتابیان... هتد هەمى ل ژیر دەستەھلاتا وینه (دكتاتوری) وسەر ب پارتیا فرمانرەواڤه یه . وهك رژیما نازی ل ئەلمانیا وفاشی ل ئیتالیا .

راھینان

- ۱- دىكتاتورىيەت پېكھاتىيە ژ .....
۲- چىدىيىت پاشا يان سەرۆك كۆمار دىكتاتورىيەت .....
كەنگى پاشا يان سەرۆك كۆمار دى بىتە دىكتاتور ؟
۳- حوكمى ئىك حزبەك دى بىتە شىوہ كى دىكتاتورىيەتى ..... بۇچى ؟
(گەنگەشى دناقبەرا قوتاييان ئەنجامدە .....
۴- دىكتاتور ھەر شىوازە كى بكار يىنىت ھەر پىسەند نىنە ..... بۇچى ؟

- ۲- ھەمى ھويى راگەھاندنى و دەزگەھىن پروپاگدا دى ئىخىتە ژىر دەستى خو ژ
بەر بەرژەوۋەندىن خويىن تايىبەتىن ؟
۳- رېكگرتن و سنوور (توخىب) دانان بو ماف و سەربەستىن گشتىن مللەتى
۴- ھندەك جاران ھەوارا خو دىتە بەر پروسا ھەلبۇارتان ژبو خاپاندنا خەلكى و
وہسا نىشا خەلكى ددەت كو حكومت بو بەرژەوۋەندىا خەلكى كاردكەت .
۵- نىشانىن ديارىن حوكمى دىكتاتورى زوردارى وتوندوتىژى و خوين رىشتن
وشەر و كوشتن و تەپەسەر كرنا خەلكىيە .

چالاکى :

- دىكتاتور ب چ رېكى دگەھىتە دەستەلاتى ؟
- رولى مللەتى دەستەلاتىدا دى چ بىت ؟
- چەند نمونە كا بو حوكمى دىكتاتورى بىنە .....

۲- حکومتا دیموکراتی :

ئەف جۆره سیستمه بهروفاژی حوکمی تاکه کهسیه ،ل قیری دهسلات راستهوخو دکهقیته دهستی مللهتی ، ئان ژی ب ریکا نوینهرین خو دهستهلاتی بریقهدهت.

دیموکراتیهت زارافهکی (گریکی) یه ئانکو فەرمانرهوا یهتیا مللهتی ، بناغین دیموکراتی ل دهمی دنابقهرا هر دوو شهرین جیهانی ب تهمامی قایم بوون ، پستی شهری جیهانی یی دوویی ب دووماهی هاتی ههمی لایین سیاسی یین گرنگ دهست هاقیتی ناز ناقي دیموکراسیهتی ل دانا سهر خو ، ههتا وهلی هات رژیمین نه دیموکراسی ژی ناقي دیموکراسیهتی دانانه سهر خو .

دو جۆرین دیموکراتیهتی هه نه :

۱-دیموکراتیا راستهوخو :

ئەف شیوازه راستهوخویه ل سهرئاستی رژیمین سیاسی وولاتی وههمی خه لکی مللهتی دی کومبن ل دهمی کاره کهی په یوهندی ب چاره نقیسا وانقه هه بیت دا بریار ل سهر بدهن ، ئەف جوره دیموکراتیهته دکه قندا ل باژیرین یونانی دهاته بجهئینان ، لی ههتا نوکه ژی ب شیوه کی ژ شیوانا ل سهر ئاستی ریکخراو کومهله و پارتین دیموکراتی کارپی دهیته کرن وبریار ژلایی ئەندامانقه راستهوخو دهینه وهرگرتن بیرو بوچونین خو ل سهر نیشا ددهن ، ههروهسا ل هه لکه فیتین تایبهتدا وهک کونگرین گشتی و کومبوونین نافخویی ، ههروهسا چه ندین وولات قی شیوازی ب ریکا ريفراندومین گشتی (راپرس) بو بریار دانا هندهک بابتهین دیار کری وهک ريفراندومین (راپرس) ل هندهک ولاتین ئه وروپا روژئاڤا ئەنجامداين بو دیار کرنا دیتنا خه لکی فان وولاتان ژبو چونا ناڤیه کیتیا ئه وروپا .

چالاکى :

- ۱- ب کارئینانا نه خشی وهاریکاریا قوتابیان ..... نمونین چهند دهوله تین دیموکراتی ل جیهانی بهینه دهست نیشان کرن
- ۲- شیوازی دیموکراتیا راسته وخو زور ناستهنگ دکه فنه دریکا نه نجامدانای دا ..... گروپهك ل دور فی بابته ب سمیناره کی رابیت .

۲- دیموکراتیا نه راسته وخو :

ئهف شیوازه زیده تر ل سهر ئاستی رژیمین سیاسیین وهلاتان دهیته بجهئینان ، چونکی نه نجامدانا دیموکراتیا راسته وخو کاره کی گرانه و نه شین فی ههمی خه لکی کوم بکه ن وره ئیا وان وهرگرن ، بهلی ب ریکا نونه راتی دیت کو هه فوله لاتی ل پروسا هه لبارتن نوینه رین خوه بو پهرله مانی دی هه لبارتن . کو ده زگه هه کی دهسته لاته بریارا سیایی تیدا دهیته وهرگرتن ، ئانکو نوینه ر ژ پیش هه فوله لاتیا فه بریارین گرن وچاره نفیسانه دهن چونکی نه وان نوینه رین هه لبارتن .

ل دویف یاساین سهر وکیه تی ده می سهر وک کومار دهسته لاتی وهردگریت پیدقیه ملله تی نه وه لبارتیت ، چ ئهف کاره ل دویف یاساین پاشایه تی وپاشایه تی د سنوری ئان ژی کوماری بیت ئه فه ژی یا گریدایه ب دهستوری یاسایا ههر وه لاته کی ل نه نجه مانه نوینه رایه تی (پهرله مان) کو ژ لایی ملله تی فه هاتیه هه لبارتن ب فی جوړی پاشا دبته هیمایه ک بو ئیکگرتنا وه لاتی مافی دهست تیوه ردانا دناف کاروبارین حوکمی دا نینه ژ وی زیده تر نه وی بو هاتیه دانان ل گور یاسایا دهستوری فه رمانره وایی دیار کری .

چالاکى :

ديموكراتيهت چييه ؟

۱- جوړين ديموكراتيهتې چنه بهژمېره ؟

۲- ديموكراتى راسته وخو بو هه لېزارتنين گشتى نابيت؟

پريسارين به ندې سيې

پ ۱ : فان رستان ته مام بکه :

۱- په يښا دکتاتور راما ناوې ..... يان ..... يان .....
دهيت .

۲- ديموكراتيهت دو جوړه ..... ، .....

۳- نارمانجين ديكټاتوري پيکها تيه ژ ۱ ..... ۲ .....
۳ ..... ۴ ..... ۵ .....

پ ۲: ديموكراتيا راسته وخو زيده تر ل سه رناستي رژيمين سياسي ديته
بجهينان؟

پ ۳: به را ورده كي دنافه را نه فاند ا بکه

۱- دكتاتوري پاشايه تي و دكتاتوري کوماري.

ئهنجومهنی نیشتمانی (په ره مان)

ئهو ئهنجومه نهیه کو ههز و داخزا میلله تیه ، ب ههلبژارتنا راسته وخو دهیته ههلبژارتی ب ههلبژارتنا نهینی ، ئهنجومهنی نیشتمانی کوردستانی کو ل بهروار ۱۹/۵/۱۹۹۲ ژلایی ههقهولاتی کوردستانی فه هاتیه ههلبژارتن ب دهستهلاته کایاسایی دهیته دانان ، ئیکه ژ دهستهلاتین بلندین کوردستانی ، دهستهکفته کی مهزنی مللهتی کورده ل فی سهردهمی پشتی کو مللهتی کوردل بن دهستی حکومهتین عیراقی یین ئیک ل دویف ئیک گهلهک هاتبوو تهپهسه رکن ، دهستهلاتا بهری کوردستانی بریارا پیکینانا ئهنجومهنی نیشتمانی دا بو پرکنا وی فالاهیا ئیداریا (کارگری) ههیی ل کوردستانی ، کومبوونا ئیک یی خو ل ۴/۶/۱۹۹۲ گریدا و چه ندین بریار و یاسایین گرن گ ده رکن .

راهینان

((ئهنجومهنی پولی ، ئهنجومهنی پهیمانگههی ، ئهنجومهنی زانکویی ، مههم ژ ئهنجومهنی چیه ؟))
((کاری گشتی پیدفی ب هه ماهه نگیین تنسیق) ههیه ، ههروه سا پیدفی هه کاره ب ریکا نوینه ران بهینه ئهجامدان ، دهباری ئه گهرین دامه زراندا ئهنجومهنی گهنگهشی بکه .

وینن پەرلەمانی کوردستانی

هه‌لبژارتن

هه‌لبژارتن چیه؟

هه‌لبژارتن نافەرۆکا دیموکراسیه‌تییه و ئەو دەرڤه‌ته‌یه کو پرانیا هه‌ڤوه‌لاتیان ئەوین مافی دهنگدانن هه‌ی ب چالاکی کارتی‌کرنا خو دیار دکه‌ن ، کو ده‌سته‌لاتداران ب هه‌ز و ڤیانا خه‌لکی ده‌ینه‌ سه‌ر کورسین ده‌سته‌لاتن ، ئەڤ چهنده‌ ب ریکا دهنگدانن دبیت ، هه‌روه‌سا بو هه‌لبژارتنا سه‌روکی ده‌وله‌تی ل سیسته‌می کوماری ده‌يته‌ ئەنجامدان .

وینه‌یه‌کی هه‌لبژارتنان

ماڦي ههلبزارتنی ل سیسته می دیمو کراسی بو هه می که سانه کو ماڦي ههلبزارتنی
 تیدا هه بیت ، ئانکو بی ئاستهنگ و جوداهیهک هه می ههقولهاتیان فه دگريت ، لی
 ل وهلاتین هیشتا دیمو کراسیهت تیدا قایم نه بوی پشکهک ژ ههقولهاتیان ب نه گهرا
 جوداهیا ره گهزی یان نه ته وه بی یان ئایینی ژ ماڦي دهنگدانی بی بهر دین ، نوکه
 هه می نهو دهولهتین کار ب بناغین ههلبزارتنین گشتی دکهن ، هه می ههقولهاتیان
 ماڦي پشکداربوونی د ههلبزارتنان ندا ههیه بی ئاستهنگ .

خشته یی ههلبزارتنان :

خشته یی ههلبزارتنان نهو لیستن نهوین ناڤی وان ههقولهاتیان تیدا تومار دکهن
 کو ماڦي ههلبزارتنان هه بیت ، نهو لیسته ل دهمه کی دیار کریدا بهری ههلبزارتنان
 هینه بهر هه فکر ، هه می سالا چاڤ پیدا ئینانه کی دقان لیستاندا د کهن ژ لایه کیقه
 بو هندی ناڤی وان که سان تیدا بهیته نفیسین کو ماڦي ههلبزارتنی ههیه ، ژ لایه کی
 دی ژیه بو هندییه ناڤی وان که سان ژ لیستی بهیته ژی برن یی کو ماڦي
 ههلبزارتنان ژی دهینه ستاندن ، د وهلاتین په رله مانیدا ل دویف نهجامین ههلبزارتنان
 حکومت دی هیته پیکینان ، نهو پارتا یان پارتین د ههلبزارتنان سه رکهفتین بریارا
 ئاراستی سیاسی دیکهفته دهستی وان ههتا ههلبزارتنین بهین ، دبیت ههلبزارتنین
 نوی ژی جاره کادی باوهریی بدهته وان که سان نهوین حکومتا بهری بیکیینابوو ،
 ههروهسا چیدبیت باوهریی بدهته هندهک کهسین دی کو بوچونین نوی هه نه بو
 بریقه برنا دهسته لاتنی .

پېزانين پېدځى :

ل رۇڤا ۳۰ كانينا دوى سالا ۲۰۰۵ ھەلبۇارتىن ئىنجومەنى نىشتمانى ھاتنە
ئىنجامدان .

ھەر ژ پاش سالا ۱۹۵۴ ئەفە جارا ئىككىيە ھەلبۇارتىن دىموكراتى فرە حيزبى
دەينە کرن .

ليستا ھەفەيمانيا كوردستانى رېژا ۲۵,۵٪ بدەستفە ئينا ئانكو مللەتى كورد
۷۵ كورسى ل پەرلەمانى عىراقى بدەستفەئىنان .

كورسيين پەرلەمانى عىراقى ھەمى ۲۷۵ كورسى بون ، ئەرکى سەرەكى يى فى
پەرلەمانى دارشتنا دەستوروى ھەردەمى بو عىراقى بووو .

چالاکى : قوتابىن خوشتى

بۇچى دقيت عىراقا پشەرۇڤى عىراقە کا دىموكراتى وفيدرالى بيت ؟

جۇرىن ھەلبۇارتىنان :

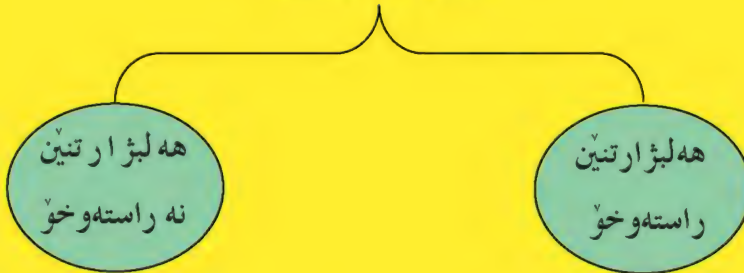
ھەلبۇارتىن ب چەند شېوہ کا دەيتە ئىنجامدان ، ئەفە چەند جۇرەکن :

۱- ھەلبۇارتىن راستەوخو :

ھەلبۇارتىن راستەوخو ل دەمەكىدا دەينە کرن دەمى دەنگدەر راستەوخو
نوينەرین خو ھەلبۇارتىن بو دەستە کا نوينەرین مللەتى (پەرلەمان) بى ھىج
ناقەندەك و پەيوەندىيەك ، ھەلبۇارتىن ل دىسەر ئىك پلە بيت و دەنگدەر دى
نوينەرین خو تىدا ھەلبۇارتىن .

چالاکي :

جورين هه لېزارتنان

ئەف هه لېزارتنه ب دو قووناغان تې
 دپهزن ..... ئەفە ل جيهانا
 نوکه يا به لافه ؟ بوچی ؟

ئەف هه لېزارتنه ب ئيك قووناغ
 دهينه کرن . لی ئەف جورە کیمه !
 بوچی ؟

۲- هه لېزارتنين نه راسته وخو :

د فان هه لېزارتناندا کارى دهنگدهران ئەوه کو چهند کسه کان دى ديارکهن ،
 ب ريکا وان نوينه رين وان بو په رله مانى دى هينه هه لېزارتن ، ئەف چوره هه لېزارتنه
 ب دو پلهيان قووناغان تې دپه رن ياسايا هه لېزارتنان نه راسته وخو ل جيهانا مهيا
 نوکه به لافه ، چونکه نيزکي ديمو کراتيه تى تره .

راهينان

چيدبيت قوتابيين پولى ئەنجومەنى پولا خو هه لېزيرن .
 دى بلا ماموستايى هيژا هه ر دو جورا د پوليدا بکهت .

سیستەمی ھەلبژارتنان :

۱- سیستەمی تاکە کەسی:

دقی سیستەمیدا وەلات دى ھىتە دابەشكرن بو چەند بازنەكىن بچووكين ھەلبژارتنان ھەلبژارتن زى ل دويىف ھژمارا وان ئەندامان يين كو دپيدقينه بو دامەزراندنا پەرلەمانى دى ھىنە ھەلبژارتن ، ئاكنجيين ھەر بازنەكى دى دەنگى دەنە ئيك نوينەر. ل قان ھەلبژارتنان ئەو دى ب سەرکەڤيت ئەوى پتر دەنگ بەدەستفە ئينان ئانكو ۵۱٪ ئەفە دى بيتە ئەگەرا وى چەندى كيمە نەتەوين سياسى ل بازين بچووك نوينەر د پەرلەمانيدا نەبن .

۲- سیستەمی لیستان :

دقی سیستەمیدا وەلات دەيتە دابەشكرن بو چەند دەقەرين ھەلبژارتين مەزن وبەرفرەھ ، ل قان ھەلبژارتنان دەنگدەر دى ھژمارەكا نوينەران ھەلبژيرن ريژا ھژمارا نوينەران دگەل ھژمارا دەنگدەرين دەقەرى وەك ھەقن . بو دەنگدەرى ھەيە دەنگى خو بەدەتە جەند نوينەران و ناڤين وان بيخيتە ناڤ ليستى ، لەوما دبیزنى (ليستا ھەلبژارتنى) ئانكو (ليستا نيشتمانى) ئان (يەكھەقبوونا لیستان).

پرسیار:

ئەرى ھەلبژارتين پەرلەمانى عيراقى ل روژا ۲۰۰۵/۱/۳۰ ل سەر بناغى چ جوړە سیستەمەك بوون .

۳- سیستہ می پتریی :

ئەڤ یاسایە ل دویف بدەسقەئینانا پتریا دەنگان دبیت ل دەڤەرین ھەلبژارتنی ڤیجا ج دەنگدانا تاکە کەسی بیت ، یان لیستی بیت ، پتری ژى ب پتریه کا ب ساناھى دبیت ، ل دویف ھندى بەربژیر دى بەت وھیتە ھەلبژارتن ل گور بدەسقەئینانا پترتین دەنگان ل وان دەڤەرین ب دەسقەئینانین ، ھەر چەندە سەرجه می دەنگین بەربژیرین دى یین دەڤەرا ھەلبژارتنی ژنیڤی زیدەتریت ئەڤ یاسایەل ھژمارەکا وەلاتین جیھانی کارى پی دکەن ، وەك بەریتانیا و ئەمریکا و یابان و ل عیراقى ژى کار پی دەتەکرن ل سەردەمی پاشایەتیى ، ئانکو ل دوویف پتریا ڤەکرى دى بیت ل دویف یاسایى بیڤڤیە بەربژیر ژ نیڤا دەنگین دەڤەرا ھەلبژارتنی پتر بدەسقەبینیت ، ئەگەر ھیچ بەربژیرەکى ئەڤ ریزەیه بدەسقە نەئینا ھەلبژارتن دى ھینە دووبارە کرن .

۴- سیستە می ریزەیی :

ئەڤ یاسایە ل پتریا وەلاتین ئەوروپا دەیتە بکارئینان ، ئەڤەژى وەکى یاسایا ھەلبژارتین لیستی یە ، د دەڤەرین ھەلبژارتناندا ، ھژمارا کورسییان دى ھیتە دیارکرن ، ل دویف لیستان و حیزبان ھەر ئیک ل دویف ریزا دەنگین بدەست خو ڤە ئینانین یاسایا ھەلبژارتین ریزەیی چەند جوړەکن ژوان ھندەك ل سەرشووى لیستا کرتى دبن دڤى حالەتیدا دەنگدەر دى دەنگى دەنە ئیک ژ لیستان بیى وی مافى گورانکاریى و گووړینا لیسال ھەبیت ، ئانکو ئیک لیستی دى ھەلبژیریت ، جوړى دویى ب ھەلبژارتنا لیستا ریزەیی وب لیستا ڤەکرى دى بیت .

دەنگەر د سەربەستى د ھەلبژارتنى د دناڤ لىستىن بەرامبەر ئىك ، ئانكو دشىن چەند نافەكا ژ لىستىن جودا جودا يىن بەرامبەر ئىك ھەلبژىرن ياسايا رىژەيى نىزىكتىن ياسايە بو دىموكراتىيەتى ، چونكە ھىز و قەبارا حىزبان تىدا ديار دىت .

بۆپتر پىزانىنان

ئەرى ھەلبژارتىن پەرلەمانى عىراقى ل رۆژا ۲۰۰۵/۱/۳۰ ل سەر بناغى چ جورە سىستەمەك بوون .

چالاکى :

گرنگيا ھەلبژارتنا چىيە ؟

- جورىن ھەلبژارتنا چنە و كىشك باشترە ؟
- ياسايا رىژەيى نىزىكتىرە ل دىموكراتىيەتى ؟

پرسىيارىن بەندى چارى

پ ۱: مەرەم ژ ھەلبژارتنا چىيە و جورىن وان كىشكن؟

پ ۲: جوداھيى دناقبەرا فان دا بكە :-

أ- سىستەمى تاكە كەسى وسىستەمى لىستى

ب- ھەلبژارتىن راستەوخو و ھەلبژارتىن نە راستەوخو.

پ ۳: ئەگەرىن فان رون بكە .

۱- دىيىز نە ھەلبژارتىن راستەوخو ھەلبژارتىن ئىك پلە .

۲- سىستەمى نوپنەراتيا رىژەيى نىزىكتىن ياسايە بو دىموكراتىيەتى .

ريڭخراوين نيف دوله تى

ريڭخراوين نيف دوله تى پېكھاتىنە ژ وان دوزگەھىن ھەر دەمى كو ژ لايى دوله تان ڤه ھاتىنە پېككىنان بو بدەستقەئىنانا ئارمانجىن ھەڤشك كر ھەردەم وەسا بېدقى دكەت دوزگەھ خودان شيانين خويى و سەرخوبىت .

پېشگوتنە كا ميژوويى دەربارى ريڭخراوين نيف دوله تى .

ژ ميژويه مللەتېن جيهانې ھەلددەن سنوورەكى دانن بو وان شەر و پېكدادانان ئەوين دناڤرا واندا رویددەن ، داکو ژڤان کارېن خوين ريشتى و مال كافلكرنا شەرى رزگابن وھىمنى وناشتى پەرى خو ب سەر وەلاتېن واندا بكىشيت و پەيوەندى دناڤەرا ميللەتاندا ل سەر بناغى پېكقەڤيان و تەبايى وھاريكاريا ھەڤدوكرن بھينەدانان بو بدەستقەئىنانا ڤان ئارمانجان مللەتان كار كر بو پېككىنانا چەند كومەلېن ھەڤشك ژوان (كومەلا ئىروكويس) كو ژ شەش ميللەتان پېك ھاتبوو ، ھەر وەسا ل سالا ۱۷۱۳ ژلايى قەشە (سان بىر) پروژى پېك ئىنانا كومەلەكى بناڤى كومەلا مللەتېن ئەروپى وەك پېشنيارەك داىە كونگرى (ئەتراخت) كو ل نەمسا ھاتىە گريدان ، لى گوھى خو نەدا پېشنيارى ، ھەروەسا دەمى (ناپليون بوناپارت) ئىمپراتورى فرەنسا د سەدى نوزديدا شەر دگەل مللەتېن ئەوروپادا ئەنجامدا ، وەلاتېن ئەوروپا زى ب مەرەما روى ب روى بوونا راگرنا شەرىن ناپليونى چەند ئىكگرتن و ھەڤپەيمان گريدان ، پشتى سەرکەفتا مللەتېن ئەوروپا ل شەرىن ناپليونى ل باژىرى (ڤيەنا) پايتەختى نەمسا (كونگرى ڤيەنا) گريدا و تيدا بريارا دامەزراندنا

(کورۍ نوروپۍ - اخفل الاورپۍ) دا و نارمانجا سهره کيا قۍ کورۍ پاراستنا
 ناشتيۍ و ئيمناهييا نيځ دهوله تي وړيکخستنا په يوه نديۍ نيځ دهوله تي بوو .
 نهډ کوره ژ پيښج نه ندامان پيک هاتبوو ژ بو قه کوليني ژ کاروبارين گشتي
 يۍ نه وروپا نهډ کوره ب يه کهم ريکخستنا دهوله تا نوي نه وروپا د ميژوويا دا
 دهيته دانان بو پاراستنا ناشتيۍ ، لي ل سلا ۱۸۲۲ ز نهډ ريکخراوه يۍ هيژبوو
 چونکه ئينگلته را خو ژۍ قه کيشا نهډي کورۍ کومبون نه کرن هه تا سالا ۱۸۵۶ ز
 پشکداريا ئينگلته را بو قه کولينان دکارو بارين دهوله تا ئوسمانۍ دا ، نهډ کوره
 يۍ سهره کفتي نه بوو دپاراستنا ناشتيۍ دا ژ بهر چهند نه گهران ژ وان :-
 ۱- ريکخراوه کا ده ستيپيکيو ب شيوه کي ريکوپيک نه کوم دبون .
 ۲- سه نته ره کي بهر دهوام نه بوو .
 ۳- هه لکړنا شهرۍ جيهاني يۍ ئيکي د سه ديۍ بيستيۍ دا ، ههر ژ بهر فان نه گهران
 دهوله تان هزرکر کو رژيمه کا دهوله تي يا نوي پهيدا بکه ن کو کورۍ نه ته وه کا
 (عصبه الامم) بوو .

چالاکۍ :

دو گروپ ژ قوتابيان راپورته کۍ دهربارۍ فان بابته تان بهر هه څکه ن

گروپۍ ئيکۍ : (کومه لانه ته وان)

گروپۍ دوۍ : (نه ته وږين ئيکگر تي)

پاش گوهداري کرنا هه ردو راپورتان :

ماموستا ب هاريکاريا قوتابيان ل دور روۍ فان ريکخراوان ل سهر ژيانا
 ملله تان گه ننگه شي بکه ن .

۱- کومه لا (گهلان) مللەتان

ئەڤ ريکخراوه ئيکه ژ ريکخراوين نيڤ دوهلهتي کو ل دهستيکا سەدی
بيستي هاتييه دامهزراندن ، دهستيکا دامهزراندنا وی دزقريته قە بو رویدانا شەری
(جهنگی) جيهاني یی ئيکی ل سالا ۱۹۱۴ز ، کو شەره کی مهزن و خوينای
بوو ، ئەقە بو ئەگهرا سەر نه کهفتن و هەر فاندنا کوری ئەوروپی چونکی نه شياری
ژ هەلبوونا شەری بگريت چونکه دهولهتین ئەوروپی ب خو لایه نین سەرەکیین فی
شەری بوون ئەقی شەری ب دريژيا سالی شەری مللەت پالدان هزرد پيکينانا
ريکخراوه کا دی يا نيڤ دهولهتي دا بکهن کو ژ کوری ب هيژتر و چالاکريت
وبشيت مروفايه تي ژ شەری دویر بيخيت و ئاريشين نيڤ دهولهتي ب ريکا
ئاشتي چاره سەر بکهن ، بو قی مەرهمی گهلهك هەول هاتنه دان ژ وان ل ئينگلتهرا ،
دگهل هەلبوونا شەری د سالا ۱۹۱۴ز دا ليژنهك پيک هات داخازا دامهزراندنا
ريکخراوه کا نيڤ دهولهتي کر کوياتاييه قەند بيت ب پاراستنا ئاشتي و ئيمناھيا
نيڤ دهولهتي قە پشتي شەری جيهاني یی ئيکی سياسي ئەوروپا ل سالا ۱۹۱۹ز
بیر ژ دانانا کومه لا نه تهوان کر ، مەرهما وان ئەو بوو کو هەمی دهولهت بينه ئەندام
د قی کومه لی دا هەتا ئەو دهولهتین د شەری جيهاني یی ئيکی دا شکهستين ژ
بينه ئەندم دا ئاشتي بهيته مسوگەرکرن ، سەرۆک (ودر ولسن) سەر کردايه تيا
قی ليژنی دکرد و زور شەپرزە بوو بو دامهزراندن و بهر هەفکرنا قی ريکخرا
وی و ل ۲۸ / ۴ / ۱۹۱۹ز دا جهی خواه گرت ، هەر وه سا ب شيوه کی فەرمی ل
۱۰ کانينا دووی ۱۹۲۰ز دا هاته نياسين کو ئيکه مين کومبوونا کومه لا گشتي
(کومه لا گهلان) بوو .

کومه لا گهلان (ملله تان) :

پيک هاته ژ دزگههين کومه لا گهلان کو پيکهاتيه ژ نوينهريين ههمي دهولهتين
پشکدار ل في ريکخراوي و ههر ئيکي مافي ئيک دهنکي ههيه بدهت .

چالاکي :

بو وانا بهيت ، گروپه کي ژ قوتايان ب مفا ورگرتن ژ :
تهله فزيون ، روژنامان ، گوڤار ، ئيزگه ، کتيبان .....هتد
راپوته کي ل دور کارتيکرنا روڤي ريکخراويين نيڤ دهولهتي بو پاراستنا ناشتيا
جيهاني بهرهه څ بکهن .

ئهنجومهنيي کومه لا گهلان ژ ئيک دزگههين کومه لا گهلان پيکهاتيه و ئهنجومه
پيکهاتيه ژ نوينهريين دهولهتين مهزين وي دهمي (بهريتانيا ، فرنسا ، يابان ، وهلاتين
ئیکگرتيئ نهمريکا ، ئيتاليا) دگهل نوينهريين چار دهولهتين دي کو کومه لا گشتي
يا کومه لا گهلان وان چار دهولهتان هلدبژيريت بو دهمي (سي) سالان ، ل بهروارا
۱۶ي کانيا دوي ۱۹۲۰ز .ههڙي گوتنييه کومه لا گهلان (باژيري جنيڤ) ل
سويسرا کره باره گايي خو .

نهرکين في ريکخراوي :

گرنگرين نه و نهرکين پيدڤينه نه څ ريکخراوه نه نجام بدهت نه څ نه :

۱- مسوگر کرنا پاراستنا ناشتي وئاسايشا جيهاني .

۲- ئيکگرتن و ريکخستنا هاريکاريين نيڤ دهولهتي .

۳- بهر هه فکرنه پرۆژین تابیهت بو ریځخستنا کارى ژ چه ککرنه دهوله تان .

۴- سهر په رشتى کړنا رژیما ئینتدایى و دیار کړنا وان دهوله تان ئه وین ل ژیر رژیما ئینتدایى دهیته دانان ، وچاقدیری کړنا وى دهوله تى ئه و ئه رکى بریقه برنا کاروبارین ئینتدایا دهوله ته کى دکه فیه دهستى .

نه گهرین سهر نه که فتنه ریځخراوا کومه لا گه لان :

۱- کارین کومه لا گه لان ژ کارین بچوک دهر باز نه بوون ههر چهنده یاراست ئه وه ژ بهر چاره سهر کړنا ئاریشین مهن هاتبوو دامه زانندن .

۲- ئامراکى وه سا نه بوو بکار بینیت بو بجه ئینانا بریارین خو بتایه تی هیزه کا سهر بازی ، دا بهرهن گاری وه لاتین سهر پیچکهر بکه ت وه کى نه شیای ریكى ل یابانى بگریت سالا ۱۹۳۱ز ده مى هیوش بریه سهر چینى .

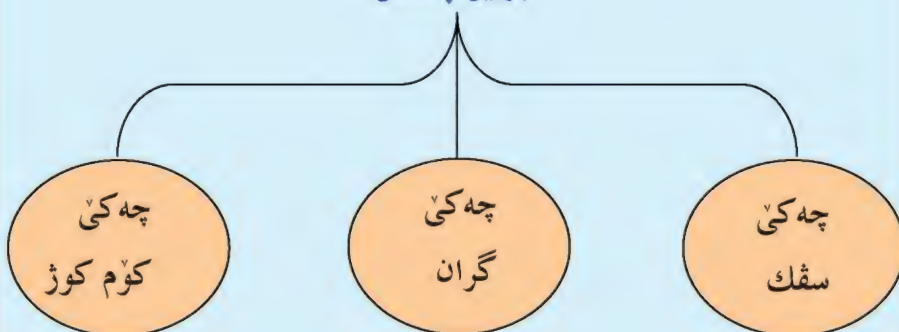
۳- نه شیا چاره سهر یا مه سه لا چهك رامالینى بکه ت .

راهینان

- هه بوونا ((چه کى)) کهنگى پیدقیه ؟

- کهنگى و بوچی چهك دبیه ژیده ری گهف کرنى ل ئاشتی و ژیانى ؟

جوړین چه کى

پرسیار:

- ۱- کهنگی چهك دهیته بكارئینان ؟
- ۲- چ جوره چهك بو بهر کریکرنی پیدقییه ؟

بوگهنگهشی :

(پیدقیه ژچه ککرن بهیت چارهسهر کرن)

راهینان

ژچه کین کوم کوژ

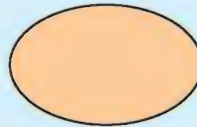
یاسایا نیف دهولهتی

فان چه کان قه دهغه

دکته.....بوچی ؟

ب

ا

- ۴- نهشیا ئاریشا دناقههرا ئیتالیا و یونانی داچارهسهر بکته .
  - ۵- نهشیا ئیکهتیا یا حه بهشه (ئهسیویا) و سه ره خو یا وی بپاریزیت .
  - ۶- نهشیا ری ل ئلمانیا بگریت ، ده می ل سالا ۱۹۳۸ز نه مسا داگیر کری
  - ۷- حه تا نه ژ ری کخراوه بدویماهی هاتی ئه مریکا نه بوو ئه ندام ل فی کومه لی .
  - ۸- روسیا درهنگ چو دنا ژ وی ری کخراوی ئانکو ل سالا ۱۹۴۲ز چو دنا قدا .
- نه ژ نه گهره هه می بوونه نه گه را هه لوهشیانا فی ری کخراوی لی ل دویمهیا شه ری ری کخراوا نه تهوین ئیکگرتی هاته دامه زرندن و جهی کومه لا گه لان گرت .

۲- ریکخواوا نه تهوین ئیکگرتی (الامم المتحدة) UN :

پشتی شهرئ جیهانی یئ دوی بدووماهی هاتی ، ههولا ریکخواوه کا وهسا هاته دان کو جیهانی پر ناشتی و هاریکاری ول ژیر دهسته لاتا یاسایی ب دامه زریته پشتی کومه لا گه لان هه رفتی ، هزر ل دامه زراندا ریکخواوا نه تهوین ئیکگرتی ب فی رهنگی ل خاری بو و؟

۱- ل ۱۴ ئابا ۱۹۴۱ هه ر ئیک ژ (ونستون چه رچل) سه روکی وه زیرین بهریتانیا و (فرانکلین روزفلت) سه روکی وه لاتین ئیکگرتین ئه مریکا کومبوون ، (بهلینا نه تله سی) ده ر کر کو تیدا هاتوو کو پیدقییه پشتی بدووماهی هاتنا شهرئ جیهانی یئ دویی ریکخواوه کا جیهانی بهیته دامه زراندا بیته نه گه ریئ به لاقبوونا ناشتی و دویر خستنا سه هما شهرئ و دامه زراندا په یوه نندین ته مام دنا قبه را هه می ده وله تاندا .

۲- ل ۱ کانوینا دویی ۱۹۴۲ بیست و شهش دهوله تان ل باژیری واشنتون کومبوون و (بهلینا واشنتون) راگه هاند بناقی (راگه هاندا نه تهوین ئیکگرتی) دقئ راگه هاند نییدا جهخت (تهئکید) هاته کرن ل سه ر بناغه و ئارمانجین بهلینا نه تله سی . دگهل دامه زراندا ریکخواوا نیف دهوله تی .

۳- ل ۱۳ چریا ئیکئ ۱۹۴۳ ل باژیری موسکو پایته ختی ئیکه تیا سوفیتی یا جارا هه ر ئیک ژ (ئیکه تیا سوفیتی و وه لاتین ئیکگرتی و بهریتانیا و چین کوم بوون و (به یانناموسکو) راگه هاند کو تیدا جهخت (تهئکید) ل سه ر دامه زراندا ریکخواوه کا نیف دهوله تیا گشتی کر . ل سه ر بناغئ ئیکسانیی دنا قبه را هه می دهوله تاندا . و هه می دهوله تین

بچوك ئان مەزن مافى ئەندام بوونى ھەيىت و ئارمانجا وى پاراستنا گشتى وئاشتى
ل جىھانى بىت .

پرسیار:

بوچی دەولەتان ھەر ل دەسپىكا شەرى جىھانى دوویى ، ھزر ل دامەزراندنا
رىكخراوہ کا نیف دەولەتى کر .

پرسیار:

بەرامبەر فان سالان نافى بەلین و بەیاننامىن تايبەت د دامەزراندنا نەتەوین ئىکگرتى
دا بنقىسە .

– ۱۹۴۱ ( )

– ۱۹۴۲ ( )

– ۱۹۴۳ ( )

۴- ل مەھا ئیلونا سالا ۱۹۴۴ سەرۆکىن ھەر ئىک ژ ئەمریکا رۆزفلت و ستالین
سەرۆکى ئىکىتيا سوفیەت و چرچل سەرۆک و ھزیرىن بەرىتانيا ل باژیرى (تاران)
پایتەختى ئیرانى کوم بوون و (بەیاناما تاران) راگەھاند تىدا جەخت ل سەر
ھاریکاری کرنا ھەقدو کارکەن ل دویف بناغىن بەلینا ئەتلەسى .

۵- ل ۲۱ ئابا ۱۹۴۴ دا نوینەرىن دەولەتین مەزنىن وى دەمی کو بەرىتانيا
و ئەمریکا و ئىکەتيا سوفیەت یا جاران وچین) ل واشنتون کومبوون و ب
کونگرى (ئوکس) ھاتە نیاسین کو جەھکە ل نىزیک باژیرى واشنتون .

تیدا بناغه و بنیاتین ریڅخراوه کانیف دهولهتی و دانانا گهلهك ژ بهندیڼ نهتهوین ئیڅگرتی .

۶- ل ۱۱ ی شواات ۱۹۴۵ دا ههر ئیك ژ ئەمریکا ، بهریتانیا ، ئەکیټیا سوفیټا جاران کونگری (یالتا) گریدا تیدا بهحسی وان ئاریشان هاته کرن کول کومبووین بهری نوکه ب ههلاویستی مابوون وه کو سیستمی دهنگدانی دگهل مافی دان بیډانی .

۷- ل ۲۵ ی نیسانی ۱۹۴۵ نوینه رین (۵۰) دهولهتان ل باژیری سان فرانسیسکو ل ئەمریکا کوم بوون کو ب کونگری (سان فرانسیسکو) هاتیه نیاسین کو ههتا ۲۶ ی نیسانی ۱۹۴۵ بهردهوام بوو کو ههمیان بهلگه ناما نهتهوین ئیڅگرتی مورکر (ئیمزاکر) ئیدی ژ وی روژی ههتا نوکه کاری خو دکهت .

گرنگترین نهتهوین ئیڅگرتی :

- ۱- ئاریشین دناقههرا دهولهتاندا ب ریكا ئاشتی بهینه چاره سهركن
- ۲- پهیدا کرنا هاریکاریڼ نیف دهولهتی ژلای ئابوری و کومه لایهتی فه .
- ۳- پهیدا کرنا ئاشتی و باشکرنا ژین وژیاری بو مللهت ونهتهوان وب ریكا وهرا کرنا و پیشکهفتنا ئابوری و کومه لایهتی .
- ۴- قایم کرنا هاریکاریا نیف دهولهتی دواړی رهوشه نیری و فیر کرنی و زانستیدا.
- ۵- ریزگرتن ل مافی مروقی و سهربهستی و ئیکسانی دناقههرا مروفاندا بی جو داهیا نهتهوهی و ئایینی و زمانی و نیر ومی

۶- راگهاندنا بهیانامهیه کئی دهرباری وان ههریمین کو خودان مافی ئوتونومی نین ب مهرما بریقه بهرنا وان ژ لایی نه تهوین ئیکگرتی فه .

نارمانجین ریکخراوا نه تهوین ئیکگرتی :

۱- پاراستنا ئاستیی ل جیهانی

ئیک ژ نارمانجین دامه زراندا نه تهوین ئیکگرتی نه وه کو مروؤ د ئاشتییدا بژیته ، دا ژ شهری دویر که قیت بیدقییه ههر ئاریشهک که فته د ناچهرا دهوله تان دا ب ئاشتی وب بهر فانی کرنی و دان و ستاندنان بهیته چاره سهر کرن نه بشهری ، ههر چهنده مروؤ دبیر و باوهر و توخیدا ژ هه فودو جودانه لی بیدقیه دگهل هه فودو دا ب ئاشتی بژین .

۲- خورتکرن و وهرار بیدانا په یوه نندیین دۆستایه تی دنایه را ملله تان دا

نه تهوین ئیکگرتی بو هندی خهباتی دکهن کو ژ بناغهی مروقایه تی په یوه نندیین برایانه دناؤ دهوله تاندا به لاقبکهت ، ههر دهوله ته کا مهزنبیت یان بجویکبیت دهسته هلات ل سهر وهلات و ئاخا خو هه بیت ملله تین جیهانی مافی جاره نفیسی ههیه بو وهرگرتنا مافی خو خهباتی دکهن بیی کو دهست ل مافی کهسه کی دی بدهن .

۳- هاریکاریا هه فودو کرن بو بلندکرن ئاستی ژبانی

ژبه ر کو پشکه کا مهزن ژ ئاکنجین فی جیهانی نهزان و نه خوشن ، نه تهوین ئیکگرتی خهباتی دکهن بو هندی دهوله تا ل کار و بارین کومه لایه تی و ره وشه نیریین مروقایه تیدا هاریکاریا هه فودو بکهن نه گهری ههره گرنگ بو هه لکرن ئاگری شهری جوداهیه کا کویر و فره ه وبی شیان ، نه گهر هه می لا

بزافې نه كهن بو چاره سهریا کاروباري ژيان و رهوشه نیریا هه می ئاکنجین
جیهانی نه دهن ، نه تهوین ئیکگرتی نه شین ناشتی بیایزیت .

چالاکي :

(۳) گروپهك ژ قوتایان راپورته كي دهر باره ی روئی نه تهوین ئیکگرتی بو
چاره سهریا ههر ئیک ژقان ناریشین خاری بهر هه فكهن .

۱- دوزا كوردی

۲- دوزا نه فغانستانی

۳- دوزا دارفور

۴- پیدقییه نه تهوین ئیکگرتی بینه سهنته ری ریکخستنی:

کاروبارین نه تهوین جیهانی وئاراسته کرنا وان بو مفاین گشتی . دقیت
په یوهندی دناقبه را دهوله تان دا نه بیته نه گهری شهر و گه فکرنی و هه رنه خو شیهك
كه فته د نا قدا پیدقییه ب ناشتی بهیته چاره سهر کرن بیی كو لایهك دهست بدهته
کاروبارین دهوله ته كا دی .

پیکهاتنا نه تهوین ئیکگرتی

نه تهوین ئیکگرتی ژشان نه نجومه ن و دزگه هان پیکهاتیه :

۱- کومه لا گشتی : بلندترین سهرۆکاتیا نه تهوین ئیکگرتیه ل دویف ب دهستقه ئینانا ئارمانجین باوه رناما نه تهوین ئیکگرتی دچیت .

۲- نه نجومه نا ئاساییشی : ئەڤ نه نجومه نه قه کولینی ل سهروان کیشیان دکهت یین کود دهملدهست گرنگی هه بیت و کار کرن هه بیت ل سهر ئاشتییا جیهانی، نه گهر نه خوشیه کا و هسا کهفته ناڤه را دهوله تین ئەندام د نه تهوین ئیکگرتیدا پیددقی ب چاره سهریه کا ب لهز هه بوو ئەڤ نه نجومه نه دی کوم بیت ودی بریارى ل سهر دوت .

۳- دادگه ها دادی یا دهوله تان : بنگه هی سهره کی یی قی دادگه هی ل باژیری (لاهای) یه ل هولندا ، ئەڤ دادگه هه ژ یازده ئەندامان پیک هاتیه کومه لا گشتی یا نه تهوین ئیکگرتی بو دهمی نه ه سالان فان ئەندامان هه ل دبژیریت ، ئەڤ دادگه هه ل وان ئاریشه و گرفتاریا قه دکولیت ئەوین دهوله تین ئەندام پیشکیشی دادگه هی دکهن .

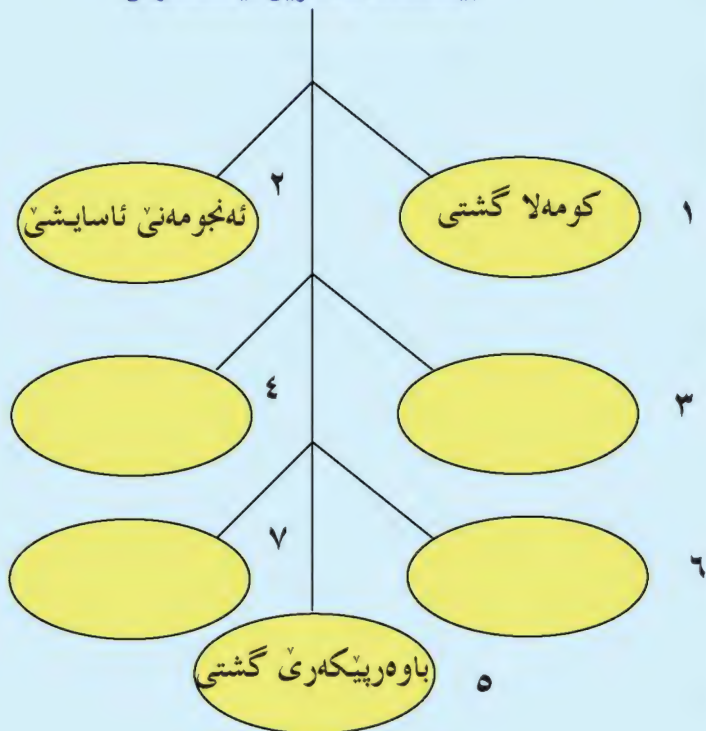
۴- ئەمینداریا گشتی : چهنده سه کن کاروبارین ریقه بهریا نه تهوین ئیکگرتی ب ستوخو قه گرتی یه ، ژچه ند فه رمان به ره کا پیک دهین . بو بجه ئینانا فه رمانین دهسته کا سهرۆکایه تی و گه هاندنا کاروبار و بریاران بو جهین خو .

۵- باوه ریپکه ری گشتی : سهرۆکایه تیا ئەمینداری گشتی دکهت ل دویف شیره تین نه نجومه نی ئاساییشا کومه لا گشتی قی کهس دهمی پینج سالا .

هه‌لدبژیریت و دشیت دوباره بکه‌ت و پیدقییه که‌سه‌کی نیاسیت .

هیلکاری :

بی‌که‌تانا نه‌ته‌وین ئیک‌گرتی

قوتابی‌ی خوش‌ستقی : بازنین قالا ب ناقی ده‌زگه‌هین نه‌ته‌وین ئیک‌گرتی پر بکه .

٦- **ئەنجومەنا ئابووری و کومەلایەتی** : ئیکە ژ دەستەکین سەرەکی یین نەتەوین ئیکگرتی ول بن چاقدیریا وی فەرمانا ددەت باوەرنامین ئیکگرتویا ج ئەرکی سەر ملی فی ئەنجومەنی یە ب فی رەنگی کار دکەت ئەف ئەنجومەنە بو دامەزراندنا جیهانەکا تەنا و پێشکەفتی د واری ئابووری و کومەلایەتی و رەوشەنبیری و ساخەلمی کار دکەت .

٧- **ئەنجومەنی سپاردن (الوصایه)** : ئەف ئەنجومەنە ژ دوازدە ئەندامان پیک دەیت، ئەندامین ئەنجومەنا ئاساییشی دفی ئەنجومەنیدا ئەندام هەنە ، ئەف ئەنجومەنە وان ئاریشە و گرفتاریان فەدکولیت یین کو دگەهنی ، ژ وان هەرمیان ئەوین ل د بن سببەرا راسپاردنیدا دژین .

هەندەک ژ دەزکەه و نازانسین نەتەوین ئیکگرتی

١- یونسکو (UNESCO) :-

ناقئ یونسکو کورتکرنا ناقئ ریکخراوا نەتەوین ئیکگرتی یە بو پەرورده و زانست و رەوشەنبیری یە . ئەف ریکخراوە ئیکە ژ ریکخراوین مەزنین نەتەوین ئیکگرتی کو هەر ئیک تایبەتمەندە ب کارەکی فە ، بارەگەهی فی ریکخراوی دکەفیتە مەیدانا (فونتوا) لباژیری پاریس نیزیك قولا (بورج) (ئیقل) نیزیکی ١٨٦ وەلات ئەندامن دفی ریکخراویدا ول سالا ١٩٤٦ هاتیە دامەزراندن، ئارمانجا فی ریکخراوی هاریکاریا میللەتانه دوازی زانست و رەوشەنبیری و پێگەهاندنا مامۆستایان و رزگارکرن و باشکرنا جەهین میژوویی و فەکولین و چاپکرن و بەلافکرنا چاپەمەنیان و نەهیلانا نەخویندەواری و پەیدا کرنا کەرەستین

خواندنې وپاراستنا وان و پېشقېبرنا خواندنې و نههیلانا ههلبوونا ئاگرې شهران و ژناڅېرنا مروؤقان چونکه ل فان رویدانې شهر و جهنگان دهستکهفت و سامان بخوړایې دچن و دبېته نهگهړې لاواز کرنا بناغېن پېروهردې وخواندنې .

۲- یونسېف (UNOCEF) :-

نهؤ ريکخراوه ئیکه ژ ريکخراوین نهتهوین ئیکگرتی ، ل سالا ۱۹۴۶ هاتیه دامهزراندن نهؤ ريکخراوه دهستی هاریکاریې بو ملیونان زاروؤکان دریژدکته بتایهتی زاروؤکین پیدفی ب یارمهتیې هه ی و نهؤ ريکخراوه گهلهك خزمهتین پیشکیش کرین بو زاروؤکان چ ژ لایې چارهسه رکرنا نهخوشیان و دهست نیشان کرنا فان نهخوشیېن دهینه زاروؤکان ل جیهانی وه کی دروستکرنا مهلبه ندی چافدیړیا دایکینی و زاروؤکان .

چالاکي :

- نهتهوین ئیکگرتی ژ چهند نهنجومه نا پیکهاتیه بهژمیره
- دهزگههې گرنګین نهتهوین ئیکگرتی بهحسې گرنګیا وان بکه .
  - ئارمانجا یونسکو چیه ؟
  - یونسېف تایهته ب زاروؤکان بتنی فه؟

پرسپاریں بہ ندی پینجی

پ ۱: تہ قین خوار ی پیناسہ بکہ :

۱- كۆرى ئەورۇپى   ۲- كۈنگرى يالنا   ۳- بەلىنا ئەتلەسى

پ ۲: وان ريکا ب خال بهژميره نهوين يونسکول سهر دچيت بو بده سته ئينانا نارمانجين خو.

پ ۳: ئارمانجىن ھەر ئىك زۇقانا روون بىكە .

۱- کومہ لا مللہ تان (گہلان) ۲- نہ تہوین ئیکگری ۳- یونسکو

پ ۴: ئه قان رستان ته مام بکه :

۱- کومه لا گه لان (ملله تان) سه رکهفتي نه بوو ژ بهر چهند نه گهران

.....و.....و.....

۲- گرنگترین ئەرکین نەتەوین ئیکگرتی ئەقەنە :-

..... ٤ ..... ٣ ..... ٢ ..... ١

..... 6

ناریشا مین و تهقه مه‌نیان ل کوردستانی

لپه‌ی وئ روی پیقانی ئه‌وا ری‌کخراوا (Landmine Impact Survey) پی‌رابوو ل

سالا (۲۰۰۴ - ۲۰۰۶) ل هه‌ریما کوردستانی دیاربوو کو:

- (۲۱۴۹) ده‌قه‌رین مه‌ترسیدار هه‌نه و جهی شکینه.

- ژ رویبه‌ری هه‌ریما کوردستانا عیراقتی کو (۸۳۰۰۰) کلم، ۲، رویبه‌ری (۷۷۶) کلم ۲ مین تیدا

هاتینه چاندن و گه‌له‌ک جو‌رین مینا تیدایه.

- پتر ژ (۱۴۰۰۰) ولاتی شه‌هیدبوون و توشی کیم ئه‌ندامیی بوون ژ به‌ر مین و تهقه‌مه‌نیان.

- زیانین تهرش و که‌والی و گیانه‌وه‌رین کویشی نی‌زیکی (۱۰۰۰۰۰) سه‌ر بوون.

کارتیکرنا مینا ژ لایی ئابووریقه:

ژمارا مه‌زنا کارتیکرنه‌کا مه‌زن لسه‌ر لایه‌نی ئابووری کرییه، دئ ئه‌قان کارتیکرنا ب ئه‌قین

ل خاری ری‌زبه‌ند که‌ین.

- پشتی کوسنا هزاره‌ها ولاتی، ب سهدان خیزان ل ده‌قه‌رین هه‌مه جو‌ر ل کوردستانی مانه

بی سه‌میان و ره‌وشا ژیارا وان گه‌له‌ک یا بزهمه‌ته.

- ب هزاران د ره‌وشه‌کا ده‌روونیا خرابدا دژین ژ به‌ر توشبوونا وان ب کیم ئه‌ندامیی، به‌ری

وئ چه‌ندی کار دکرن و به‌ره‌م هینه‌ر بوون، به‌لی ژ به‌ر کیم ئه‌ندامیی بوونه به‌لا لسه‌ر

خیزانین خو.

- به‌رته‌نگبوونا ئه‌ردین چاندنی و پیوان و ژیدهرین ئافی و کانی ژ به‌ر هژمارا زو‌ر یا مینین

چاندی و تهقه‌مه‌نیین ماین ل وان ده‌قه‌را.

- ئاسته‌نگ که‌تنه به‌ر کریارا ئافه‌دانکرنی ژ به‌ر ویرانبوونا پتیریا گوندین کوردستانی و

چاندنا مینا ل وان وارگه‌ها و هی‌لانا تهقه‌مه‌نیا تیدا.

- گیربوونا قیرکرنا ری‌کا و برنا وان و گه‌هاندنا کاره‌بی بو وان گوندان، ئه‌فی ژ

کارتیکرنه‌کا خراب هه‌یه لسه‌ر بزاقا بازرگانیی. ئه‌و ده‌قه‌ر زرباربوون ژ گه‌هاندنا.

- ژ به‌ر ده‌قه‌رین به‌ره‌ره‌ه ئه‌وین مین لی هاتینه چاندن، حکومه‌تا هه‌ریما کوردستانی

سالانه بودجه‌کا مه‌زن تهرخان دکه‌ت. بو رامالینا فان ده‌قه‌را واکرنا تهقه‌مه‌نیا و

پیشکیش کرنا هاریکاریی بو قوربانیین مینا.

میٹروویا ناریشا مین و تہ قہ مہ نیا ل ہہ ریما کوردستانی

- شہرین رویداین دناقبہ را شورہ شگیرین بزافا رزگار یخوازا کوردی و حکومتین عیراقی

یین لدویف ئیک دناقبہ را سالین (۱۹۶۱ - ۱۹۹۰) .

- شہرئ عیراقی - ئیرانی دناقبہ را سالین (۱۹۸۰ - ۱۹۸۸) .

- شہرئ ئیکی یی کہ نداقی (۱۹۹۱) .

- شہرئ نافخوی (۱۹۹۴ - ۲۰۰۳) .

- شہرئ دووی یی کہ نداقی (۲۰۰۲) .

- توپ بارانکرنا ہہ ریما کوردستانی ژ لایئ دہولہ تین رہخ و دور .

